

Főszerkesztő: Mohay Ágoston (PTE ÁJK)

Békési Gábor (PTE ÁJK), Csoknya Tünde (PTE ÁJK), Hengl Melinda (PTE ÁJK),
Kis Kelemen Bence (PTE ÁJK)

A szerkesztőbizottság elnöke: Szalayné Sándor Erzsébet (PTE ÁJK / AJBH)

A szerkesztőbizottság tagjai: Cseporán Zsolt (Budapesti Metropolitan Egyetem), Jorn
van Rij (The Netherlands National Police), Hornyák Szabolcs (PKKB), Kokoly Zsolt
(Sapientia – EMTE), Csink Lóránt (PPKE JÁK), Farkas Csaba (SZTE ÁJTK), Pozsonyi
Norbert (SZTE ÁJTK), Szomora Zsolt (SZTE ÁJTK), Tóth Norbert (NKE ÁNTK),
Mészáros Bence (NKE RTK)

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Óriás Nándor
Szakkollégiuma.

Felelős kiadó: Prof. Dr. Fábián Adrián, dékán

A kiadó székhelye és postacíme: 7622 Pécs, 48-as tér 1.

Email: szakkollegium@ajk.pte.hu

Tartalom

Krónika	4
----------------------	----------

Tanulmányok

Berki Vivien: Kiskorúak, mint a szexuális bűncselekmények és az emberkereskedelem sértettjei – kitekintés a bírói gyakorlatra	7
Fábián Vanessza: Élelmézbiztonság és fenntartható élelmiszer-címkézés	24
Kovács Virág: Az állampolgársági jogban ismeretes elvek az olasz állampolgársági törvény és módosítási javaslatai tükrében	39
Oszwald Bálint: Az internetes zaklatást övező fogalmi nehézségek, különös tekintettel az USA joggyakorlatára.....	52
Szántó Soma: Válasz a nagyvállalatok adóelkerülésére, vagy sikertelen nemzetközi összefogás: A globális minimumadó kérdéskörének elemzése.....	67

Reflexió

Balogh Márton: Az új Migrációs és Menekültügyi Paktum – politikai kompromisszum?	82
Farkas-Kozics Iván: Hatályon kívül helyezett törvények a jogalkalmazó szolgálatában – Gondolatok a szerb polgári jog kodifikációjáról.....	89
Hollósi Beatrix: A kiberbűncselekmények felderítési metodikája.....	97
Kőszegi Gergő: Áttekintés a hazai ingatlan-nyilvántartás rövid történetéről és aktuális kihívásairól	108
Pócz Réka: Ósi bölcsességek és gondolatok alkalmazása modern problémákra	115
Rózsa Csongor Ernő: A nő mint tipikus elkövető és tipikus sértett az angolszász szokásjoggyűjteményekben	127
Szentes Dalma: A kárfelszámítást befolyásoló tényezőkről II. – Az előreláthatósági korlát, valamint a felelősség szerződéses úton történő alakítása.....	140
Tónai Virág Eszter: A beszámításban végbement változások az új polgári perrendtartás hatálybalépésével.....	148

Krónika

A 2023/2024-es tanév tavaszi szemesztere is sikeresen zajlott, Szakkollégistáink számtalan versenyeredménnyel, szakmai- és csapatépítő programmal és tudományos publikációkkal a hátuk mögött fejezhették be a félévet. A szemeszter főként az elméleti és gyakorlati elmélyülésről szólt, egyfajta előzetes felkészülésként a következő évi Tudományos Diákköri Konferenciára.

A félév elején lezajlott felvételi eljárás ismételten sikeres volt, a Szakkollégium csapata három új taggal bővült. A Civilisztika Tagozatba Kovács Sophie nyert felvételt, míg a Közjogi Tagozat Csillik Szilárdot és Kaiser Annát köszönthette új tagként.

A március 12-én megtartott Közgyűlés két szempontból is jelentős eseménynek számított. Megalakult az Emberkereskedelem Elleni Küzdelem Munkacsoport, amelynek célja, hogy lehetőséget biztosítson a résztvevő hallgatók számára mélyebben megismerni az emberkereskedelem jelenségét, az emberkereskedelemmel kapcsolatos kutatás sajátosságait és prevenciójának sajátos módozatait. A Munkacsoport vezetését dr. Szijártó István látja el, a Szakkollégisták közül Berki Vivien, Csendes Dóra, Magyar Kata, Kemény Bálint és Oszvald Bálint a tagok. A másik fontos eseménynek a Pécsi Állatkert nevelőszüleihez való csatlakozás számított, a Közgyűlés ugyanis egyhangúan döntött Hópihe, a láma örökbefogadásáról.

Az Óriás Nándor Szakkollégium nevéhez számos program köthető az elmúlt szemeszterben. A Bűnügyi Tagozat dr. Barkaszi Attilával, a Pécsi Törvényszék bírójával együttműködve tartott kerekasztal-beszélgetést, az esemény a 18. életévüket be nem töltött személyek büntetőeljárásban betöltött szerepét fókuszba helyezve járta körül ezen eljárások sajátosságait, különös tekintettel a sértetti és terhelti oldalra, valamint megvizsgálta a “gyermekbarát igazságszolgáltatás” aktuális kihívásait, kérdéseit és gyakorlati megvalósulását.

A Civilisztika Tagozat egy kétfordulós Magánjogi Jogesetmegoldó Versenyt szervezett a Polgári Jogi Tanszékkel közösen. Az első fordulóra 3 fős csapatok jelentkezhettek, akiknek a közzétett jogesetet írásban kellett megoldaniuk és beküldeniük. A legjobb 3 csapat az április 8-án megrendezésre kerülő döntőben új jogeseteket kapott, amelyek kidolgozására 1 óra állt rendelkezésükre, majd megoldásukat a zsűri előtt prezentálniuk kellett.

Az Elméleti-történeti Tagozat „Árulók estéje” címmel tartott élszereplős társasjátékot. A program elején a Szakkollégisták megkapták szerepüket, amelyek alapján két kategóriába lettek sorolva: gyilkosok és ártatlanok. Az esemény során a versenyzőknek három (elméleti-történeti) feladatot kellett teljesíteniük, miközben a kiválasztott gyilkosok arra törekedtek, hogy hátráltassák az ártatlanokat, kilétük felfedése nélkül pedig minden forduló végén kiejteni őket a versenyből. Az ártatlanok feladata pedig nem volt más, mint a gyilkosok leleplezése.

A Közjogi Tagozat féléves programjaként kerekasztal-beszélgetéssel egybekötött kvízt

szervezett, amelynek középpontjában az Európai Unió új, mesterséges intelligencia rendelet tervezete volt, amelyről nem csupán jogi, hanem politikai értelemben is szó esett. Előadást tartott Kis Kelemen Bence, a tagozat mentora, valamint a Közjogi Tagozathoz Balogh Márton, Szántó Soma és Kemény Bálint is. A rendezvényt egy Kahoot-kvíz zárta.

Az Emberkereskedelem Elleni Küzdelem Munkacsoport a működés kereteinek kidolgozásával foglalkozott a félévben, továbbá az emberkereskedelem bűncselekményét interaktív módon feldolgozó szabadulószoza programot rendezett a Szakkollégium tagjainak.

Az őszi szemeszterhez hasonlóan idén is megrendezésre került a Szakkollégiumi Sportnap a PTE MIK Sportcsarnokában, amelynek során a Szakkollégisták egy kis sportolással egybekötött szórakozás keretei között tudták kiengedni kicsit a gőzt.

A Szakkollégium május első hétvégéjén ellátogatott Kolozsvárra a Collegium Iuridicum Szakkollégiumhoz, akikkel közösen május 4-én egy konferenciát tartottunk. A konferencia keretein belül mindkét Szakkollégium tagjai előadást tartottak, az ÓNSZ képviselőjében Berki Vivien „A gyermek véleménynyilvánításhoz való jogának biztosítása a szülői felügyelet rendezése iránti perekben”, Csendes Dóra „Amikor az ügyész nyomoz”, Farkas-Kozics Iván „Hatályon kívül helyezett törvények a jogalkalmazó szolgálatában. Gondolatok a szerb polgári jog kodifikációjáról”, Kemény Bálint és Szántó Soma „A világűrjog aktuális kihívásai, különös tekintettel az űrbányászatra” címmel tartottak előadást. A szakmai programon túlmenően csapatépítésre és ismerkedésre is sor került. A sikeres hétvége egyfelől szorosabbá tette a két Szakkollégium kapcsolatát, másfelől az előadóknak remek lehetőségként szolgált a következő Diákköri Konferenciára való felkészülésben.

Az idei szemeszterben is számos kiemelkedő egyéni és csapatban szerzett eredmény született. Berki Vivien a Mailáth György Tudományos Pályázaton 2. helyezést ért el tanulmányával, amely a gyermekek véleménynyilvánításhoz való jogával foglalkozott a szülői felügyeleti perekben. A Büntetőjogi Perbeszédverseny kari fordulóján Hollósi Beatrix védő kategóriában első helyezést, vádló kategóriában Jávorszki Hunor Bendegúz első, Magyar Kata pedig második helyezést ért el. Jávorszki Hunor Bendegúz elnyerte az Ifjúsági Tüke díjat, a 2024. május 24-én tartott Országos Büntetőjogi Perbeszédversenyen vádbeszéd kategóriában első helyezést, továbbá a legjobb retorikai felépítésű perbeszédért járó különdíjat nyerte el. Bendegúz nemcsak egyénileg ért el kimagasló eredményeket: Balogh Mártonnal és Csendes Dórával csapatban első helyezettek lettek a 2024. május 10-én a Károlyi-Csekonic-palotában megrendezésre került XIX. Országos Munkajogi Jogesetmegoldó és Perbeszédversenyen. Ezen belül Jávorszki Hunor Bendegúz alperes kategóriában az első, Balogh Márton bíró kategóriában a második, Csendes Dóra felperesként a harmadik helyet szerezte meg. Soltész Evelin a 2024. évi Kozma Sándor Tudományos Pályázaton harmadik helyezést ért el.

Szakkollégistáink kitűnő tanulmányi- és versenyeredményeinek köszönhetően a tavaszi

szemeszterben is számtalan különböző ösztöndíjat nyertek el. Így többek között az Új Nemzeti Kiválósági Ösztöndíjat, Kriszbacher Ildikó Tehetséggondozó Ösztöndíjat, Intézményi Szakmai, Tudományos Ösztöndíjat, UP Competency LAB Ösztöndíjat, valamint Tanulmányi Ösztöndíjat. A Szakkollégium az idei évben is meghirdette kiválósági ösztöndíjpályázatát a Hallgatói Szolgáltatási Központ tehetséggondozó programjának keretében, így a legkiemelkedőbb tagjain ÓNSZ Kiválósági Ösztöndíjban is részesültek.

A félév mind közösségi, mind egyéni szinten programokkal és sikerekkel bővelkedett, ennek következtében hasonlóan feladatokban, élményekben gazdag következő félévet remélünk.

ÓNSZ Elnökség

Berki Vivien

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ alelnöke

Kiskorúak, mint a szexuális bűncselekmények és az emberkereskedelem sértettjei – kitekintés a bírói gyakorlatra*

I. Bevezető gondolatok

A kiskorúak a társadalom azon tagjai, akik az egyik legnagyobb védelemben részesülnek – legalábbis a legtöbb ember ezt feltételezi minden bizonnyal. A jog hiába próbálja fejlődésüket óvni, a gyakorlat és a valóság sajnos sokszor sokkal zordabb, mint mi azt hisszük. A híradókban, újságokban egyre többször jelennek meg olyan hírek bűncselekményekről, amelyeket gyermekek sérelmére követnek el. Ha ez nem lenne elég, a sérelmükre elkövetett szexuális bűncselekmények, továbbá az emberkereskedelem száma is növekvő tendenciát mutat, ez betudható annak is, hogy egyre több ügy kerül felszínre.

Az említett ügyek felszínre kerülése segítségül szolgálhat azon áldozatoknak, akik még nem mertek segítséget kérni, hogy megmutassák, igenis van lehetőségük kitörni abból a közegből és helyzetből, amelybe belekerültek, illetve, hogy sajnálatos módon nincsenek egyedül, másokkal is megtörténtek hasonló dolgok, amelyek után van esélyük változtatni és változni. Azáltal, hogy ezek az ügyek a bíróság elé kerülnek, lehetőséget kapunk betekinteni a háttérükbe, abba a folyamatba, amely eljuttatta őket odáig, hogy merjenek segítséget kérni, ezáltal pedig megállapításokat tudunk végezni az elkövetőkről, sértettekről, arról, hogy milyen társadalmi és élethelyzetben voltak, amikor a bűncselekményt megvalósították, illetve elszenveték.

Dolgozatom célja, hogy anonimizált bírósági határozatokon keresztül mutassa be a hazai joggyakorlatot a 2018-2022-es évekből. Mielőtt azonban erre rátérek, a gyermekbántalmazásról, a gyermekek kiszolgáltatott helyzetéről és az elkövetőkkel kapcsolatban fejezek ki pár gondolatot, bemutatva, hogy kutatásom során milyen összegző megállapításokat tudtam tenni a sértettekről és az elkövetőkről a jogesetek megvizsgálása után. A dolgozat utolsó felében pedig pár gondolat erejéig kitérek a Covid-19 hatására a bűncselekmények elkövetése kapcsán.

II.1. A bírói gyakorlattal kapcsolatos általános megjegyzések

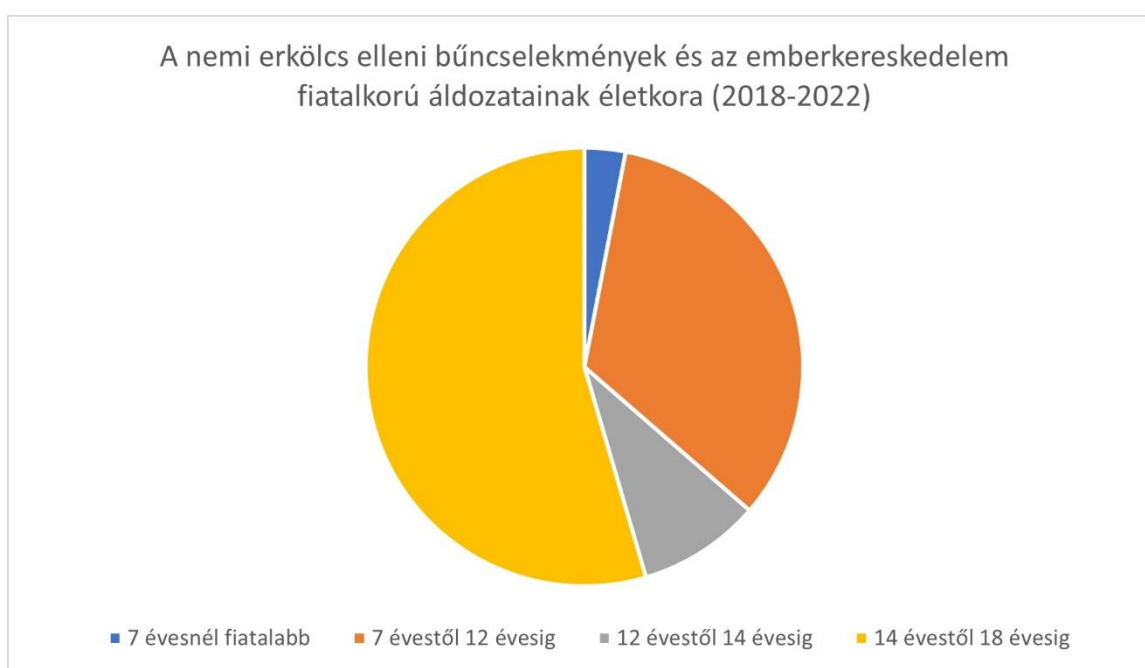
II.1.1. A sértettek

A gyermekek ellen elkövetett bántalmazások nagyon kis százaléka kerül bejelentésre, nyilvánosságra, annak ellenére, hogy ők tartoznak abba a korosztályba, amelyik a legnagyobb

* A dolgozat a 2023. évi Kozma Sándor Tudományos Pályázatra készült.

mértékben van kiszolgáltatott helyzetben. Egy 2011-es jelentés szerint az Európában élő gyermekek mintegy 10-20 százaléka szenved el a szexuális visszaélés valamelyik formáját. Az ellenük elkövetett bármely szexuális jellegű bűncselekmény tetten érése nehéz, ugyanis az esetek többségében nem érzik át az elkövető tevékenységének súlyát, túlságosan fiatalok ahhoz, hogy jogaikat érvényesíteni tudják, vagy ha ezeket mégis felismerik és esetleg segítséghez fordulnak, az általuk megkeresett szerv nem elég érzékeny az ilyesfajta panaszokra, gyakran nem tudja megfelelően kezelni ezeket.¹

Az általam vizsgált ügyekben a bírósági határozatokban megállapítható, hogy a bírósági határozatokban szereplő elkövetések passzív alanyai az esetek több mint felében tizennyolc év alattiak, ezen belül is a többségük tizennégytől tizennyolc éves korosztályba tartozik, a második leggyakoribb áldozattá válási életkor pedig a héttől tizenkét évesek. A gyermekáldozatok életkori statisztikáját 2018-tól 2022-ig a következő diagramon szemléltettem.

1. ábra: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények és az emberkereskedelem fiatalkorú áldozatainak életkora a 2018-tól 2022-ig vizsgált anonimízált bírósági határozatok alapján

A diagram alapján azonban nem lehet teljes bizonyossággal levonni azt a következtetést, hogy a kisebb számú alanyi életkori csoportba tartozók sérelmére kevesebbszer követnének el bűncselekményt. A magyarázata ennek az imént említett okokban keresendő, hiszen egy 7 évesnél fiatalabb gyermek esetében nem beszélhetünk arról, hogy tisztában legyen a körülményeivel, ezeket felmérje és megtegye a kellő intézkedéseket. Nagyon gyakori az a helyzet, hogy hiába mesélik el

¹ A gyermekbántalmazásról. Alapvető Jogok Biztosa. AJB-2031/2011. <https://www.ajbh.hu/-/a-gyermekbantalmasasrol> (2024. 06. 06.)

felnőtteknek az átélt cselekményeket, ők vagy nem hisznek nekik és arra fogják, hogy biztosan valahol (például a televízióban) látta és csak kiszínezi a történetet a saját nézőpontjával, vagy az elkövető általi tagadást gondolják hihetőbbnek, hiszen egy felnőtt szavát könnyebb az igazságnak vélni, mint egy fiatal gyermekét. Fontos megállapítani, hogy a gyermekek nagyon sok esetben találnak ki különböző történeteket, viszont, ha azzal a céllal fordulnak egy felnőtthez, hogy a sérelmükre elkövetett szexuális visszaélésről beszéljenek,² akkor tudni kell, hogy akiket nem ért bántalmazás, azok nem rendelkezhetnek olyan információkkal, nem tudnák előadni élethűen az eseményeket, mint azok, akik ténylegesen átélték.³ A támogatás elmaradásával nemcsak elmulasztják megakadályozni, hogy további, akár súlyosabb cselekedetek is megtörténjenek, hanem egyidejűleg megkérdőjelezzik az áldozatoknál a segítségért fordulás lehetőségét, mivel részükről ez úgy tűnhet, hogy egyszer már megpróbálták és nem hittek nekik, akkor miért kéne többször próbálkozniuk. Ez magával vonhatja azt a következményt is, hogy az elkövetők általi, folytatólagos bűncselekményeknél egyre kevésbé fognak ellenállást tanúsítani a kiút meglétének hiánya miatt.

Megállapítható továbbá, hogy ezeknek a bűncselekmények a jelentős hányada nem egyszeri elkövetés után jutott a hatóságok tudomására, hanem legnagyobb többségük folytatólagosság eredménye. Ebből következik, hogy igen gyakran már a sértettek fiatal korában, akár 10 éves koruk előtt elkezdődnek a szexuális jellegű megnyilvánulások, akár egy simogatással, akár ilyen tartalmú megszólalásokkal. Ahogyan az áldozat idősödik, teste fejlődik, az elkövetőt annál jobban készíti súlyosabb jellegű cselekményekre, mint például a nemi szerv megérintése. Ez odáig is elfajulhat, hogy megpróbál sikeresen vagy sikertelenül a sértettel közöszlenni. A gyermekeknek azonban a testük serdülésével párhuzamosan az értelmi, érzelmi szintjük is fejlődik, amely által jobban fel tudják mérni áldozati szerepüket, realizálni tudják, hogy amit tesznek és tettek velük korábban az nem egészséges, ezekkel összefüggésben pedig nagyobb eséllyel tudnak megfelelő segítséget keresni.

II.1.2. Az elkövetők

A kutatásom során vizsgált 60 büntetőügynek 77 elkövetője volt és mindegyikkel szemben elmarasztaló ítélet született. Az elkövetők legnagyobb többsége férfi volt, a nők csupán társtettesként, bűnsegédként vettek részt. A 77 főből csupán hárman végeztek egyetemi vagy főiskolai képzést, 28,5 százalék pedig valamilyen szakképesítéssel rendelkezett. Ami a foglalkozásukat illeti, nagy részük rendelkezett állással vagy alkalmi munkával, ezeken belül is a zöme fizikai jellegűt (például építkezés) végzett.

² Kovács Szilvia: Módszertani segédlet a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekekkel szembeni szexuális visszaélések eseteire. Budapest Főváros Önkormányzatának Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat, Budapest 2012. 8. o.: Bármilyen közvetlen vagy közvetett nemi kapcsolat, vagy szexuális tartalmú magatartás egy gyermek és egy erősebb gyermek, vagy egy felnőtt és gyermek között visszaélésnek tekintendő.

³ Kovács: i. m. 11. o.

A nemi erkölcs elleni bűncselekmények és az emberkereskedelem elkövetőinek gyermekvállalással kapcsolatos statisztikája (2018-2022)

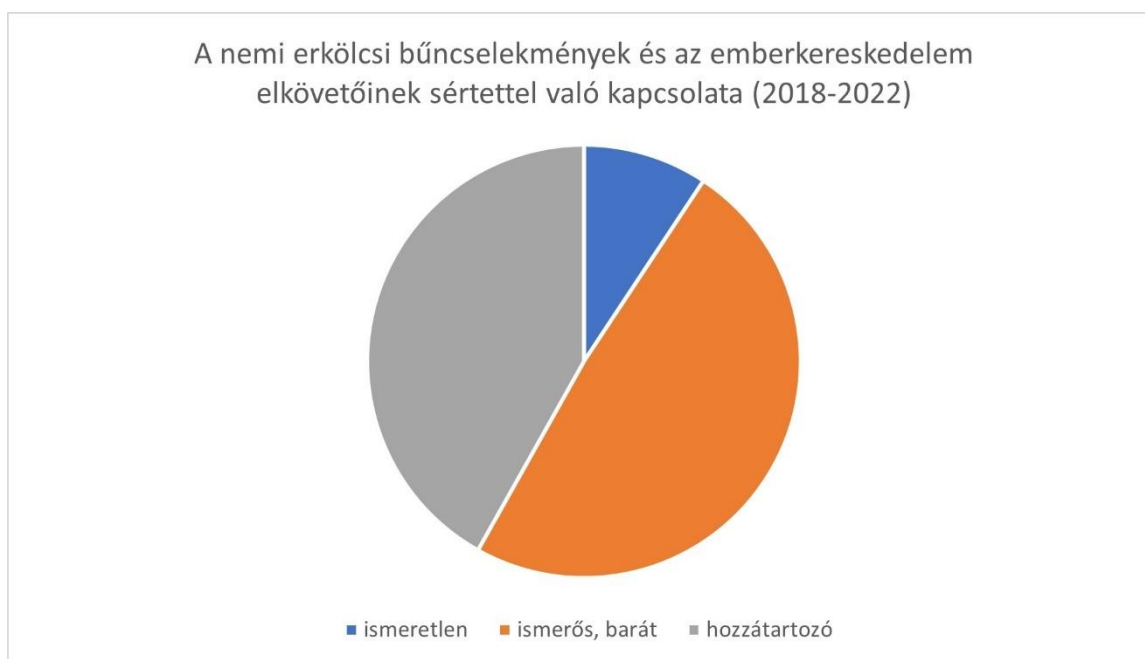
2. ábra: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények és az emberkereskedelem elkövetőinek gyermekvállalással kapcsolatos statisztikája a 2018-tól 2022-ig vizsgált anonimizált bírósági határozatok alapján

A fenti diagramból kitűnik, hogy az elkövetők nagy részének (76,6%) legalább egy gyereke született, amikor a bírósági eljárás folyt, közülük is a többség már a bűncselekmény elkövetésekor szülőnek számított. Ez az adat megcáfolja azt a tévhitet, amely szerint az elkövetők sok esetben magányos, egyedülálló férfiak.⁴ A második jelzőt itt annyiban tartom relevánsnak, hogy összességében nézve a többségük csupán élettársi kapcsolatban állt, amely a hatóság tudomására jutása előtt vagy az eljárás alatt megszűnt. Jellemző ezekre a párkapcsolatokra, hogy problémákkal teli, sok esetben jár valamelyik fél bántalmazásával akár szóban, akár fizikailag.

Ami az elkövetők személyiségét illeti, a szakértői megállapításoknak csupán kis hányada írja, hogy nem rendelkeznek semmilyen alulmaradással. A kutatásomból azt a következtetést vontam le, hogy az elkövetők igen magas arányban rendelkeznek olyan személyiségzavarral, amelyből levezethető az erőszakos cselekedetük, azonban a kóros elmeállapot szintjét egyik sem érte el. Intelligencia színvonaluk vagy az iskolázottságuknak megfelelő vagy a normál intelligencia övezet alsó határán húzódik meg. Sokszor személyiségükből fakadóan nehezen képesek mások vágyainak, érzéseinek a megértésére, örömeiv vezérli őket, indulati életükre jellemző az éretlenség, impulzivitás és a labilitás. Erkölcsi tekintetben a lazább fékrendszer, etikai normák hiányossága gyakran előkerül,

⁴ Gyermek-elleni szexuális visszaélés. NANE. https://nane.hu/wp-content/uploads/0311_muszaj_kiadvany_web.pdf (2024. 06. 10.) 4. o.

szexuális jellegű viszonyulásuknál a dominanciát és a bizarr szextendenciákat állapították meg. Azoknál, akik tizenkettedik életévüket be nem töltöttekkel szemben követtek el bűncselekményt, le lehetett vonni azt a következtetést, hogy a személyiségük fejlődéséből fakadóan serdülőkort el nem érő személyek iránt éreztek vonzalmat.

3. ábra: Az elkövetők kapcsolata a sértettekkel a 2018-tól 2022-ig vizsgált anonimizált bírósági határozatok alapján

Az ábráról leolvasható, hogy a másik tévhitnek, amely szerint az elkövetők nem állnak kapcsolatban az áldozatukkal,⁵ sincs alapja, ugyanis legnagyobb százalékban az elkövetés előtt már ismerték egymást vagy hozzátartozói minőségben álltak. Pontosan azért veszélyesek ezek a bűncselekmények, mert a sértett vagy gondviselője megbízik az elkövetőben: mert családtag, mert közeli ismerős, barát stb.; illetőleg, ha ki is derül az eset, akkor nem hisznek a sértettnek, mert „az a személy nem ilyen”, vagy szégyellik azt, így vonakodnak a hatósághoz fordulni.⁶ Az ismeretség tekintetében egy nagyobb hányad az interneten talált rá egymásra, valamilyen közösségi oldalon, társkeresőn vagy szexpartnerkeresőn. Az internetes ismerkedés egyik fajtájaként kell szólnom a *cyberexploitationról*, amely során a fiatalok iránt szexuálisan érdeklődő felnőttek az online térben való kommunikációt használják fel az áldozatkereséshez. A szokásos bemutatkozások után olyan irányba terelik a beszélgetést, amely során a gyermekek szexuális irányultságával és ismeretével

⁵ Gyurkó Szilvia: 10 gyakori tévhit a szexuális erőszakról – és a valóság. Yelon. <https://yelon.hu/szuloknek/tevhitek-a-szexuális-erőszakról/> (2024. 06. 10.)

⁶ A Győri Törvényszék B.195/2017/45. számú ítélete

kapcsolatos információkat szereznek meg. Ahhoz, hogy ez jobban sikerüljön, valós életkorukat eltitkolva kamasznak vagy fiatal felnőttnek adják ki magukat, és igyekeznek rávenni az áldozatot, hogy az általuk elképzeltnek megfelelő magatartást tanúsítson. Ennek eredményeként az online térből a bűncselekmény áttérjed az offline térbe is, személyes találkozó keretében.⁷

Mind az ismerősi, mind a hozzátartozói minőség feltételezi, hogy a fiatalkorúval egy bizonyos fokú bizalmi kapcsolata legyen és ezt használja ki a cselekmény elkövetéséhez. A sértettek a köztük lévő viszony alapján nem feltételeznek hátsó szándékot az elkövető részéről, könnyebben nyílnak meg nekik és mondják el aggodalmaikat, félelmeiket. Mindezek magukkal vonják azt a következményt, hogy az áldozatok a későbbiekben nehezebben ismerkednek meg új emberekkel, a család védelmének fontosságát nem fogják érezni, hiszen az életükben egy meghatározó személy (apa, apának tekintett nevelőszülő, anya, anyának tekintett nevelőszülő) miatt kellett átélniük a traumatikus eseményeket. A hozzátartozói kapcsolat ezeken felül a bizonyítási eljárást is megnehezíti, ugyanis egyfelől az emberekben benne van az a remény, hogy a saját vagy nevelt gyermek sérelmére normális esetben senki nem követ el bűncselekményt, másfelől az elkövetők élni szoktak a vallomástétel megtagadási jogukkal, ami okán számos esetben a közvetett bizonyítékok állnak csak a bíróság rendelkezésére.⁸

II.1.3. A szexuális bűncselekmények következményei a gyermekekre nézve

A szexuális visszaéléseknek különböző következményei vannak az áldozatok életére nézve. Abban az esetben, ha nagyon fiatal korban egyszeri elkövetés történik, a gyermek nem feltétlen mutat változást a magatartásában, nincsenek szorongásos, zárkózott tünetei, az is megeshet, hogy érdeklődőbbé válik, például, ha orális szexre lett kényszerítve, akkor az ellenkező nem nemi szerve iránt. Számos gyermeknél poszttraumás stresszre utaló tünetek kerülnek a felszínre, például fél az emberek közeledésétől, a velük való bármilyen testi érintkezéstől. A szorongás, depresszió, önvádaskodás, frusztráltság is gyakran megjelenik a módszertani kutatások szerint.⁹ A bírósági határozatokban a sértettek körülményeinek leírásakor sok esetben fellelhetőek olyan megállapítások, hogy a bűncselekmény következményeként az érzelmi és személyiségfejlődésükben károsodást szenvedtek a gyermekek, a külvilágot sokszor fenyegetőnek találják, örömkészségük csökkent, kevésbé érdeklődnek az új dolgok iránt. A tünetek számos esetben nemcsak a pszichikumban kerülnek elő, hanem akár rémálom formájában is megjelenhetnek, amikor a gyermek újra átéli az ellene elkövetett cselekményeket, vagy testi kivetülésük is lehet, például

⁷ Köllő Dávid: A gyermekek szexuális kizsákmányolása a kibertér felhasználásával. *Belügyi Szemle* 2020/2. sz. 69-70. o.

⁸ Csiszmadiné Pethő Tímea: A kiskorúak sérelmére elkövetett nemi erkölcs elleni bűncselekmények bizonyítási nehézségei a bírósági eljárásban – a készülő büntetőeljárásról szóló törvény tükrében. *Büntetőjogi Szemle* 2017/1. sz. 21. o.

⁹ Kovács: i. m. 14. o.

étkezési zavar következtében. Az sem ritka jelenség, hogy az átélt események hatásai csak évekkel később törnek a felszínre és a bírósági eljárás idején semmilyen nyomát nem mutatják annak, hogy szexuális bűncselekmények áldozatai lettek. Abban az esetben, ha a gyermek nem kap megfelelő kezelést a traumáinak feldolgozásához, végső módszerként az öngyilkosságot is megkísérelheti.

Fontos azonban megtenni azt a kijelentést, hogy megfelelő szakember segítségének igénybevételével a későbbiekben egészséges, teljes életet tudnak élni, akár a szexuális életük terén is, azonban ez egy hosszú gyógyulási folyamattal érhető csak el.

II.2. A bírói gyakorlat konkrét jogesetek tükrében

II.2.1. A folytatólagosan elkövetett szexuális erőszak büntette a bírói gyakorlatban

Az első jogeset¹⁰ tényállása szerint a vádlott rendszeres látogatója volt annak a vendéglőnek, amelyben a sértett édesanyja kiségitőként dolgozott. A nő rendszeresen magával vitte a munkahelyére a kilenc, hat és öt éves gyerekeit, akikkel a vádlott rendszeresen beszélgetett, üdítőt vagy cukrot vásárolt nekik, a 9 éves sértettet számos esetben pedig elvitte a lakóhelyére, ahol az udvaron vagy a lakásban játszottak, gyakran két testvérével együtt. Ezen időszakban többször történt, hogy a kiskorú ott is aludt a vádlottnál. A sértett édesanyja is járt a lakásban, amiben semmi kivetnivalót nem talált, így nőtt a bizalma a férfi iránt. A sértett szilveszterkor, a bűncselekmény napján ismételten a vádlottnál aludt, ő átöltöztette pizsamába és együtt befeküdtek az ágyba. Nem sokkal később a kiskorút elkezdte simogatni, megfogta a nemi szervét, amihez oda is hajolt és a szájába vette. A sértett ellenkezése ellenére cselekményét nem hagyta abba, arra kérte, hogy a gyerek fogja meg az ő nemi szervét, amit a tiltakozás miatt maga a vádlott kényszerített rá, ezen kívül mást nem kellett csinálnia. Miután az eset megtörtént, a férfi arra kérte, hogy ne mondja ezt el senkinek, mert akkor börtönbe fog kerülni. A gyerek könnyörgése miatt az esti órákban visszavitte a dolgozó édesanyjához, akinek ugyan feltűnt gyermeke riadt arca, de a munka miatt visszaküldte a vádlotthoz. A történetek után a kiskorú mindig vonakodott elmenni hozzá, de édesanyja a vádlottnak megengedte, hogy elvigye napközben gyerekeit. Ezen alkalmakkor a férfi ismételten a sértett nadrágjába nyúlt és nemi szervét megfogva azt újból szopogatta, majd megkérte, hogy senkinek ne meséljen a történetekről. Minden alkalommal adott a sértettnek egy-egy ajándékot a kedveskedése jeleként, ami feltűnt az édesanyjának, ekkor kérdezett rá, hogy tett-e vele bármit az elkövető, ugyanis a vendéglőben már hallotta, hogy a férfit pedofilnak hívják.

A bíróság a tényállást a rendőrségi jelentések, igazságügyi pszichológus és elmeorvos szakértői vélemény, orvosi dokumentáció, iskolai jellemzés, kamerafelvételek, illetve tanúvallomások alapulvételével állapította meg. A pszichológus szakértő igénybevétele az ilyen

¹⁰ A Győri Törvényszék B.195/2017/45. számú ítélete

típusú büntetőügyekben igen gyakori, hiszen akkor, ha a szakember a kihallgatáson részt vesz, számos kérdésben tud segítséget nyújtani az eljárás vezetőjének, amelyek a későbbiekben fontos szerepet játszanak az eljárásban. Az egyik lényeges terület, ahol kiemelkedő jelentősége van a szakértői véleménynek, az a vallomások értékelése a vallomástevők személyiségének vizsgálatával.¹¹ Jelen ügyben a szakértő megállapította, hogy a gyermeket érzelmileg megviselték az átélt események, lelki sérülések alakultak ki nála, nehezen nyílt meg még előtte is. Személyiségét tekintve a sértett nem volt meseszövésszerű hajlamos, a történeteket élményszerűen adta át, nem talált olyan jeleket, amely a betanultságra utalt volna, ezért az általa előadottak elfogadhatóak, a sértetti vallomásra ítéleti tényállást lehetett alapítani.

A kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények esetében a tényállás megalapozott megállapítása azért nehézkes, mert tipikusan az eseményeknek nincsenek közvetlen tanúi, a gyermek állítása találja magát szembe a vádlott tagadó vallomásával.¹² Ez a helyzet található meg a jelen ügyben is, a vádlott következetesen tagadta azokat a pontokat, amelyek szerint bármilyen módon is közeledett volna a kiskorú felé. Védekezésében felhozta, hogy sokszor vigyázott már másoknak a gyerekeire is, valamint, hogy a sértettel ezek után is elment kerékpározni, ami szerinte bizonyítja a szavahihetőségét.

Az egyik lényeges szakértői megállapítás, amely alátámasztotta a kiskorú állítását, hogy amennyiben ezt csak kitalálta volna a sértett, akkor nem viselte volna meg ennyire, könnyebben tudott volna róla beszélni. Nem mutatta továbbá olyan gyerekeknek a képét, aki bármilyen oknál fogva elmondott volna egy kitalált történetet, amely nem történt meg vele. Az ilyen típusú eljárásokban előfordul, hogy a kiskorú sértett többszöri meghallgatásával ellentmondó vallomások születnek, azonban ezek nem feltétlen teszik szavahihetlenné a gyermeket, sok esetben ugyanis nem érzi át egy-egy elmondott részletnek a súlyát.¹³ Ebben az ügyben azonban a sértett következetesen ugyanazt mesélte el mind a szakértőknek, mind a tanúként kihallgatott édesanyjának. Ő elmondta, hogy szilveszter után a gyereke már csak a testvéreivel volt hajlandó átmenni a férjhez, amely körülmény szintúgy nagy jelentőséggel bírt, hiszen le lehetett vonni a következtetést, hogy a sértett nem mert egyedül lenni a vádlottal.

A tényállásból egyértelműen megállapítható, hogy a sértett a vádlott felügyeletére volt bízva, így ezt minősítő körülményként kellett értékelni. Azáltal, hogy a sértett csak a 9. életévét töltötte be, a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére történő elkövetés is megállapítható volt a vádlott terhére. A bűncselekmény minősítése tekintetében a fentebb leírtakat idézném, amely szerint mivel nem érte el a gyermek a tizenkettedik életévét, illetve az elkövető a cselekményt

¹¹ *Csizmadiáné Pethő*: i. m. 22. o.

¹² Uo.

¹³ Uo.

erőszakkal hajtotta végre, ugyanis a gyermek minden alkalommal tiltakozott, ezért a szexuális erőszak megállapításának van helye. A Törvényszék végül a férfit bűnösnek mondta ki 1 rendbeli, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C törvény (továbbiakban: Btk.) 197. § (1) bekezdés b) pontjában meghatározott, a (3) bekezdés b) pontja szerint minősülő, a (4) bekezdés a) pontja szerint büntetendő tizenkettedik életévét be nem töltött, gondozása alatt álló személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak büntetében. Enyhítő körülményként értékelték, hogy büntetlen előéletű volt, illetve, hogy az egészségügyi állapota az elkövetés óta jelentősen megromlott. Ez utóbbit a bíróság nagy nyomatékkel értékelte, így a büntetési tétel középértékétől (10 év) a törvényi minimum irányába tért el, így 7 évben határozta meg a szabadságvesztés tartamát. További enyhítésül szolgált a vádlottnak, hogy a fegyházbüntetés helyett börtönben kell végrehajtani a büntetését.

A másik jogeset¹⁴ tényállása alapján a kiskorú 5 éves volt, mikor szülei elváltak, majd nem sokkal később édesanyja összeismerkedett a vádlottal, akivel össze is költöztek. Az elkövető kezdetektől fogva dominanciára törekedett a családban, előfordult, hogy a sértettet tetteleg is bántalmazta. A sértett még óvodába járt, amikor a vádlott elkezdett szexuálisan közeledni hozzá – az ágyra ültette, magát lemeztelenítette és nemi vágyának kielégítésére használta fel a gyerek száját. Az ilyen jellegű cselekményeket havonta ismételte meg a gyerekekkel, majd harmadik osztályos korától heti rendszerességgel magát a sértett akarata ellenére orálisan kielégítette és a kiskorú szájába ejakulált. Amikor a kiskorú betöltötte a tizenkettedik életévét, közösülésre kényszerítette rendszeresen, aminek eredményeként a sértett szűzhártyája többszörösen berepedt és hegesen gyógyult. Ezen cselekményekkor a sértett tiltakozott, megpróbált ellenállni, segítséget kérni, azonban a vádlott az ellenállás leküzdése céljából befogta a száját és az ágyhoz szorította, így az általa alkalmazott erőszak alkalmas volt arra, hogy a sértett akaratát teljesen megtörje. Az eseményeknek végül az vetett véget, hogy a vádlott lánya rájuk nyitott közösülés közben.

Mint már említettem, a családon belüli szexuális bűncselekmények felderítésének egyik nehézsége a szemtanú hiánya, ebben az ügyben azonban a sértett testvérének vallomása igen erős bizonyítékként szolgált. A terhelt a vád tárgyává tett bűncselekményt az egész eljárás során tagadta, munkájára hivatkozott, hogy későn ment el otthonról és későn tért vissza általában, így esélye sem lett volna végrehajtani a cselekményeket, továbbá házastársával kiegyensúlyozott volt a szexuális kapcsolata, így nem szorult egyéb eszközök segítségére. Ezenkívül bőrbetegsége fertőző volt, ami szintúgy meggátolta abban, hogy szexuális kapcsolatot létesítsen a kiskorúval.

A jogszabály rendelkezése szerint vannak olyan esetek, amikor mérlegelés nélkül meg kell állapítani a sértett különleges bánásmódot igénylő státuszát, amelybe beletartozik, ha nem töltötte be a tizenharmadik életévét, a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségéről szóló

¹⁴ A Gyulai Törvényszék B. 279/2019/65. számú ítélete

törvényben meghatározott fogyatékos személyek, illetve a szexuális élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények sértettjei is.¹⁵ Ennél az esetről az első és a harmadik pont tette indokoltta a státusz megállapítását, amely alapján az intézkedések közé tartozott a kép- és hangfelvétel készítésének lehetősége. A családon belüli erőszakot elszenvedők esetében fontos a segítségnyújtás, valamint, hogy egy olyan eljárásban vegyenek részt, amely olyan környezetet nyújt számukra, ahol biztonságban érezhetik magukat és elmondhatják a velük történt eseményeket. Azáltal, hogy a sértett folyamatos pszichiátriai kezelést igényelt az elkövetés után, a bíróság nem tartotta lehetségesnek a tárgyaláson történő kihallgatását tanúként, ezért ezt a rendelkezésére álló, nyomozati kihallgatásról készült kép- és hangfelvétellel pótolta.

A jogeset során az időmúlás nehézségeit is sikerült kiküszöbölni, ugyanis amint megtörtént a feljelentés, rövid időn belül találkoztak különleges szakértők a sértettel, akikben az a meggyőződés alakult ki, hogy valóban átélt eseményeket mesélt el nekik a kiskorú.

A szexuális bűncselekmények elkövetésénél a szakértői vélemény mellett kiemelt jelentősége van az orvosi, jelen esetben a nőgyógyászati vizsgálatnak is, hiszen amennyiben a sértett által elmondott közönség valóban megtörtént, annak nyomát és tényét egy orvos meg tudja állapítani. Jelen ügynél a szülész-nőgyógyász szakvéleménye alátámasztotta az eseményeket, ugyanis a vizsgálat során nem friss sérüléseket talált, hanem olyanokat, amelyek rendszeres nemi aktusból származhatnak, továbbá az a tény is alátámasztja a közönség valóságát, hogy egy tizenkettedik életévében járó gyermeket nőgyógyászati feltárással lehetett megvizsgálni.

A vádlotti védekezést a bizonyítékok sorba megdöntötték. Az igazságügyi orvosszakértő megcáfolta, hogy fertőző bőrbetegsége lett volna, továbbá a sértett édesanyja a vádlottal hosszabb időn keresztül rendszeres szexuális életet folytatott, azonban nála sem jelentkeztek tünetek. Az az állítása, amely szerint a házban lévők száma is meggátolta a szexuális kapcsolat kialakításában, megdőlt, ugyanis pont a lebukásának napján is tartózkodtak mások a lakásban, ez mégsem akadályozta meg tetteinek elkövetésében. A büntetőeljárásról szóló törvény értelmében senki sem kötelezhető arra, hogy önmagára nézve terhelő vallomást tegyen,¹⁶ ebben az ügyben a bíróság a tagadást kizárólagosan védekező jellegűnek találta, ezért nem vette figyelembe az ítéleti tényállás megállapítása során bizonyítékként. A gyermekbarát eljárás biztosítása érdekében a bíróság mellőzte továbbá a sértettnek a vádlottal való szembesítését is. Erre azért volt szükség, mert egyfelől biztosították a gyermekek védelmét, ahogy azt az EU-s irányelv is kimondja, másfelől ehhez kapcsolódóan megóvták további traumatizálódástól.

¹⁵ Galajda Ágnes: A bűn elkövetésétől a büntetésig. In: A családon belüli erőszak aktuális kérdései (szerk. Domokos Andrea). Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2021. 37. o.

¹⁶ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 7. § (3) bekezdés

A Törvényszék a vádlottat bűnösnek mondta ki a Btk. 197. § (2) bekezdésébe ütköző és – figyelemmel az (1) bekezdés a) pontjára és a (4) bekezdés a) pontjának aa) alpontjára, valamint a (3) bekezdés b) pontjára és a (4) bekezdés a) pontjának ab) alpontjára – a (4a) bekezdés szerint minősülő tizenkettedik életévét be nem töltött, nevelése alatt álló személy sérelmére, erőszakkal, folytatólagosan elkövetett szexuális erőszak büntetében. Enyhítő körülményként került figyelembevételre a büntetlen előélet, a kiskorúak eltartása, illetve, hogy a bűncselekmény egy részét a sértett tizenkettedik életévének betöltése után valósította meg. A súlyosító körülmények között megállapították a folytatólagosságot, azt, hogy a cselekménysorozat megkezdésekor a sértett nyolcadik életévét nem töltötte be, valamint, hogy az események következtében pszichológiai és pszichiátriai segítségre szorul. A bíróság így az öttől húsz évig terjedő szabadságvesztés mértékét tizenhárom évben, büntetésvégrehajtási fokozatát pedig a fegyházban állapította meg.

II.2.2. Az emberkereskedelem büntette a bírói gyakorlatban

Az emberkereskedelem mögött egy egész világra kiterjedő társadalmi jelenség húzódik, amely elsősorban a nők és gyermekek ellen irányul és jelentős ütemben növekszik a köréépülő bűnözői iparág. Az utazás egyszerűbbé válása, új technológiák megjelenése és az internet elterjedése is elősegíti a növekedését, amely által a világ bármely országában, így Magyarországon is megjelenik.¹⁷

A bírósági eljárás tényállása¹⁸ alapján a sértett családi háttere rendezetlen volt, nem volt a környezetében olyan személy, akire támaszkodni tudott volna. Általános iskolás korában került kapcsolatba a vádlottal, akibe szerelmes lett, mindeközben a terhelt tudta, hogy még nem töltötte be a tizennyolcadik életévét. Általános iskolai tanulmányait befejezve élettársi kapcsolatba lépett a szintúgy fiatalkorú vádlottal és összeköltöztek, azonban egyikük sem vállalt munkát, rendszeres jövedelmük így nem volt. A vádlott kihasználta, hogy a sértett érzelmileg kötődik hozzá, rávette, hogy végezzen prostitúciós tevékenységet a közös, jobb élet reményében, amibe a kiskorú eleinte beleegyezett és a városban az út mentén kezdett el dolgozni, amit a vádlott felügyelt. A tarifát az elkövető határozta meg, a tevékenységből befolyt pénz nagy részét elvette a sértettől és a megélhetésükre fordította, azonban alkalmanként otthon levetkőztette a gyereket meztelenre, hogy meggyőződjön arról, hogy minden pénzt átadott-e neki. Az ígéret ellenére egy idő után feltűnt a sértettnek, hogy a pénzt a vádlott családjával feléli, drogozásra is költ belőle, ezért vonakodott folytatni a prostitúciós tevékenységet. Annak érdekében, hogy erre rábírja, a vádlott érzelmileg manipulálta, időnként bántalmazta is. Többször elköltözött tőle a sértett, ilyenkor mindig azzal

¹⁷ Somogyi Gábor: Betekintés a Kúria joggyakorlat-elemző munkacsoportjának munkájába. Belügyi Szemle 2022/2. sz. 349. o.

¹⁸ A Kecskeméti Törvényszék B.333/2019/81. számú ítélete

csábította vissza az elkövető, hogy a korábbiakhoz képest megváltozik a helyzet, hogy nem fogja prostitúcióra kényszeríteni, azonban ennek nem tett eleget.

Az emberkereskedelem esetében az elkövetési magatartást két részre lehet osztani: a rábírásra és a kényszerítésre, bennük pedig közös, hogy az elérni kívánt cél az alany részéről a munkavégzés, munka jellegű tevékenység végzése, amely kategóriába tehát olyan cselekedetek számítanak bele, amelyek során az elkövető előnyhöz jut.¹⁹ Ebben az esetben a vádlott részéről a rábírás valósult meg, amellyel a sértettnek egy elérni kívánt célt határozott meg, nevezetesen a közös életük jobbá tételét, viszont ahogy látszik a jogesetből is, a hátsó szándéka az előny volt a sértett kizsákmányolásával.

A vádlottnál olyan súlyos mentális deficit állt fent, hogy ügyei vitelére alkalmatlanná vált, azonban a jelen eljárásban beszerzett egészségügyi elmeszakértői vélemény szerint az adekvát védekezésre való képessége egészen bizonyosan megvolt, ennek fényében a tárgyaláson részt tudott venni és jogait gyakorolhatta. Mindezeket az adatokat, illetve a bíró által érzékelteteket is beszámították a vádlotti védekezés értékelésénél. A terhelt a nyomozás során előbb megtagadta a vallomástételt, majd önállóan nyilatkozott és válaszolt a kérdésekre. Állítása szerint szerelmi kapcsolatban volt a sértettel, de kapcsolatuk többször megszakadt. Amíg együtt voltak, nem volt tudomása arról, hogy a kiskorú milyen tevékenységet folytatott, tagadta, hogy bántalmazta volna. A védekezés lényege az volt, hogy azáltal, hogy nem tudott a prostitúciós tevékenységről, nem is volt lehetősége kitartani magát vele, pont az ellenkezője történt, a rokkantosításából érkező összegből fedezték a megélhetésüket. A sértetti feljelentést bosszúként értékelte, amit a kapcsolatuk vége miatti elégtételként magyarázott meg. A védekezését a tanúk közül csupán szülője erősítette meg, valamint igazolást nyert a jövedelemszerzésének jogcíme is. A bíróság az értékelésnél azonban körültekintően viszonyult a szülői vallomáshoz, ugyanis az emberi kapcsolatokból kifolyólag a hozzátartozók mindig elfogultabbak és hajlamosabbak a rokonukat elősegítő nyilatkozatra.

Az ügy feltárásában jelentős szerepet játszott a sértetti vallomás, amely tartalmazta a prostitúciós tevékenységével kapcsolatos fontosabb adatokat, mint például a tarifadíjat, a szolgáltatásokat. A vallomását támasztották alá azok a korábbi rendőri intézkedések is, amelyek a tiltott prostitúció miatt indultak vele szemben, közülük az egyik jelentése tartalmazta a sértett azon állítását, hogy őt a vádlott kényszerítette erre. Az eljárás során feltárták, hogy a vádlott által elmondott és igazolt jövedelemszerzésen kívül más bevételük nem volt (sem az elkövetőnek, sem annak családjának), így fontos számukra, hogy a sértettet maguknál tartsák, a vádlott ezért csábította vissza rendszeresen, mikor szakítottak.

¹⁹ *Somogyi*: i. m. 357. o.

A bűncselekmény megvalósulásában az elkövető és a sértett körülményei is nagymértékben hozzájárultak, hiszen egyikük sem rendelkezett stabil családi háttérrel, a sértett oldalán feltűnő szülői alkoholizmus nem statuált példát az életvezetéséhez. Mivel még fiatal, fejlődő korban volt, helyzetéből adódóan teljesen kiszolgáltatottá vált, amely megkönnyítette a vádlott rábírását. Mindezekhez még hozzákapcsolódott az a tény is, hogy érzelmileg kötődött az elkövetőhöz, emiatt könnyebben hajlott a prostitúciós tevékenység végzésére is.

A tanúvallomásokban több helyen feltűnik a sértett „bedrogozása”, azonban ez az állítás nem nyert kétséget kirázó bizonyítást. Az azonban biztos, hogy a kábítószerre való rászoktatás vagy bármilyen kábító hatású anyag a sértett szervezetébe juttatása gyakori elkövetési módszer, amellyel a prostituáltakat befolyásolni tudják, akár az akaratuk megtörésében is.

A bizonyítékokat összevetve a Törvényszék a vádlottat bűnösnek mondta ki 1 rendbeli, a Btk. 192. § (2) bekezdésben meghatározott, és – figyelemmel a (3) bekezdés b) és e) pontjaira – az (5) bekezdés b) és d) pontja szerint minősülő emberkereskedelem büntetében, mint a Btk. 13. § (1) bekezdése szerinti tettetést és 3 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélte, amelynek végrehajtási fokát börtönben állapította meg.

2019 őszén a Belügyminisztérium Emberkereskedelem Elleni és Horizontális Osztály vezetőjének ötlete alapján szemléletformáló tréninget tartottak, amelyet a következő években is megvalósítottak, amelynek során egy kérdőívet töltettek ki a résztvevőkkel.²⁰ Az eredmény tekintetében olyan kijelentések születtek, amelyek szerint „Magyarországon az emberkereskedelem nem elterjedt jelenség”, az ilyen ügyek esetében magas a látencia, „a sértettek általában nem tesznek meg mindent azért, hogy kikerüljenek a rossz helyzetükből”. Az első megállapítás nem tükrözi a valóságot, ugyanis az emberkereskedelemmel kapcsolatos ügyek száma évről évre növekszik, a bűncselekménynek pedig sok magyar áldozata van.²¹ Közülük is leginkább az ország elmaradottabb területeiről kerülnek ki a sértettek, olyan helyekről, ahol mélyszegénységben élnek, amellyel párhuzamosan megállapítható az alacsony iskolai végzettség, ezért a rossz helyzetből való kitörés érdekében az elkövetők által felvázolt ajánlat elfogadása mellett döntenek.²²

Azáltal, hogy ezen ügyek többnyire bizonyítékszegények, jelentős szerepet töltenek be a sértettek vallomásai. Ők azok, akik sok információval rendelkeznek, akár olyan helyzetekről is, amelyeket máshogyan nem tudnának a hatóságok bizonyítani, beszerezni, vagy csak az ő segítségükkel. Az iratelemzésekből kitűnik azonban, hogy ezeknek a bűncselekményeknek az

²⁰ *Windt* Szandra: Az emberkereskedelemmel kapcsolatos jogalkalmazói attitűdökről. Miskolci Jogi Szemle 2022/1. sz. 113. o.

²¹ *Windt*: Az emberkereskedelemmel kapcsolatos... 122-123. o.

²² *Windt* Szandra: Gondolatok az emberkereskedelemlről. Miskolci Jogi Szemle 2019/2. különszám 465. o.

áldozatai alacsony intellektussal rendelkeznek, sokszor nem tudnak összefüggő mondatokban beszélni, állapotukat pedig még jobban rontják az elszenvedett cselekmények.²³

II.3. A Covid-19 hatása a bűncselekmények elkövetésére

Dolgozatom végét pedig az elmúlt időszak legnagyobb járványának, a Covid-19-nek a szexuális bűncselekményekre, családon belüli erőszakra gyakorolt hatásával zárom, és mivel a téma külön dolgozatot igényelne terjedelme miatt, ezért csak röviden részletezem. Azáltal, hogy 2020-ban olyan korlátozásokat vezettek be, mint az otthonról történő munkavégzés, tanulás és a lakóhely éjszakai órákban történő elhagyásának tilalma, az emberek, családok akaratlanul is hosszabb ideig össze voltak zárva, amely megnövelte a konfliktusok számát. Ebből kifolyólag olyan magatartásformák is felszínre törhettek egyes személyeknél, amelyek korábban nem voltak jellemzőek. Kutatások igazolták, hogy ezen időszakban a családon belüli erőszak esetei megnövekedtek, továbbá igen nagy esély van arra is, hogy ezek közül a legtöbb még a mai napig sem került a felszínre, a hatóságok tudomására.

2019 és 2020 áprilisa között a világon körülbelül 243 millió nőt és lányt bántalmazott hozzátartozója fizikailag és/vagy szexuálisan.²⁴ A WHO igen gyorsan reagált a felbukkanó statisztikákra és egy globális stratégiát dolgozott ki a nők és gyermekek elleni szexuális abúzusok megelőzésére. Ennek megfelelően a WHO szerint nagyobb figyelmet kellett fordítani a kiszolgáltatott helyzetben lévőkre, azokra, akik lakóhelyüket elhagyni kényszerültek, illetve akik konfliktusoktól sújtott területeken éltek. Nemcsak a WHO volt az egyetlen szervezet, amely fellépett a világjárvány idején, hanem az Európai Parlament Nőjogi és Esélyegyenlőségi Bizottsága is foglalkozott a családon belüli erőszak kérdéskörével, Jelentéstervezetében a tagállamoknak javasolta, hogy a kijárási korlátozás alóli kivételt, valamint menedékhelyre, alternatív szálláshelyre való biztonságos hozzáférést segítse elő, illetve szervezzen figyelemfelhívó kampányokat a kapcsolati és nemi alapú erőszakkal kapcsolatban.²⁵ Mindezen intézkedés mellett felhívta a tagállamokat, hogy biztosítsák a hatékony, megfizethető és minőségi orvosi és pszichológiai támogatást a nemi erőszak áldozatainak megsegítése érdekében.²⁶

²³ *Windt*: Az emberkereskedelemmel kapcsolatos... 124. o.

²⁴ *Domokos* Andrea: Az erőszak megnövekedése pandémia idején. *Glossa Iuridica - Vírus és etika* 2021/VIII. különszám 75. o.

²⁵ *Domokos* Andrea: A pandémia hatása a családon belüli erőszakra. In: *A családon belüli erőszak aktuális kérdései* (szerk. Domokos Andrea). Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2021. 16-17. o.

²⁶ Draft Report on the gender perspective in the COVID-19 crisis and post-crisis period. European Parliament. 09. 06. 2020. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/FEMM/PR/2020/06-25/1206934EN.pdf (2023. 02. 25.) 16. o.

Az erőszakossá váláshoz és a családon belüli erőszakhoz közrejátszottak olyan tényezők is, mint a társadalmi elszigeteltség, a szokásos háztartási rutin átstrukturálása, a partnerrel töltött idő megnövekedése és a betegségekkel való félelem.²⁷ Judith Lewis Herman hívta fel a figyelmet az elhúzódó elszigeteltség általános hatásaira, szerinte ez egy olyan helyzet, ahol az áldozat fogságban van és az elkövető irányítása alatt áll. Az elszigeteltség kérdése magában rejti azt a problémát is, hogy az áldozatoknak sokkal kevesebb lehetősége van segítséghez fordulni, legyen szó barátokról vagy a hatóságokról. A helyzetet a legjobban az „otthon csapdába esett” kifejezéssel lehet leírni, ez utal arra ugyanis, hogy az áldozatoknak olyan reménytelen a helyzetük, amelyből nem tudnak kikerülni. Ezekben a krízishelyzetekben az elkövetők hajlamosak rá, hogy úgy érezzék, elveszítették életük felett az irányítást, más hoz meg helyettük olyan alapvető kérdésekben döntést, mint például, hogy mikor hagyják el az otthonukat. Ahhoz, hogy újra úgy érezzék, övék az irányítás, az agresszióhoz folyamodtak.²⁸ Ennek a viselkedésnek az áldozatai pedig a családtagjaik voltak, akik szintúgy ugyanezeket az érzéseket, félelmeket élték át a bizonytalan helyzet miatt, így könnyű célponttá váltak az elkövetők számára. Azáltal pedig, hogy a kapcsolatépítés lehetőségei leredukálódtak, a bűncselekmények felszínre kerülésének esélye is csökkent, illetve mivel általános depressziós hangulat uralta az emberek életét ebben az időben, mindenki inkább a saját problémáival foglalkozott mások helyzetének megsegítése helyett.

2020 tavaszán több sajtóhír is megjelent, amely a családon belüli erőszak megnövekedéséről számolt be, további kutatások pedig megállapították, hogy ugyan általánosságban a bűnözések száma lecsökkent, a családon belüli elkövetéseké a felével megnövekedett.²⁹ Szabó Judit és Virág György a Coviddal kapcsolatos kutatásuk során levezették, hogy a járvány első hulláma idején a segélyhívások mintegy negyede volt családon belüli erőszakkal kapcsolatos, közülük is a legnagyobb mértékben 2020 áprilisában érkeztek a hívások, amelyből egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a Covid-19 miatti szigorítások kedvezőtlen hatással voltak a családon belüli erőszakra, táptalajt adtak a bűncselekmények elkövetéséhez, továbbá komoly nehézségeket okoztak és okoznak még mindig a szexuális cselekmények felkutatásában, az áldozatoknak a megsegítésében.³⁰

2021. január 1-jétől az országban bevezettek egy olyan rendszert, amely során az erőszakos bűncselekmények áldozataival az állam áldozatsegítő szolgálata közvetlenül fel tudja venni a kapcsolatot, hogy segítséget és támogatást nyújtson nekik. További intézkedésként szolgáltak még

²⁷ Szabó Judit – Virág György: Love in the Time of Pandemic. Domestic violence during the first wave of COVID-19 in Hungary. *Belügyi Szemle* 70/1. különszám 11. o.

²⁸ Szabó – Virág: i. m. 12. o.

²⁹ Szabó – Virág: i. m. 19. o.

³⁰ Szabó – Virág: i. m. 21. o.

Magyarországon a kampányok, amelyekkel felhívták az emberek figyelmét a családon belüli erőszakra, illetve annak megelőzésére és leküzdésére.³¹

A gyermekotthonok esetében az első lezárással a szökések számának megnövekedésével számoltak, azonban ennek pont az ellenkezője következett be. Ez magával hozta azonban ezen bűncselekmények terén a kibertérben történő kizsákmányolás elszaporodottságát, amely már a Covid előtt is egy létező jelenségnek számított, viszont a világiárvány következtében még nagyobb teret kapott. Azáltal, hogy a karantén idején az iskolák bezártak, egy fontos jelzőrendszer esett ki, amely miatt nem lehet pontos adatokról beszélni.³²

III. Záró gondolatok

A gyermekek védelme érdekében továbbra is szükség van egy egységes fellépésre, mindezzel elősegítve, hogy a sérelmükre elkövetett szexuális bűncselekmények látenciája csökkenjen. Ha minél több eset kerül felszínre, jut el a társadalom tagjaihoz, talán lehetőség van arra, hogy ezen bűncselekmények visszaszoruljanak, hiszen így egyrészt az áldozatok nagyobb eséllyel fognak időben segítséghez fordulni, másrészt az elkövetők sem burkolózhatnak abba a gondolatba, hogy tettükre sosem derül fény, hiszen nincsenek szemtanúk, a gyermek szavát pedig könnyen cáfolni tudják.

Ezen bűncselekmények elkövetésére a folytatólágosság a jellemző, tehát hogy az abúzusok éveken át tartanak és egyre súlyosabb következményekkel járnak a gyermekek fejlődésére. Az életük hátralevő részére magukkal fogják hordozni az események sebeit, sokszor pedig a traumák feldolgozásában csak pszichológus vagy pszichiáter segíthet.

Elengedhetetlen a mai világban, hogy az emberek képből legyenek azzal, hogy ilyen bűncselekmények valóban megtörténhetnek, és ami még fontosabb, hogy nagy részben olyan személyek követik el őket, akiket a gyermek ismer. Éppen ezért a szülőknek fokozottan kell figyelniük gyermekük esetlegesen megváltozott viselkedésére az elkövető jelenlétében, bizonyos érintésekre adott reakciójukra, azon mondanivalójukra, amelyből következtetni lehet arra, hogy valami történt velük. Az áldozattá vált gyermekek nagyon sok esetben küzdenek szorongással, alvási rutinjuk megváltozhat, romolhat az étvágyuk, továbbá a történések iskolai teljesítményükre, csoportos viselkedésükre is kihatással lehetnek. A gyermekekben egyfajta büntudat- és szégyenérzés is kialakulhat, a szülőknek, illetve az eljárás résztvevőinek pontosan ezért kell megfelelő hozzáállást tanúsítaniuk.³³ A gyermekekhez nyitottan kell állniuk, támogatni őket és törekedniük kell arra, hogy

³¹ Szabó – Virág: i. m. 24. o.

³² Windt Szandra: „Aki még nincs 18 éves, az tabu” Egy gyermekprostitúcióról tartott kerekasztal-beszélgetés összegzése. Ügyészek Lapja. <http://ugyeszeklapja.hu/?tag=windt-szandra> (2023. 02. 27.)

³³ Varga Bea – Kristóf Pál: Gyermekbántalmazás felismerése és kezelése a gyermekvédelmi szakellátásban. Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság 2015. 33-34. o.

megóvják őket további traumáktól. Lényeges továbbá kiemelni az idő fontosságát is, hiszen minél hosszabb ideig tart a bántalmazás, annál inkább növeli a kiskorúban a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség érzését.³⁴

Egy gyermek jelzése a legnagyobb indikátor, amely elindíthatja az ügyek feltárását és testi, lelki gyógyulásukat.

³⁴ *Varga – Kristóf*: i. m. 34. o.

Fábián Vanessza

jogballgató (PTE-ÁJK)

Élelmezésbiztonság és fenntartható élelmiszer-címkézés

I. Bevezetés

Az emberiség előtt álló egyik legnagyobb kihívás a népességrobbanás, amely a fogyasztás nagy mértékű növekedését eredményezi. A világ népessége 2023-ban meghaladta a 8 milliárd főt.¹ A Földön több mint 800 millió ember éhezik, ugyanakkor Nyugat-Európában a mezőgazdaság állandó túltermelési válsággal küszködik.² A Föld népességének táplálása a mennyiségi kihívásokon kívül a fenntarthatósági oldalról tudatos, határozott, következetes, és gyors nemzetközi együttműködést kíván.

A Covid-19 világválság kitörése rávilágított arra, hogy az európai élelmiszerlánc mennyire ki van szolgáltatva a súlyos ellátási kihívásoknak. Az uniós élelmiszerrendszer rezilienciája³ azonban biztosította, hogy a Covid-19 világválság által kiváltott egészségügyi válság ne vezessen élelmiszerválsághoz. Bár a közös agrárpolitika és más vonatkozó uniós szakpolitikák keretében már meghozott intézkedések segítettek enyhíteni a legsúlyosabb hiányokat és felgyorsítani a helyreállítást, hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a jövőbeli válságokat illetően tervezésre van szükség.

A „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia közzétételével a Bizottság megmutatta: konkrét intézkedéseket kíván elfogadni annak érdekében, hogy megvédje az EU élelmiszer-ellátását az olyan fenyegetésekkel szemben, mint a közelmúltbeli világválság, a szélsőséges időjárási események, az állatbetegségek, az energiahány vagy a kereskedelmi kapcsolatok zavarai. Ezen intézkedések célja annak biztosítása, hogy az európaiak mindig biztonságos, változatos és tápláló élelmiszerekhez jussanak.⁴

A globális nyersanyagárak emelkedése mellett Oroszország Ukrajna elleni háborúja és az arra irányuló tevékenységei, hogy akadályozza Ukrajna azon képességét, hogy exportálni tudja az agrár-élelmiszeripari termékeit súlyosítják a globális élelmezési válságot.⁵

¹ U.S. and World Population Clock. United States Census Bureau. <https://www.census.gov/popclock/> (2023. 10. 15)

² World Hunger Statistics 2020. Food Aid Foundation. <https://foodaidfoundation.org/world-hunger-statistics-2020/#:~:text=821%20million%20people%20%E2%80%93%20one%20in%20nine%20%E2%80%93,struggle%20to%20feed%20their%20children%20a%20nutritious%20meal>. (2023. 11. 20.)

³ A reziliencia az a folyamat, mely során a kedvezőtlen, veszélyeztető környezet ellenére pozitív adaptáció, alkalmazkodás, kedvező fejlődési kimenet mutatkozik meg a nehéz körülmények ellenére.

⁴ A Tanács következtetéseket hagyott jóvá az európai élelmiszer-ellátás biztosítására irányuló új tervről. Az Európai Unió Tanácsa. <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/12/13/council-approves-conclusions-on-new-plan-to-safeguard-europe-s-food-supply/> (2023. 10. 15)

⁵ Uo.

Az élelmiszerbiztonságnak a világ minden országában kiemelt stratégiai szerepe van, a globális élelmiszertermelés komoly kihívások előtt áll, mely kihívásra az Európai Uniói átfogó intézkedésekkel próbál reagálni. A fenntartható élelmiszerrendszerekre való átállás „

„Az európai zöld megállapodás” egyik fő célkitűzése, mely – amellet, hogy biztosítja az élelmiszerek megfizethetőségét és elérhetőségét – környezeti, egészségügyi és társadalmi szempontból is előnyös, valamint azt is elősegíti, hogy a gazdasági haszomból méltányosabban részesüljenek az emberek.

II. A Fenntartható Fejlődési Célok (SDG-k)

A fenntarthatóság definícióját mindössze három évtizede alkotta meg a Brundtland-bizottság (az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága: *World Commission on Environment and Development*, WCED) 1987-ben közzétett jelentésében, mely a „Közös jövőnk” (*Our Common Future*) címet viseli. A fenntarthatóság kifejezés azóta több szakterületen is elterjedt, azonban a kifejezés alatt egészen mást értenek az ökológusok, a közgazdászok vagy a politikusok.⁶

A Bizottság jelentése alapján a fenntartható fejlődés olyan fejlődési folyamat, illetve szervezési elv, ami „*kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket*”.⁷ A 2015-ben elfogadott „Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030 – Agenda 2030” című dokumentum a 2015 és 2030 közötti időszakra vonatkozóan 17 fenntartható fejlődési célt (*Sustainable Development Goals*, SDG) fogalmaz meg. Az elfogadott 17 SDG egy olyan globális keretrendszert alkot, mely alapját a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődés, a tartós gazdasági növekedés és a környezetvédelem alkotja, mely a fenntartható fejlődés három dimenzióját képezi.⁸ Az új keretrendszer nemcsak a fejlődő, hanem a fejlett országok számára is feladatokat fogalmaz meg, illetve az agenda a célkitűzések elérését nemcsak az államok növekvő szerepvállalásától várja, hanem azt valamennyi releváns szereplő, így például az üzleti vállalkozások, illetve a civil szervezetek együttműködésével kívánja elérni.⁹

A fenntartható fejlődési célok között másodikként szerepel az éhezés megszüntetése, az élelmiszerbiztonság és a jobb táplálkozás megteremtése, valamint a fenntartható mezőgazdaság támogatása. E cél egy alapvető emberi szükséglet kielégítéséről, a tápláló, egészséges élelmiszerhez való hozzáférésről szól, valamint annak eszközeiről, hogy ez mindenki számára fenntartható módon biztosítható legyen.¹⁰

⁶ Darvai Sarolta – Nemcsók János – Fereny Áron: Fenntartható fejlődés. Polgári szemle/4-6.sz. 90. o

⁷ Egyesült Nemzetek Szervezete 1987-es Brundtlandt jelentés

⁸ Agenda 30. Magyarország szerepvállalása az Egyesült Nemzetek Szervezetében. <https://ensz.kormany.hu/agenda-2030> (2024. 01.03.)

⁹ Szennay Áron – Szijeti Cecília: A fenntartható fejlődési célok és a GRI szerinti jelentéstétel kapcsolatának elemzése. Vezetéstudomány/Budapest management review 2019/4.sz. 33. o.

¹⁰ Fenntartható Fejlődési Célok. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/sdg/cel_02.html (2024. 01. 03.)

III. Fenntartható élelmiszerrendszerek

Az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetének meghatározása alapján a „fenntartható élelmiszerrendszer” mindenki számára biztosítja az élelmezésbiztonságot és a táplálkozást, oly módon, hogy a jövő generációk élelmezésbiztonságát és táplálkozását elősegítő gazdasági, társadalmi és környezeti alapok ne sérüljenek.¹¹ A fenntartható élelmiszerrendszer három fontos eleme tehát, hogy mindvégig nyereséges, széles körű előnyökkel jár a társadalom számára, valamint pozitív vagy semleges hatással van a környezetre, azaz érvényesül a gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatósága is.¹²

A fenntartható élelmiszerrendszerek „Az európai zöld megállapodás”¹³ középpontjában állnak, melynek célja a gazdaság fellendítése, az emberek egészségének és életminőségének javítása, valamint a környezet védelme.¹⁴ Az élelmezésbiztonság és a fenntartható élelmiszerrendszerek elérése érdekében az Európai Unió részéről különböző eszközök alkalmazására lenne szükség.

Egyrészt olyan eszközökre, amelyeket uniós szinten az európai termelők versenyképességének megőrzése érdekében kellene alkalmazni, szem előtt tartva az európai élelmezésbiztonságot és a fogyasztók számára megfizethető árak garantálását, másrészt, amelyek az európai élelmiszerrendszerek fenntartható átalakulása céljából hozzájárulhatnak az alapanyagoktól – köztük a szintetikus alapanyagoktól – való függőség csökkentéséhez, valamint az Unió fehérjeellátással kapcsolatos autonómiájának javításához.¹⁵

III.1. Az európai termelők versenyképességének megőrzését szolgáló eszközök

III.1.1. A nyitott stratégiai autonómia

A nyitott stratégiai autonómia lehetővé teszi, hogy az EU erősebb legyen mind gazdaságilag, mind geopolitikailag azáltal, hogy nyitott a kereskedelem és a befektetések előtt, hogy az EU gazdasága kilábaljon a válságból, versenyképes maradjon, és kapcsolatban álljon a világgal; fenntartható és felelősségteljes nemzetközi partnerként vezető szerepet töltsön be egy zöldebb és igazságosabb világ kialakításában, megerősítve a meglévő szövetségeket, valamint asszertív¹⁶ a tisztességtelen és kényszerítő gyakorlatokkal szemben, aki kész a jogait érvényesíteni, miközben előnyben részesíti a nemzetközi együttműködést a globális problémák megoldása érdekében.

¹¹ NAT/857–EESC-2022-00878-00-00-AS-TRA (EN) 5. o.

¹² A mezőgazdaság és a zöld megállapodás. Európai Bizottság. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/agriculture-and-green-deal_hu (2024. 01. 10.) (Továbbiakban: A mezőgazdaság és a zöld megállapodás)

¹³ A Bizottság Közleménye. Az európai zöld megállapodás (COM (2019) 640 final)

¹⁴ A mezőgazdaság és a zöld megállapodás

¹⁵ NAT/844-EESC-2021-05472-00-00-AC-TRA (EN) 7. o.

¹⁶ Jelentése: kellően határozott és magabiztos, ugyanakkor másokra tekintettel lévő

III.1.2. A normák kölcsönösségének biztosítása

Az élelmezésbiztonság elérése érdekében szükség lenne a normák kölcsönösségének biztosítására azáltal, hogy „Az európai zöld megállapodás” a „termelőtől a fogyasztóig” stratégiáját és biodiverzitási stratégiáját globális fenntarthatósági normaként beépítik minden jövőbeli uniós kereskedelmi megállapodásba.¹⁷

III.1.3. Az élelmiszerek értékének népszerűsítése

A fenntartható étrendre vonatkozó közös európai élelmiszer-címkézési megközelítés növelné az átláthatóságot és megkönnyítené a fogyasztók számára, hogy fenntartható élelmiszereket válasszanak, illetve eltántorítaná a termelőket az olyan olcsó nyersanyagok használatától, amelyek egészségtelenek és nem fenntarthatók (pl. transzsírok, cukor, pálmaolaj).¹⁸

III.1.4. A tisztességes árak szavatolása és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok betiltása

Az orosz-ukrán háború súlyosbítja az élelmezési válságot, az élelmiszerárak minden eddiginél magasabbak és az élelmiszerek rendelkezésre állása is csökken. Ezen eszköz célja, hogy az élelmiszer-előállítással foglalkozók méltányos és megfelelő jövedelmet kapjanak, a fogyasztók pedig megfizethető, jó minőségű és egészséges termékekhez jussanak.¹⁹

III.1.5. Az élelmiszer-vállalkozási gyakorlatok és tevékenységek összehangolása a fenntartható fejlődési célokkal²⁰

A fenntartható élelmiszerrendszerek sikeres bevezetéséhez elengedhetetlen a termelők, a gyártók, a kis- és középvállalkozások, a közlekedési ágazat és a szabályozó hatóságok közötti együttműködés. Különösen az élelmiszeripari vállalkozások tudnak érdemben hozzájárulni a fenntarthatóbb, igazságosabb és biztonságosabb élelmiszerrendszerekhez megteremtéséhez azzal, hogy a fenntartható fejlődési célokkal és az éghajlatváltozásról szóló Párizsi Megállapodással²¹ összhangban működnek.²²

¹⁷ NAT/844-EESC-2021-05472-00-00-AC-TRA (EN) 7. o.

¹⁸ NAT/857-EESC-2022-00878-00-00-AS-TRA (EN)

¹⁹ Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok - támogatni kell a termelőket. Európai Parlament. <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20160603IPR30207/tisztességtelen-kereskedelmi-gyakorlatok-tamogatni-kell-a-termeloket> (2023. 09. 20.)

²⁰ Take Action for the Sustainable Development Goals. United Nations. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (2023. 09. 20.)

²¹ The Paris Agreement. United Nations Climate Change. UNFCCC. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> (2023. 09. 21.)

²² NAT/821-EESC-2021-03065-00-00-NIAI-TRA (EN)

III.1.6. A civil társadalom és az élelmiszer-ellátási lánc valamennyi érdekelt fele strukturált bevonásának és részvételének biztosítása

A fenntartható élelmiszer-rendszerre való átálláshoz szintén elengedhetetlen lenne, hogy a civil társadalom – különösen a fiatalok – jobban részt vehessenek a fenntarthatósággal kapcsolatos döntéshozatalban, ez pedig az európai élelmiszer-politikai tanácson (*European Food Policy Council*) keresztül valósulhat meg. Az európai élelmiszer-politikai tanács felgyorsítaná a szakpolitikák összehangolását uniós, nemzeti és helyi szinten. Összefogná a helyi élelmiszer-politikai tanácsok képviselőit, valamint a civil társadalom és az ellátási lánc valamennyi területének érdekeltjeit, platformot teremtene az érdekelt felek számára a bevált gyakorlatok megosztására és ezzel az egymástól való tanulásra, biztosítaná a különböző ágazatok valamennyi szempontjának figyelembevételét, továbbá azonosítaná a fenntartható élelmiszerek helyi szintű előmozdításának útjában álló akadályokat.²³

III.2. Az alapanyagoktól való függőség csökkentésének, valamint az Unió fehérjeellátással kapcsolatos autonómiája javításának elősegítésére alkalmas eszközök

III.2.1. Az alapanyagoktól, különösen a szintetikus alapanyagoktól való függőség csökkentése

Fontos lenne továbbá csökkenteni a gazdaságok alapanyagoktól – köztük szintetikus alapanyagoktól és fosszilis üzemanyagoktól – való függőséget, és helyette megbízható és ellenálló alternatívákat alkalmazni. Az Európai Bizottság szerint megoldást jelentenének a növényi biostimulánsok, melyek fenntartható alternatívát kínálnak a szintetikus növényvédő szerek helyett.²⁴

III.2.2. Az Unió fehérjeellátással kapcsolatos autonómiájának javítása

Az EU jelentős hiányt szenved növényi fehérjékben, mivel az uniós mezőgazdasági ágazat a szükségleteinek nagy részét – különösen a szójababhoz hasonló takarmány-alapanyagokat – importálja. Az EGSZB két eszközt emel ki, mely növelheti az EU autonómiáját a fehérjeellátás terén: az olajos magvak és az olajosmag-pogácsa előállításának fokozása és a fehérjeágazat megszervezése és támogatása a termelés előmozdítása érdekében.²⁵

²³ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (2020/C 429/34) véleménye

²⁴ NAT/844-EESC-2021-05472-00-00-AC-TRA (EN) 10. o.

²⁵ 2017/2116 (INI)-17/04/2018: European strategy for the promotion of protein crops – Encouraging the production of protein and leguminous plants in the European agriculture sector

IV. Az élelmiszer-veszteség és -pazarlás kezelése az Unióban

Az élelmiszer-ellátás biztonságával szorosan összefügg az élelmiszer-veszteség és -pazarlás mértékének növekedése, így közös érdeké vált a pazarlás csökkentése. Az uniós tagországok közösen kialakított fenntartható fejlődési céllal el szeretnék érni, hogy 2030-ig az egy főre jutó élelmiszer-hulladék mennyisége a felére csökkenjen. Mindezek mellett törekednek a termelésben, és az elosztási láncban történő mérséklésre is.²⁶

Több 2020-ban közzétett stratégia, így a körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv,²⁷ a „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia és a biodiverzitási stratégia is előírja olyan szakpolitikákat és eszközöket, amelyek e cél elérését szolgálják.

Becslések szerint az Európai Unióban évente 88 millió tonna élelmiszert dobnak ki, ami egy emberre vetítve 173 kilogrammnak felel meg.²⁸ Mivel az Európai Unióban az élelmiszer-hulladék 69%-a háztartásokban, az élelmiszer-szolgáltatásban és a kiskereskedelemben keletkezik, a fogyasztói élelmiszer-pazarlás megelőzése kiemelt fókuszterületté vált.²⁹

Az élelmiszer-pazarlás kezelésében együtt kell működnie nemcsak a közszektornak, hanem a magánszektornak is. A megoldásokat közösen kell megtalálni a teljes élelmiszerlánc bevonásával, a mezőgazdasági termelőktől, a feldolgozóktól, a gyártóktól és a kiskereskedőktől kezdve a fogyasztókig. Mindemellett a politikai szereplők, a kutatók, az élelmiszerbankok és más nem kormányzati szervezetek is nélkülözhetetlen szerepet játszanak.

Az EU és tagállamai konkrét intézkedésekkel igyekeznek megelőzni az élelmiszer-veszteséget és az élelmiszer-pazarlást. Kizárólag abban az esetben szorgalmazzák az élelmiszerek újrafelhasználását, újrafeldolgozását vagy más célokra történő felhasználását, ha a megelőzés nem lehetséges.

Az EU tevékenységét vezérlő elveket a hulladékokról szóló uniós irányelv³⁰ rögzíti, amely szerint a tagállamoknak és polgáraiknak az elsődleges termeléstől a forgalmazásig minden területen csökkenteniük kell az élelmiszer-hulladék keletkezésének mértékét, csökkenteniük kell a háztartási hulladék mennyiségét, ösztönözniük kell az élelmiszer -adományozást, valamint nyomon kell

²⁶ Az élelmiszer-veszteség és az élelmiszer-pazarlás csökkentés. Az Európai Unió Tanácsa. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/food-losses-waste/> (2023. 11. 05.)

²⁷ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv (COM (2020) 98 final)

²⁸ FUSIONS. „Estimates of European Food Waste Levels.” Európai Bizottság 2016.

²⁹ Food waste in the EU by main economic sectors, 2020. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:1600px-Food_waste_Final202303.png (2023. 11. 05.)

³⁰ Lásd az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/851 irányelvét (2018. május 30.) a hulladékokról szóló 2008/98/EK irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg) (HL 2018. L 150)

követniük és értékelniük kell az élelmiszer-pazarlás megelőzésére irányuló intézkedéseik végrehajtását.³¹

Az Európai Unió élelmiszer-pazarlással és élelmiszer-veszteséggel foglalkozó platformja kulcsszerepet játszik az élelmiszer-veszteség és -pazarlás csökkentését elérni kívánó intézkedések mozgósításában az EU-ban a „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia részeként. A Platform 2022-ben új mandátumot kapott 2026-ig. A Platform a plenáris ülések mellett öt alcsoporthoz is működik, hogy konkrét szempontrendszerekben gondolkodva, célzott kérdéseket felvetve segítsék az előrehaladást.³²

IV.1. Cselekvési és végrehajtási alcsoporthoz

Az élelmiszer-veszteséggel és élelmiszer-pazarlással foglalkozó uniós platform a cselekvéssel és végrehajtással foglalkozó alcsoporthoz keresztül arra törekszik, hogy segítse a különböző ágazati (állami/magán) szervezeteket és az élelmiszer-ellátási lánc érintett szereplőit az élelmiszer-pazarlás elkerülésére irányuló hatékony intézkedések meghatározásában és végrehajtásában, valamint a helyes módszerek alkalmazásának támogatásában.³³

A platform első megbízatása (2016-2021) során az alcsoporthoz olyan kulcsfontosságú eredmények eléréséhez nyújtott segítséget, mint a platform alapvető ajánlásai az élelmiszer-pazarlás megelőzésére tett intézkedésekre vonatkozóan, valamint egy olyan értékelési keret kidolgozásához, amely lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy számszerűsíteni tudják az élelmiszer-pazarlás megelőzésére irányuló cselekvések gazdasági, környezeti és társadalmi kihatásait.³⁴

IV.2. Fogyasztói élelmiszer-pazarlás megelőzési alcsoporthoz

Az élelmiszer-veszteséggel és élelmiszer-pazarlással foglalkozó uniós platform második megbízatása (2022-2026) keretében tartott alakuló ülésén megállapodás született arról, hogy létrehoznak egy, a fogyasztói élelmiszer-pazarlás megelőzésével foglalkozó alcsoporthoz, amely az EU és a platform tagjainak e területen végzett munkáját támogatja.³⁵

³¹ Uo.

³² EU Platform on Food Losses and Food Waste. European Commission. https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste/eu-platform-food-losses-and-food-waste_en (2023. 11. 05.)

³³ Action & implementation sub-group. European Commission. https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste/eu-platform-food-losses-and-food-waste/thematic-sub-groups/action-implementation_en (2023. 11. 05.)

³⁴ Bognár Kitti Annamária: Az élelmiszer-veszteség és az élelmiszer-pazarlás mérséklése – Műhelytanulmány. MATE Press, Gödöllő 2023. 15. o.

³⁵ Bognár: i. m. 19. o.

Az alcsoport fórumot biztosít az élelmiszer-hulladék keletkezésével kapcsolatos fogyasztói magatartás megváltoztatása és a fogyasztók tudatosságának növelése érdekében végrehajtott beavatkozásokról és az elért eredményekről szóló információk cseréjére.³⁶

IV.3. Dátumjelölés és élelmiszer-pazarlás megelőzési alcsoport

Ezen alcsoport azt vizsgálja, hogy hogyan lehetne az élelmiszerlánc szereplői által használt dátumjelölés alkalmazását és a fogyasztók általi értelmezését fejleszteni.

A „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia előírja a dátumjelölésre vonatkozó uniós szabályok felülvizsgálatát annak érdekében, hogy megelőzhető legyen a dátumokkal kapcsolatos félreértésekből és/vagy helytelen felhasználásból adódó élelmiszer-pazarlás. A Bizottság hatásvizsgálatot végez (nyilvános és célzott egyeztetésekkel) a javaslat támogatására, valamint piackutatást végez annak megállapítására, hogy a dátumjelölés új, a fogyasztók tájékoztatási szükségleteinek megfelelő és az élelmiszer-pazarlás minimalizálását célzó új kifejezési formákat határozzon meg.³⁷

IV.4. Élelmiszer-adományozási alcsoport

A felesleges élelmiszerek újraelosztása emberi fogyasztás céljára, különösen élelmiszer-adományozás útján, biztosítja a fogyasztható élelmiszerforrások legjobb hasznosítását, miközben megakadályozza az élelmiszer-pazarlást.

Az élelmiszer-adományozással foglalkozó alcsoport továbbra is támogatja a Bizottság és a platform tagjai munkáját a biztonságos élelmiszer-adományozási gyakorlatok elősegítése érdekében, biztosítva, hogy az élelmiszer-ellátási láncban keletkező élelmiszerfeleslegek elsődlegesen emberi fogyasztásra legyenek hozzáférhetőek.³⁸

IV.5. Élelmiszer-veszteség és -pazarlás nyomon követésével foglalkozó alcsoport

Az élelmiszer-veszteséggel és élelmiszer-pazarlással foglalkozó uniós platform első megbízatásának (2016-2021) keretében az élelmiszer-pazarlás mérésével foglalkozó alcsoport segítette a tagokat a nemzeti hatóságok és az élelmiszer-értéklánc szereplői által végzett élelmiszer-veszteség- és

³⁶ Consumer food waste prevention sub-group. European Commission. https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste/eu-platform-food-losses-and-food-waste/thematic-sub-groups/consumer-food-waste-prevention_en (2023. 11. 05.)

³⁷ Uo.

³⁸ Bognár: i. m. 22. o.

hulladékmérési tevékenységekkel kapcsolatos információk cseréjében és az élelmiszer-pazarlás mértékének nyomon követésében.³⁹

Az alcsoport továbbá hozzájárult az élelmiszer-pazarlás mérésére vonatkozó közös uniós módszertan és mutatószámok kidolgozásához. A platform második megbízatásának (2022-2026) keretében tartott alakuló ülésén megállapodtak abban, hogy az alcsoport továbbá olyan élelmiszer-vesztés- és pazarlásmérési módszereket is meg fog vitatni és terjeszteni, amelyek kisebb léptékben (pl. az egyes élelmiszeripari vállalkozók által) támogathatják az élelmiszer-vesztés és pazarlás megelőzésére irányuló intézkedéseket és azok megvalósítását.⁴⁰

V. A „termelőtől a fogyasztóig” stratégia

A Bizottság 2020 májusában terjesztette elő a „termelőtől a fogyasztóig” elnevezésű stratégiát,⁴¹ amely „Az európai zöld megállapodás”⁴² fő intézkedései közé tartozik, és az Unió élelmiszeripari ágazatának fenntarthatóbbá, egészségesebbé és környezetbarátabbá tételét célozza.

Az egyik módja ennek a rövid ellátási láncok alkalmazása, amelyek lehetővé teszik a termelők és a fogyasztók közötti közvetlen kapcsolatot, csökkentve ezzel az élelmiszertermelés és -fogyasztás környezeti hatásait. A rövid ellátási láncok előnyei közé tartozik a helyi gazdaságok támogatása, a termelők és a fogyasztók közötti kapcsolat erősítése, az élelmiszerbiztonság javítása és az élelmiszerpazarlás csökkentése.⁴³

A stratégia célja továbbá hozzájárulni ahhoz, hogy az EU 2050-re megvalósítsa a klímasemlegességet, mégpedig azáltal, hogy az EU jelenlegi élelmiszerrendszerét egy fenntartható modell irányába mozdítja el.⁴⁴ A „termelőtől a fogyasztóig” stratégia összhangban áll a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiával,⁴⁵ melynek célja, hogy 2030-ig megkezdődjön a biológiai sokféleség helyreállítása, így a két javaslat tulajdonképpen kiegészíti egymást.⁴⁶

A fenntartható élelmiszerrendszerekre való átálláshoz olyan kollektív megközelítésre van

³⁹ Food loss and waste monitoring sub-group. European Commission. https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste/eu-platform-food-losses-and-food-waste/thematic-sub-groups/food-loss-and-waste-monitoring_en (2023. 11. 05.)

⁴⁰ Uo.

⁴¹ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A „termelőtől a fogyasztóig” stratégia a méltányos, egészséges és környezetbarát élelmiszerrendszerért (COM (2020) 381 final)

⁴² A Bizottság közleménye. Az európai zöld megállapodás (COM (2019) 640 final)

⁴³ Benedek Zsófia: A rövid ellátási láncok környezeti hatásai. https://real.mtak.hu/17217/1/Benedek%20Zs_A_roid_ellatasi...MATUD2014.8.pdf (2024. 06. 07.)

⁴⁴ A termelőtől a fogyasztóig. Európai Bizottság. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/from-farm-to-fork/> (2023. 10. 02.)

⁴⁵ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégia Hozzuk vissza a természetet az életünkbe! (COM (2020) 380 final)

⁴⁶ Biodiversity strategy for 2030. European Commission. https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en?prefLang=hu (2023. 10. 08.)

szükség, amelyben a kormányzás minden szintjén részt vesznek a hatóságok (beleértve a városokat, a vidéki közösségeket), az élelmiszer-értéklánc magánszektori szereplői, a nem kormányzati szervezetek, a szociális partnerek, a tudományos szakemberek és a polgárok.⁴⁷

A fenntartható élelmiszerrendszerre való átállás környezeti, egészségügyi és társadalmi előnyökkel, illetve gazdasági haszonnal jár. A „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia számos egyéni akciót indított el, melyeknek hozzá kell járulniuk az élelmezés- és élelmiszerbiztonság biztosítása mellett:

- a megfizethető és tápláló élelmiszerek biztosításához;
- a növényvédő szerek és műtrágyák használatának felére csökkentéséhez;
- az ökológiai művelésű területek volumenének növeléséhez;
- a fenntarthatóbb élelmiszer-fogyasztás és az egészséges étrend ösztönzéséhez;
- az élelmiszer-veszteséget és -pazarlás csökkentéséhez;
- az élelmiszercsalás elleni fellépéshez;
- az állatjólét javításához.⁴⁸

Ugyanakkor a stratégia elismeri, hogy ezen intézkedések sem önmagukban, sem egymással kombinálva nem képesek teljes mértékben biztosítani a szakpolitikai koherenciát uniós és tagállami szinten, általánosan érvényesíteni a fenntarthatóságot minden élelmiszerrel kapcsolatos szakpolitikában, valamint megerősíteni az élelmiszerrendszerek rezilienciáját. Ezért a „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia horizontális kerettörvény elfogadását javasolta az átállás felgyorsítása és megkönnyítése, valamint annak biztosítása érdekében, hogy az uniós piacon forgalomba hozott élelmiszerek egyre inkább fenntarthatóvá váljanak. A stratégia emellett javaslatot tett egy fenntartható élelmiszer-címkézési keretre, melynek célja, hogy segítse a gazdasági szereplőket a termékek fenntarthatóságának értékelésében és javításában, és hasznos iránymutatást nyújtson a fogyasztók számára.⁴⁹

VI. Új keretjogszabály szükségessége az uniós élelmiszer-rendszer fenntarthatóságáról

Bár a fenntartható rendszerekre való átállás megkezdődött, a világ gyorsan növekvő népességének

⁴⁷Dankó László: Helyi termékekre fókuszáló turizmus a körforgásos és fenntartható gazdaságban. In: The Eszencia: Bor és Tudomány – Fejezetek a Lorántffy Intézet oktatóinak tollából tanulmánykötet (szerk. Bene Zsuzsanna). Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak 2023. 89. o.

⁴⁸ The EU Farm to Fork Strategy: Can we make the European food system healthier and sustainable? Eufic. <https://www.eufic.org/en/food-production/article/the-eu-farm-to-fork-strategy-can-we-make-the-european-food-system-healthier-and-sustainable>. (2023. 10. 03.)

⁴⁹ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing an EU framework for a Union sustainable food system

élelmezése továbbra is kihívást jelent a jelenlegi termelési minták mellett. Az élelmiszer-termelés levegő-, víz- és talajszennyezéshez vezet, hozzájárul a biológiai sokféleség csökkenéséhez és az éghajlatváltozáshoz, továbbá túlzott mennyiségű természeti erőforrást használ fel, miközben a megtermelt élelmiszer jelentős része kárba vész. Ezenkívül uniós, nemzeti és ágazati szinten egyaránt hiányzik a fenntarthatósági szempontokkal kapcsolatban egy közös megközelítés, illetve ezek gyakran nem átfogó jellegűek.

Az uniós élelmiszerláncot szabályozó jelenlegi jogi keret kevésbé alkalmas a fenntarthatóság általános kezelésére, melynek egyik fő oka a fenntarthatósági szempontok nem kellő átláthatósága az élelmiszer-rendszer egészében, beleértve a fenntarthatósággal kapcsolatos megbízható és releváns információkat a fogyasztók számára, melyek lehetővé teszik számukra, hogy fenntartható élelmiszereket választhassanak. Az élelmiszer-rendszerek tehát transznacionálisak, a hibák pedig rendszerszintűek.

A „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia célkitűzéseivel összhangban az általános cél annak biztosítása, hogy az EU piacán forgalomba hozott összes élelmiszer egyre fenntarthatóbb legyen. Az átfogó célkitűzések mellett azonban olyan részcélokat is figyelembe kell venni, mint például a jövőbeli szakpolitikákat és jogszabályokat támogató környezet biztosítása, a fenntarthatósági szempontok figyelembevétele a már érvényes élelmiszerbiztonsági megfontolásokon túlmenően, az átláthatóság biztosítása a fenntarthatóság érdekében, valamint az élelmiszerekkel kapcsolatos valamennyi uniós szakpolitikával (mezőgazdaság, halászat stb.) való koherencia biztosítása.

A 2022. október 18-án közzétett 2023. évi munkaprogramjának részeként az Európai Bizottság bejelentette a fenntartható élelmiszerrendszerekről szóló rendeletjavaslatot. A javaslat benyújtására várhatóan 2023 negyedik negyedévében került sor. Ezt azonban sem a Bizottság 2024. évi munkaprogramja, sem a Bizottság soron következő üléseinek előzetes napirendje nem említi. Továbbra is bizonytalan, hogy mikor terjesztik elő ezt a javaslatot.

Az új uniós keretjogszabály egyfajta *lex generalis*-ként szolgálhat, és az élelmiszer-rendszer valamennyi szereplőjére vonatkoznia kell. Megállapítaná az általános célkitűzésekből, fogalom meghatározásokból, elvekből és követelményekből álló közös alapot annak biztosítása érdekében, hogy az élelmiszerek előállítása, illetve az egységes piacon való forgalomba hozatala során a fenntarthatósági szempontokat a már hatályos, biztonsági alapú követelményeken túlmenően figyelembe vegyék. Mindemellett, ez az új keretjogszabály tartalmazná az ún. „*push*” és „*pull*” rendelkezések kombinációját is. A „*push*” rendelkezések minimumkövetelményeket határoznak meg az élelmiszertermékekre és a kapcsolódó műveletekre, míg a „*pull*” rendelkezések ösztönzik az élelmiszer-rendszerek szereplőit, hogy túllépjenek a minimumkövetelményeken.⁵⁰ Átfogó jellegének

⁵⁰ Uo.

köszönhetően a keretjogszabály gazdasági, társadalmi és környezeti hatásokat egyaránt eredményezne.

VI.1. Gazdasági hatások

A keretjogszabály bevezetése rövid és hosszú távú gazdasági hatásokat is maga után vonhat. Egyrészt várható, hogy rövid távon az élelmiszerekre és az élelmiszerekkel kapcsolatos tevékenységekre vonatkozó fenntarthatósági követelmények bevezetése többletköltségeket fog okozni a gyártók, a kiskereskedők, az élelmiszerszolgáltató szektor, és különösen az őstermelők számára.

Ez magasabb árakat eredményezhet a hatóságok és a fogyasztók számára, míg hosszú távon – a fogyasztási és termelési minták változása miatt – nagy értékű, innovatív termékek kifejlesztése valószínűsíthető, ami megnövekedett exportot és ezzel járó előnyöket jelent. Másik oldalon a költségek csökkentése pozitívan befolyásolhatja a fenntartható étrend fogyasztók számára való megfizethetőségét.

VI.2. Társadalmi hatások

Napjainkban a fenntartható élelmiszerek gyakran drágábbak, ezért egyes társadalmi csoportok számára kevésbé megfizethetőek. A keretjogszabály azonban megváltoztathatja ezt a tendenciát azáltal, hogy olyan rendelkezéseket vezet be, amelyek rendszerszintű változásokhoz vezetnek, és biztosítják, hogy az EU piacán forgalomba hozott fenntartható élelmiszerek a társadalom minden tagja számára általánossá és elérhetővé váljanak. Az élelmiszer-rendszer és az élelmiszerek fenntarthatóságának javítása várhatóan fellendíti az élelmiszertermelést és -feldolgozást a vidéki területeken, ami pozitív hatással lesz a társadalomra és az élelmezésbiztonságra.

VI.3. Környezeti hatások

Egy új keretjogszabály hozzájárulna az éghajlatváltozás elleni küzdelemhez (az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentésével), a biológiai sokféleség csökkenésének visszafordításához, az erőforrások hatékony felhasználásának elősegítéséhez, a természeti erőforrások minőségének megőrzéséhez és a szennyezés (víz, talaj, levegő stb.) megelőzéséhez, és végül, de nem utolsósorban a hulladék csökkentéséhez és kezeléséhez. Az EU nyolcadik környezetvédelmi cselekvési programjában⁵¹ e célkitűzések mind szerepelnek. A nyolcadik környezetvédelmi cselekvési program arra hivatott, hogy felgyorsítsa a zöld átállást annak érdekében, hogy 2050-ig meg lehessen valósítani azt a hosszú távú, a 7. környezetvédelmi cselekvési programban már meghatározott célkitűzést, amely

⁵¹ 8th Environment Action Programme: EU sets out to measure progress on Green Deal environment and climate goals. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_4667 (2023. 10. 13.)

szerint a jólétet bolygónk tűrőképességének határain belül kell biztosítanunk.

VII. Fenntartható élelmiszer-címkézés

Az EU „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégiája javaslatot tesz a fenntartható élelmiszer-címkézési keretre vonatkozóan, mely növelheti a fogyasztók tudatosságát az élelmiszerek előállításának és fogyasztásának módjával kapcsolatban. A fenntarthatósági címkézés fejlesztése és használata szerepet játszhat a fenntartható és egészséges élelmiszerrendszerek, valamint a fenntartható jövő felé történő elmozdulásban, ahogy azt az ENSZ fenntartható fejlődési céljainak célkitűzései is meghatározzák.⁵²

A címkézési keretnek nem az élelmiszerek fenntarthatóként vagy nem fenntarthatóként való besorolására kell törekednie, hanem inkább a fenntarthatóbb élelmiszerrendszer felé való elmozdulást kell támogatnia. A fenntarthatósági címkézés továbbá nagy jelentőséggel bír abban az esetben, ha a gyártó nem tudja közvetlenül a fogyasztók rendelkezésére bocsátani a szükséges információkat. Ennek a fenntartható élelmiszer-címkézésnek elsősorban a következő elveken kell alapulnia: átláthatóság, megbízhatóság, egyértelműség és hozzáférhetőség.⁵³

VII.1. Átláthatóság

A címkézési keretet nyílt és átlátható módon, az érdekelt felek bevonásával kell kidolgozni. Gondoskodni kell elsősorban arról, hogy a fenntarthatósági címkék a fogyasztók számára kellően átláthatóak legyenek, hiszen ez hozzájárul a fenntartható fogyasztási döntések meghozatalához.

VII.2. Megbízhatóság

Az értékelési skálán (pl. színkódos rendszeren) alapuló címkézési formáknak tudományosan megalapozottnak kell lenniük, ami hozzájárul a címkézési rendszerbe vetett bizalom megerősítéséhez. Ezért is fontos, hogy a fenntarthatósági címkék egyértelműen megkülönböztethetők legyenek a gyártók által kidolgozott, de hasonló céllal felhasználásra kerülő címkéktől.

VII.3. Egyértelműség

Egyértelmű szabályokra van szükség annak érdekében, hogy mérsékeljék a piacon a „fenntartható” kifejezés használata következtében kialakult zavarokat. Vissza kell szorítani (akár be is kell tiltani) az olyan fenntarthatósági címkéket vagy fenntarthatósági állításokat, amelyek nem valamilyen széles

⁵² The future of environmental sustainability labelling on food products. The Lancet Planetary Health. [https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196\(20\)30074-7/fulltext#:~:text=The%20development%20and%20use%20of%20sustainability%20labelling%20has,awareness%20of%20how%20food%20is%20produced%20and%20consumed.](https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196(20)30074-7/fulltext#:~:text=The%20development%20and%20use%20of%20sustainability%20labelling%20has,awareness%20of%20how%20food%20is%20produced%20and%20consumed.) (2023. 10. 15.)

⁵³ Towards a sustainable food labelling framework to empower consumers to make sustainable food choices (NAT/857) 4.5.

körben elismert tanúsítási rendszeren alapulnak. Az élelmiszerekre vonatkozó fenntarthatósági címkézés sikerének alapvető feltételei közé tartozik a közérthető üzenet, azaz, hogy a fogyasztók könnyen megértsék a címke jelentését.

Az élelmiszerekre vonatkozó fenntarthatósági szempontokkal kapcsolatos alapvető ismeretek átadásában az oktatásnak kiemelt szerepet kell játszania. Ezzel párhuzamosan a fogyasztói oldalon megfelelő intézkedéseket kell hozni a fenntartható étrenddel kapcsolatos nevelés és tájékoztatás előmozdítása, a címkézési rendszerbe vetett bizalom megerősítése és az újfajta címkézési rendszer elfogadottságának növelése, valamint a fenntarthatóbb fogyasztás ösztönzése érdekében.

Nemzeti és vállalati szinten jelenleg is rengeteg különböző fenntarthatósági címkével találkozunk, melyek a fenntarthatóság egyetlen szempontjára összpontosítanak, például az élelmiszer szénlábnyomára⁵⁴, ez azonban azért probléma, mert a fenntarthatóságot sokkal több tényező határozza meg.

A megoldás egy átfogó címke létrehozása lehet, mely megmutathatja például, hogy magas volt-e az állatjólét, hogy az élelmiszert előállító dolgozók tisztességes fizetést kaptak-e, de információt nyújthat a felhasznált víz mennyiségéről, vagy a termék szénlábnyomáról, akár színkódokkal ellátva. Jelenleg nem létezik ilyen fenntarthatósági címke, de kutatások folynak azzal kapcsolatban, hogy a fogyasztók mit szeretnének látni és milyen formátumban. A kidolgozása előtt azonban számos egyéb szempont és kihívás is felmerül. A címkén feltüntetendő összes információt és mérőszámot össze kell gyűjteni, el kell dönteni, hogyan lehet ezeket besorolni vagy minősíteni, és a címke megbízhatósága érdekében akkreditálni kell. Összességében, egy ilyen címke nemcsak nekünk, fogyasztóknak segítene, hanem egy zöldebb és fenntarthatóbb bolygóhoz is vezetne.⁵⁵

VIII. Összegzés

Tanulmányomban a fenntartható élelmiszerrendszerekre történő áttérés fontosságával foglalkoztam az Európai Unióban, és rávilágítottam arra, hogy az uniós élelmiszerláncot szabályozó jelenlegi jogi keret kevésbé alkalmas a kihívások átfogó kezelésére, ezért egyet értek azzal a törekvéssel, hogy kerüljön elfogadásra egy új keretjogszabály az uniós élelmiszer-rendszer fenntarthatóságáról, mely a gazdasági és társadalmi hatások mellett, környezeti előnyökkel is járna.

Az Európai Unió 2019 óta „Az európai zöld megállapodás” keretein belül küzd az élelmiszer-vesztés- és pazarlás visszaszorításáért, hozzájárulva az éhezés és az éghajlatváltozás

⁵⁴ Az élelmiszerek szénlábnyoma az elfogyasztott élelmiszer termesztése, gazdálkodása, feldolgozása, szállítása, tárolása, főzése során keletkező üvegházhatású gázok mennyiségét jelenti.

⁵⁵ Tony Benson: *The Problem with Sustainability Labelling* | Opinion. Foodunfolded <https://www.foodunfolded.com/article/the-problem-with-sustainability-labelling-opinion> (2023. 12. 11.)

elleni küzdelemhez. A „*termelőtől a fogyasztóig*” stratégia pontokba szedi, hogy miért fontos egy fenntarthatóbb, rövid ellátási láncokra és biogazdaságokra épülő élelmiszer-rendszer kiépítése.

Véleményem szerint az élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatás hatékonyabb szabályozása, egy fenntartható élelmiszer-címkézési keret, valamint egy átfogó címke létrehozása növelné a fogyasztók tudatosságát az élelmiszerek előállításának és fogyasztásának módjával kapcsolatban, és ennek következtében hozzájárulna egy fenntartható jövő felé történő elmozdulásban.

Kovács Virág

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja

Az állampolgársági jogban ismeretes elvek az olasz állampolgársági törvény és módosítási javaslatai tükrében

I. Bevezetés

Napjainkban Olaszország maradt szinte az egyetlen olyan migrációs célország, amely nem alakította állampolgársági törvényét a változó nemzetközi környezethez. Már a 2000-es évektől jelen lévő, sürgető probléma az olasz állampolgársági törvény módosítása. Az ország területén élő, állampolgársággal nem rendelkező külföldiek, illetve ebből adódóan a már Olaszország területén született gyermekeik helyzetén javítana, társadalomba történő integrálódásukat elősegítené, ha a főként *ius sanguinis* (vérségi) elven alapuló – tehát elsősorban születés (származás) vagy olasz szülők által történő örökbefogadás útján megszerezhető – állampolgársági törvényt egy kedvezőbb, *ius soli* (területi) alapelvű szabályozás váltaná fel. Már a törvény hatályba lépését követően igény mutatkozott a nemzetközi szinten is változó migrációs helyzet okán a törvénymódosításra, viszont a törvényt az annak hatályba lépése óta eltelt 32 évben sem sikerült módosítani. Ebből kifolyólag lehetséges az, hogy még a 2022 szeptemberében lezajlott választások kampányaiban is hangsúlyos, központi szerepet töltött be a bevándorláspolitikai és ezzel kapcsolatban az állampolgársági törvény modifikálása. Tanulmányom fókuszában a jelenleg hatályos olasz állampolgársági törvényben, valamint az eddig – álláspontom szerint – legjelentősebb módosítási javaslataiban megjelenő állampolgársági elvek, különös tekintettel a társadalomra gyakorolt hatásuk vizsgálatára áll. Céлом, hogy a módosító javaslatokon keresztül bemutassam, miként igyekezett az olasz politika és közvélemény az állampolgársági jogban ismeretes elvek átalakításával, korlátozásával, vegyítésével, s néhol új elvek létrehozásával – mint a *ius culturae* vagy a *ius scholae* – az érintett közösségek helyzetén javítani.

II. Az állampolgárságról általában – történeti kitekintés az állampolgárság státuszként történő meghatározására

Az állampolgárság meghatározása egy adott állam önálló, szuverén joga: saját, belső jogában dönthet a megszerzés, elvesztés, valamint öröklés feltételeiről, szabályairól. Az állampolgárság jogintézményének van azonban emellett egy nemzetközi jogi vetülete is, hiszen a nemzetközi jogi normák tartalmazzák a lényeges és hangsúlyos szabályozási elveket, „útmutatóként szolgálnak” az államok számára a saját szabályozásuk megalkotásakor, valamint az állampolgársági szabályozás

tekintetében felmerülő problémákat (pl.: hontalanság kérdése) igyekeznek kiküszöbölni, enyhíteni.¹ Az állampolgárság keletkezése történhet eredeti módon, tehát születés útján, valamint származékosan, például honosítással, házasságkötéssel is, továbbá létezik kettős, illetve többes állampolgárság. Az állampolgárságra vonatkozó szabályok tehát alapvetően belső joghatósági körbe tartoznak, azonban akadnak olyan esetek is, amikor az állampolgárságot nemzetközi jogi aktusok keletkeztetik és szüntetik meg: ilyen az államutódlás, valamint a lakosságcsere miatt bekövetkező állampolgárság-változás.²

Ganczer Mónika megfogalmazásában az állampolgárság „mindenekelőtt az állampolgár és az állam között fennálló kapcsolatként írható le”. Ezt a kapcsolatot meghatározza a létrejöttének alapja, valamint magát a kapcsolatot megteremtő tények, amelyek az állam és az egyén között állnak fent. Kezdetben – a természetjogi gondolkodás uralkodó nézete szerint – a természettől kapott adománynak tekintették, a későbbiekben a szerződéselméleti gondolkodók hatására, maga az állam és az egyén közötti kapcsolat a társadalmi szerződés megkötéséből fakadt.³ Napjainkban az uralkodó nézet alapján – az állampolgárság adott államon belüli szabályozásának általánossá válásával – maga az állampolgárság jogszabály alapján keletkezik. Eszerint az állampolgárság jogi kapcsolatként írható le az állam és az adott állam kötelékébe tartozó egyén között, aki nem más, mint az állampolgár. A születéssel történő állampolgárság-szerzés esetén a jogi kapcsolat alapját a szülő vagy szülők állampolgársága (*ius sanguinis*) vagy az adott állam területén való születés (*ius soli*) adja meg. Mindkét esetben a jogi kapcsolat háttérében meghúzódik egy személyes kapcsolat is,⁴ amely gyakran a honosítás esetén az állampolgárság megadásának feltételét képezi (ilyen példának okáért az adott állam hivatalos nyelvének ismerete, illetve – mint az olasz állampolgárság esetében is – a házastárs állampolgársága).⁵

Az állampolgárság a kapcsolatként való értelmezése mellett tekinthető egy státusznak is. Ezen felfogás gyökereit az ókorban kell keresni, mégpedig a római jog szabályozásában: a *status civitatis*, vagyis az ember polgárjog szerinti állapota, amely tulajdonképpen az állampolgárság fogalmának ekképpen megfeleltethető.⁶ Az Enciclopedia Italiana – ismertebb nevén La Treccani – az állampolgárság-fogalom történeti eredetének vizsgálatánál a római *civilitas* fogalmat azonosítja az olasz *cittadinanza* fogalmával,⁷ ezzel szemben Bajánházy István megfogalmazása alapján a római

¹ Ganczer Mónika: „Állampolgárság”. Internetes Jogtudomány Enciklopédia. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag> (2024. 03. 28.)

² Brubács János: Nemzetközi jog II. Különös rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011. 154-155. o.

³ Ganczer Mónika: Az állampolgárság fogalma és összetevői napjainkban. Jog – Állam – Politika 2011/2. sz. 65-66. o.

⁴ Ruth Donner: The Regulation of Nationality in International Law. Transnational Publishers Inc., New York 1994. 32-33. o. Idézi: Ganczer: Az állampolgárság fogalma... 66. o.

⁵ Ganczer: Az állampolgárság fogalma... 66. o.

⁶ Ganczer: Az állampolgárság fogalma... 72. o.

⁷ Cittadinanza. Enciclopedia Italiana – La Treccani. <https://www.treccani.it/enciclopedia/cittadinanza> (2024. 04. 27.)

polgárjogot⁸ annak teljes értelmében nem lehet a mai modern állampolgárság fogalmának megfeleltetni, ugyanakkor tekinthető a fogalom előképének, hiszen kifejezi az egyének politikai közösséghez fűződő kapcsolatát és az ehhez kapcsolódó jogait, illetve kötelezettségeiket egymás felé.⁹ Szamel Lajos kiemeli, hogy azon államok, amelyek jogrendszerüknek alapját a római jogból kölcsönözték, az állampolgársági szabályozás megkonstruálásakor (18-19. század) ezt a megoldást vették alapul. Maga az állampolgárság jogintézménye az ókori Róma jogában született meg, s a polgári forradalmak nem magának a jogviszonynak a tartalmát változtatták meg, hanem „a rendiség felszámolásával hatalmas mértékben kibővítették azoknak a körét, akik az alkotmány sáncain belülre kerültek, s olyan jogállást kaptak elsősorban közjogiul, amelynek révén ők is az államalkotó népességhez sorolódtak.”¹⁰ Hangsúlyozza továbbá, hogy az alapvető különbség a modern állampolgárság és a *civitas* között a római jogi szabályozás magánjogi jellegében lelhető fel (*ius commercii* és *ius connubi*), az állampolgárságnak ugyanis elvileg nincs magánjogi tartalma, hiszen „az ember magánjogi személyisége (ideértve a családjogit is) nem tehető függővé attól, hogy az államhoz való viszonyában állampolgárnak vagy külföldinek minősül-e.”¹¹

Az állampolgárság eredetének rövid áttekintését azért tartottam fontosnak a téma szempontjából, mivel így árnyaltabb képet kaphatunk magáról a jogintézményről, annak jellemző vonásairól. A továbbiakban szeretném bemutatni az olasz állampolgársági törvényt, a benne szereplő elveket, illetve a velük kapcsolatban felmerülő társadalmi problémákat. A bevándorlókat érintő, egyéb törvényekben, rendeletekben fellelhető szabályokat (pl.: tartózkodási engedélyre vagy munkavállalásra vonatkozó szabályok), továbbá az illegális bevándorlók helyzetét jelen tanulmányban nem vizsgáltam, az elemzés kifejezetten az állampolgárság megszerzésének szabályaira, lehetőségeire fókuszál.

III. A hatályos olasz állampolgársági törvény és a vérségi elv dominanciája

Az olasz kormány Belügyminisztériumának honlapja szerint jelenleg az olasz állampolgárság megszerzését, elvesztését, valamint öröklését az 1992. évi 91. (február 5.) törvény¹² szabályozza. Olaszországban a modern állampolgárság fogalma az Egységes Olasz Állam létrehozásakor született

⁸ *Cives Romanus*: azok a római polgárok, akik a római jog szerinti jogképesség teljes birtokában vannak, közjogi és magánjogi jogosultságokat magába foglaló teljes római polgárjog (*civitas Romana*) illeti meg őket. Ld. Csoknya Tünde Éva – Jusztinger János: A római jog alapfogalmai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2018. 39. o.

⁹ Bajánbázy István: „E pluribus unum?” A római polgárjog koncepciójának változása a birodalomvá válás során. In: Decem anni in Europaea Unione I. Jogtörténeti és jogelméleti tanulmányok (szerk. Sárly Pál). Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2015. 10. o.

¹⁰ Szamel Lajos: Az állampolgársági jog reformjáról. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/24200/24290/24290.pdf> (2024. 04. 22.) 7-8. o.

¹¹ Szamel: i. m. 9. o.

Megjegyzé továbbá, hogy a mind a modern, mind a római jogintézmény primer közjogi jelleggel rendelkezik.

¹² Legge 5 febbraio 1992, n. 91 Nuove norme sulla cittadinanza. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1992-02-05:91vig> (2024. 04. 27.)

meg.¹³ Az 1865-ös olasz Polgári Törvénykönyv első könyve (*Delle Persone – Személyekről*) meghatározta, hogy ki tekinthető olasz állampolgárnak, továbbá azt, hogy melyek az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének feltételei. Már az első állampolgárságról szóló szabályozás is a *ius sanguinis* elvét adaptálta az olasz jogrendbe,¹⁴ s a jelenleg hatályos törvény is ezt az elvet követi, megerősítve ezzel a külföldön élő olaszok politikai szerepét is,¹⁵ hiszen az Olasz Köztársaság alkotmánya rögzíti, hogy a 400 fős Képviselőház tagjai közül a külföldön megválasztható képviselők száma nyolc, valamint a 200 fős Szenátusból négy fő.¹⁶ Az 1992-es törvényben a *ius sanguinis* elv dominanciájának háttérében meghúzódó egyik ok az, hogy Olaszország így igyekszik fenntartani a kapcsolatot a külföldön élő és dolgozó olasz kivándorlókkal,¹⁷ ennek érdekében tehát olyan törvény került megalkotásra, amelyben az állampolgárok közössége egybeesik az állampolgárok etnikai közösségével. A másik – leginkább történelmi – ok pedig az, hogy a nemzeti egység késői elérése miatt Olaszország sokáig nemzeti és etnikai közösségként létezett, mielőtt egységes állammá vált volna.¹⁸

Az olasz nyelvben az állampolgárságra használt kifejezések az *appartenenza*, a *cittadinanza*, valamint a *nazionalità*. Utóbbi kettő jól mutatja a jogintézmény nemzetközi jogi, valamint belső jogi kettősségét, mivel az angolban ismert megkülönböztetés alapján a *nationality* megfelelői a nemzetközi jogban, a *citizenship* megfelelői pedig a belső jogban használatosak. A francia *ressortissant*-hoz hasonlóan az *appartenenza* az államhoz tartozás tekintetében a joghatóságot hangsúlyozza, ezáltal olykor szélesebb értelemmel bír, mint más kifejezések.¹⁹ A továbbiakban szeretném bemutatni a hatályos állampolgársági törvényt, kiemelve annak legfontosabb, a tanulmányhoz szorosan kapcsolódó szabályozásait, valamint az azokban megjelenő, az állampolgárság megszerzésével kapcsolatos alapelveket.

A hatályos rendelkezés elsősorban a *ius sanguinis* ismeri el, valamint az olyan személyeknek, akik nem valamely Európai Unió tagállam állampolgárai (továbbiakban: külföldi személyek) szigorúbb feltételeket állapít meg a honosítás útján történő állampolgárság-szerzéshez.²⁰ Az ezt

¹³ Ministero Dell'Interno: Cittadinanza (Az olasz Belügyminisztérium hivatalos honlapja) <https://www.interno.gov.it/it/temi/cittadinanza-e-altri-diritti-civili/cittadinanza> (2024. 04. 27.) (Továbbiakban: Ministero Dell'Interno: Cittadinanza)

¹⁴ Luca Bussotti: A history of Italian citizenship laws during the era of the Monarchy (1861-1946). *Advances in Historical Studies* 2016/4. sz. 147. o.

¹⁵ Annalisa Camilli: Ius soli, ius sanguinis, ius culturae: tutto sulla riforma della cittadinanza. *Internazionale*. <https://www.internazionale.it/notizie/annalisa-camilli/2017/10/20/riforma-cittadinanza-da-sapere> (2024. 04. 27.)

¹⁶ Berényi Márk: Az Olasz Köztársaság választójogi törvényének a külföldi szavazatokra vonatkozó rendelkezései – tanulmányok és tapasztalatok Magyarország számára. *Külügyi Szemle* 2022/3. sz. 66-67. o.

Az Olasz Köztársaság Alkotmányát ld.: Costituzione della Repubblica Italiana Articolo 56., 57.

¹⁷ Giovanna Zincone: Citizenship policy making in mediterranean EU States: Italy. European University Institute, Florence, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUDO Citizenship Observatory 2010. 1. o.

¹⁸ Giovanna Zincone – Marzia Basili: Country Report: Italy. European University Institute, Florence, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUDO Citizenship Observatory 2013. 1. o.

¹⁹ Ganzsér Mónika: Állampolgárság és államutódlás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2013. 281. o.

²⁰ Camilli: i. m.

megelőző törvény szerint elegendő volt 5 év, jelenleg azonban 10 év legális és megszakítatlan tartózkodás szükséges az állampolgárság kérelmezéséhez.²¹ Ezzel kapcsolatban merül fel az a probléma, hogy az Olaszország területén, nem olasz állampolgárságú szülőktől született kiskorú gyermekeket a hatályos törvény teljesen kizárja az állampolgárságból adódó előnyökből, hiába nevelkednek, tanulnak, szocializálódnak együtt olasz társaikkal.²²

A rendelkezés ugyan a vérségi elvet határozza meg az állampolgárság automatikus megszerzésének koncepciójaként, természetesen lehetőség van azt más úton is elérni. Elsősorban a *ius soli* elve alapján a nem olasz állampolgárságú szülők gyermekei három kivételes esetben kaphatják meg az állampolgárságot: ha mindkét szülő ismeretlen vagy hontalan, illetve, ha szülők származási országuk joga szerint nem örökíthetik át gyermekeikre saját állampolgárságukat.²³ A *ius sanguinis* tehát elsőbbséget élvez a *ius soli* és *ius domicilii* állampolgársági elvekhez képest a hatályos törvényi szabályozásban.

A fent említett esetekben automatikusan történik az állampolgárság megszerzése, míg a törvény szabályoz olyan kategóriákat is, ahol egyfelől szükséges az állampolgárságért folyamodó meghatározott ideig történő jogszerű tartózkodása Olaszország területén (*ius domicilii* elve), másfelől szükség van további követelményeknek való megfelelésre. Ezen rendelkezés alapján állampolgárságért folyamodhat az a külföldi személy, aki legalább 10 éve jogszerűen tartózkodik Olaszország területén és bizonyítania kell, hogy jövedelme elegendő ahhoz, hogy magát eltartsa, büntetlen előéletű, valamint, hogy az állampolgárság megadása nem jelent veszélyt a Köztársaság biztonságára nézve.²⁴

A törvény rendelkezik továbbá az örökbefogadás kérdéséről, mely alapján az olasz állampolgár által örökbefogadott kiskorú automatikusan megszerzi az állampolgárságot.²⁵ Lehetőség van az állampolgárság házasság útján történő megszerzésére is olasz állampolgárral történő házasságkötést követő 2 év elteltével (külföldön tartózkodás esetén 3 év).²⁶ Ezen szabály a 2009. évi 94. (július 15.) törvénnyel lépett életbe, ugyanis ezt megelőzően elegendő volt 6 hónapot Olaszországban tartózkodni az állampolgárság megszerzéséhez. Az ún. *Pacchetto Sicurezza* az állampolgárság megszerzése érdekében megkötött érdekházasságokat kívánta e rendelkezésével ellehetetleníteni, valamint eltörölte annak a lehetőségét, hogy az illegális bevándorlók olasz állampolgárral házasságot

²¹ Guido *Tintori*: *Ius soli* the Italian way. The long and winding road to reform the citizenship law. Contemporary Italian Politics 2018/4. sz. 439. o.

²² *Tintori*: i. m. 436. o.

²³ Ministero Dell'Interno: Cittadinanza (Legge 5 febbraio 1992, n. 91 Articolo 1. 1. b) – *ius soli* elvének megjelenése a törvényben)

²⁴ Ministero Dell'Interno: Cittadinanza

²⁵ Legge 5 febbraio 1992, n.91 Articolo 3. 1.

²⁶ Legge 5 febbraio 1992, n.91 Articolo 5. 1., 2.: a meghatározott idő a felére csökken, ha a házastársaknak gyermekük születik, vagy örökbefogadnak

köthessenek.²⁷

A külföldieket érintő szabállyal összehasonlítva (amely 10 év tartózkodást követel meg) az Európai Unió tagállamának állampolgárai 4 év, hontalanok pedig 5 év jogszerű tartózkodást követően kérelmezhetik az állampolgárrá fogadást, amely a köztársasági elnök rendeletével adható meg számukra.²⁸

IV. A *ius soli* elve és a felmerülő társadalmi problémák

A *ius soli* vagy másképpen területi elv a *ius sanguinis* mellett ismeretes alapelv az országok állampolgársági szabályozásaiban. Lényegét tekintve nem jelent mást, mint születési állampolgárságot, tehát a vérségi elvvel ellentétben nem a származás, hanem a születési hely a meghatározó az állampolgárság megszerzésekor. Megfigyelhetőek történelmi hatások azzal kapcsolatban, hogy egy adott állam melyik elvet helyezi középpontba az állampolgárságról szóló rendelkezésében: a common law államaiban a területi elv volt a meghatározó, míg a római jogi gyökerekkel rendelkező államokban a vérségi.²⁹ A teljes egészében *ius soli* elvre épülő szabályozás már nem használatos, Írországban volt egyedül megtalálható, azonban 2004-ben itt is eltörölték.³⁰ Kiegészítő elvként azonban a mai napig jelen van akár csak a korábban említett olasz, illetve a magyar törvényben is,³¹ valamint elmondható, hogy az európai országok csekély hányadában fordul csak elő, hogy nem használnak semmilyen területi elven alapuló szabályozást.³²

Napjainkban Olaszország maradt szinte az egyetlen olyan migrációs célország, amely nem reformálta meg az állampolgársági törvényét úgy, hogy az illeszkedjen a változó nemzetközi környezethez.³³ A jelenlegi olasz politika és média is leginkább az illegális migrációra, valamint az újonnan érkező bevándorlókra koncentrál, figyelmen kívül hagyva az ország területén élő és állampolgársággal nem rendelkező külföldieket, valamint azok gyermekeit. Már a 2000-es évektől kezdődően több kísérlet történt a törvény módosítására, azonban ezek nem jártak sikerrel. Elsősorban a bevándorlók Olaszországban született gyermekei helyzetén kívántak javítani egy „feltételes”, *ius solin* alapuló szabályozás bevezetésével, eddig azonban egyszer sem sikerült ilyen formán módosítani az állampolgárságról szóló törvényt.³⁴ A legtöbb ilyen javaslat balközép

²⁷ Zincone: i. m. 4. o.

A törvény további szabályokat állapított meg az illegális bevándorlással kapcsolatban, ezekre azonban jelen tanulmányban nem térek ki.

²⁸ Legge 5 febbraio 1992, n.91 Articolo 9. 1. d) -e)

²⁹ Ganzsér: Állampolgárság és államutódlás... 34. o.

³⁰ Tintori: i. m. 437. o.

³¹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 3. § (3) bekezdés

³² Tintori: i. m. 437. o.

³³ Francesco Pasetti: The politics and policies of citizenship in Italy and Spain, an ideational account. Journal of Ethnic and Migration Studies 2020/13. sz. 4. o. Idézi: Takács Lili: Ius soli: Vezet-e út Rómába? Hadtudományi Szemle 2020/1. sz. 133. o.

³⁴ Takács: i. m. 132. o.

kormányokhoz, illetve parlamenti képviselőkhöz köthető, és középpontjukban a külföldiek Olaszországban született gyermekei álltak. Céljuk az volt, hogy megelőzzék, hogy ezek a gyermekek kívülállóként lépjenek be az oktatási rendszerbe, valamint megkülönböztetve érezzék magukat az olasz állampolgárságuk hiánya miatt.³⁵ Az érintett közösségek lakosságon belüli aránya 2008 és 2016 között indult növekedésnek, a csúcspont 2016-ban volt – 3 931 133 tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldivel – a folyamat pedig 2021 óta újból lassú növekedésnek indult. 2017-től kezdődően a külföldiek lakosságon belüli aránya stagnált, illetve 2019 és 2021 közötti adatok alapján csökkenés volt felfedezhető (kb. 300 000 fő). 2023-ban ez az arány 3 727 706 fő volt,³⁶ amely véleményem szerint nem mutat számottevő eltérést a 2016-os csúcshoz képest. Ezen közösségek közül többnek már a második generációja él, dolgozik, tanul, szocializálódik Olaszország területén.³⁷

A jelenleg hatályban lévő törvény a következő szabályozást tartalmazza ebben a kérdéskörben: 4. cikk 2. Az Olaszországban született külföldi személy, aki nagykorúsága eléréséig (18. életév betöltése) jogszerűen és megszakítás nélkül tartózkodott az ország területén, akkor válik állampolgárrá, ha a fent említett időpontot követő egy éven belül kijelenti, hogy meg kívánja szerezni az állampolgárságot.³⁸

A hatályos törvény szigorúbb szabályokat állapít meg a külföldiek számára az állampolgársághoz való hozzáférés tekintetében, mint az általa hatályon kívül helyezett 1912. évi 155. (június 13.) törvény tette.³⁹ Ezt a következő táblázatban – a második generációs külföldieket⁴⁰ érintő szabályozást illetően – szemléltetem. A táblázat azokra a kiskorúakra irányadó, akik Olaszország területén születtek, de nem rendelkeznek olasz állampolgársággal. Abban az esetben, ha a gyermek születését követően érkezik az országba, akkor a fent idézett 10 éves időtartamot meghatározó szabály vonatkozik rá.

Ius soli alapján történő honosítás az 1912. évi 155. valamint az 1992. évi 91. törvényben:⁴¹

1912. évi 155.	1992. évi 91.
Eljárás: születés után, nyilatkozattal <ul style="list-style-type: none"> • 21. életév betöltése utáni egy évben; 	Eljárás: születés után, mérlegelés alapján és nyilatkozattal Követelmények:

³⁵ *Tintori*: i. m. 442. o.

³⁶ *Permessi di soggiorno dei cittadini non comunitari*. Statistiche Istat. <http://dati.istat.it/Index.aspx#> (2024. 05. 02.) Az adatok visszamenőleg 2008-ig voltak elérhetőek.

³⁷ *Takács*: i. m. 132. o. Ilyen külföldiek például a marokkóiak, albánok vagy a kínaiak.

³⁸ Ld. Legge 5 febbraio 1992, n.91 Articolo 4. 2.

³⁹ *Tintori*: i. m. 438. o.

⁴⁰ *Takács*: i. m. 133. o.: „A tanulmányban a második generációs külföldiek kifejezést azokra a személyekre használom, akik úgy születtek egy országban, hogy nem kapták meg az adott ország állampolgárságát, mert a szüleik nem a fogadó állam állampolgárai.”

⁴¹ *Tintori* táblázata alapján fordította a szerző. Ld. *Tintori*: i. m. 439. o.

<ul style="list-style-type: none"> • az egyik szülő legalább 10 évet töltött az országban <p>Eljárás: születés után, automatikusan</p> <ul style="list-style-type: none"> • legalább 10 éve az Olasz Királyságban tartózkodik (akár a folyamatosság mellőzésével) • ha a 21. életéve betöltésekor nem választotta más külföldi állam állampolgárságát 	<ul style="list-style-type: none"> • 18. életév betöltése utáni egy évben • születés óta tartó folyamatos, megszakítatlan és jogszerű tartózkodás Olaszországban
--	--

Az állampolgársági törvény reformjának egyik jelentős akadály, hogy az olasz pártrendszer töredezettsége megkívánja a nagykoalíciók alakítását. Mivel a kétpólusú és rendkívül fragmentált rendszer gyakran képtelen a kétpárti konszenzus megvalósítására – így az állampolgárságot érintően is ellentmondóak a pártok álláspontjai –, ezért nehézkes egy átfogó reformot véghezvinni ott, ahol ebben a kérdésben gyakran feloldhatatlan ellentétek mutatkoznak.⁴² Takács Lili tanulmányának ezen megalapozott állításával én is egyetértek, hiszen a módosítási kísérletek jelentős része az aktuális politikai akadályok miatt nem valósulhatott meg.

Az első *ius soli* elven alapuló módosító javaslatot Livia Turco⁴³ szociális ügyekért felelős miniszter⁴⁴ terjesztette elő 1999-ben. A javaslat azt kívánta lehetővé tenni, hogy az ország területén élő és állampolgársággal nem rendelkező külföldi szülők gyermekei 5 éves korukban már folyamodhassanak állampolgárságért abban az esetben, ha az ország területén való tartózkodásuk jogszerű és megszakítatlan volt, melyet a szülőknek kellett bizonyítaniuk. A javaslat kezdetben 5, majd a Parlament elé terjesztést követően 8, illetve 7 évben határozta volna meg a szülők számára a jogszerű olaszországi tartózkodást. A javaslat megbukott ugyan, azonban egyes részeit átvették későbbi módosító javaslatok.⁴⁵

A következő jelentősnek mondható próbálkozás Giuliano Amato belügyminiszter fellépésének köszönhető, aki 2006-ban az állampolgársági törvény teljes reformját javasolta. Az elkészült törvénymódosítási javaslatot összehangolták az uniós állampolgársági reformokkal is.⁴⁶ Az ellenzéki pártok határozottan felléptek a javaslattal szemben annak ellenére, hogy egy akkori közvélemény-

⁴² Takács: i. m. 139-140. o.

⁴³ Livia Turco és Giorgio Napolitano közösen jegyezték egy fontos reformot a külföldiek státuszához kapcsolódóan: ez volt az ún. Turco-Napolitano törvény 1998-ban. Többek között 5 év jogszerű tartózkodást követően biztosította a lehetőséget állandó tartózkodási engedély igénylésére. *Zincone*: i. m. 24. o.

⁴⁴ Ministro degli Affari Sociali

⁴⁵ *Zincone*: i. m. 24-25. o.

⁴⁶ *Zincone*: i. m. 25. o.

kutatás azt mutatta, az olaszok többsége egyébként egyetértene a reformmal.⁴⁷ A javaslat egyrészt 5 évre csökkentette a jogszerű tartózkodás idejét, másrészt bevezette a kötelező nyelvi követelményeket, valamint megerősítette az állampolgári eskü követelményét is. Végül egy olyan egységes és sokkal liberálisabb szövegtervezet született, amely eltért Amatoétól, hiszen lehetővé tette volna a 10 év tartózkodás utáni, nyelvi követelmények nélküli honosítást. Az egységes szöveg megvitatását többször elhalasztották a törvényhozásban, s végül el is vetették.⁴⁸

2008-tól kezdődően az állampolgársági törvény reformja háttérbe szorult, ugyanis a választások során győzelmet arató jobbközép koalíció inkább a közbiztonság szempontját helyezte előtérbe migrációs politikája tekintetében.⁴⁹ 2009-ben érkezett egy szintén jelentős módosító javaslat (Granata és Sarubbi javaslat), amely lehetővé tette volna, hogy az Olaszországban, külföldi szülőktől született gyermek 18 éves korában megkaphassa az állampolgárságot, ha legalább 5 éve az ország területén él, továbbá sikeresen kitölti az ún. polgári és nyelvi integráció tesztet (*integrazione civica e linguistica*), és esküt tesz az olasz alkotmányra. Részesülhetnek volna állampolgárságban emellett a legalább öt éve Olaszországban élő bevándorlók gyermekei egy iskolai ciklus elvégzése után.⁵⁰ Azonban végül ezt a javaslatot sem fogadták el, a Képviselőház 2010 januárjában visszautalta a szöveget a Bizottsághoz, 2010 júliusában pedig – új szövegezés kidolgozása nélkül – a folyamat megszakadt.⁵¹ 2010-től a PdL (*Partito della Libertà*) – érzékeny téma lévén a közelgő regionális választások miatt – már nem kívánt foglalkozni az állampolgársági törvény modifikálásával.⁵²

2011-ben a sikertelen módosítási kísérletek okán az akkori államfő, Giorgio Napolitano is a törvény reformját sürgette, amelyet a közvélemény is támogatott.⁵³ A közvéleménykutatás eredménye azt mutatta, hogy a válaszadó olasz állampolgárok 72,1%-a támogatta, hogy a bevándorlók Olaszországban született gyermekei számára születésükkor ismerjék el az olasz állampolgárságot, valamint 91,4% tartotta helyesnek, hogy a bevándorlók (igénylés alapján) meghatározott idejű tartózkodást követően részesülhessenek állampolgárságban.⁵⁴ Mintegy 20 egyesület indította el közösen az „*L'Italia sono anch'io*”⁵⁵ elnevezésű kampányt, melynek eredményeképpen 200 000 aláírást gyűjtöttek össze a kezdeményezés szimpatizánsai. A mozgósítókampány következtében több

⁴⁷ Camilli: i. m.

⁴⁸ Zincone: i. m. 25-26. o.

⁴⁹ Takács: i. m. 140. o.

⁵⁰ Camilli: i. m. Ld. még: Takács: i. m. 104. o.

⁵¹ Parlamento Italiano, Camera dei Deputati, Temi dell'attività Parlamentare - Az Olasz Parlament Képviselőházának Hivatalos honlapja <https://leg16.camera.it/465?area=10&tema=72&Cittadinanza> (2024. 05. 04.)

⁵² Takács: i. m. 140. o.: PdL Finit, Unione di Centro (Központi Unió), Partito Democratico (Demokrata Párt), Italia dei Valori (Értékek Olaszországa) – közösen jegyezték a 2009-es liberális törvénymódosító javaslatot

⁵³ Napolitano: «È una follia che i figli di immigrati nati in Italia non siano cittadini». Corriere della Sera. https://www.corriere.it/politica/11_novembre_22/napolitano-politica-immigrazione_3dad5690-14fa-11e1-9140-38f81e7faa5e.shtml (2024. 05. 02.) Ld. még: Takács: i. m. 141. o.

⁵⁴ A közvéleménykutatás eredményeit ld.: I migranti visti dai cittadini residenti in Italia. Istat. <https://www.istat.it/it/archivio/66563> (2024. 05. 02.)

⁵⁵ Tintori fordításában: „I am Italy too”. Ld. Tintori: i. m. 445. o.

állampolgári kezdeményezésű törvényjavaslatot is benyújtottak végül a Parlamentbe.⁵⁶

Ezt követően 2015 októberében következett be egy jelentős fordulat az ügyben, hiszen a Képviselőház sikeresen elfogadott egy módosítási javaslatot. A szövegtervezet 2017 júniusában került csak a Szenátus elé, ahol hivatalosan sohasem tárgyalták.⁵⁷ 2017 decemberében vitára bocsátották ugyan, viszont a jelenlévő szenátorok létszáma nem volt elegendő a határozatképességhez, így érdemben nem foglalkoztak a javaslattal.⁵⁸ A baloldal a 2018-as választásokon történelmi vereséget szenvedett, így az állampolgársági törvény liberalizálása ismét lekerült a napirendről.⁵⁹

A 2022-es választások kampányaiban a baloldal újfent előtérbe helyezte az állampolgársági törvény módosításának kérdését,⁶⁰ azonban a jobboldal győzelmét⁶¹ követően valószínűsíthető, hogy erre tovább kell várnia az Olaszország területén élő külföldieknek.

V. A legeredményesebb törvénymódosítási javaslatok és az azokban megjelenő új elvek

A 90-es évek végétől kezdődően – ahogyan a fentiekben látható volt – rengeteg módosítási kísérlet történt arra nézve, hogy valamivel kedvezőbb, liberálisabb feltételeken nyugvó állampolgársági szabályozás lépjen életbe Olaszországban.⁶²

A módosítási kísérletek leginkább a balközép kormányokhoz köthetőek, s középpontjukban az országban élő, állampolgársággal nem rendelkező külföldiek Olaszország területén született gyermekei álltak. Elsősorban egy „módosított” *ius soli* elvet kívántak bevezetni, amely az állampolgárság születéssel történő megszerzését a szülők olaszországi születéséhez vagy hosszú távú és megszakítatlan, helyben lakásához kötötte, valamint megjelent egy új elv – a *ius culturae* –, amely az oktatási ciklus befejezéséhez kapcsolható lenne az állampolgárság megszerzését.⁶³ A módosító javaslat megálmodói megkülönböztették az általuk alkotott „*tempered ius soli*”-t az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazott „*pure ius soli*”-tól, amely elv alapján az ország területén született személy automatikusan megkapja az adott ország állampolgárságát. A tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi szülő további három feltételnek kellett volna, hogy megfeleljen a törvény hatályba

⁵⁶ Camilli: i. m.

⁵⁷ Tintori: i. m. 435. o.

⁵⁸ Carlo Troilo: Ius soli, torniamo a parlarne. La nostra legge sulla cittadinanza è tra le più arretrate d'Europa. Il fatto quotidiano. <https://www.ilfattoquotidiano.it/2019/03/28/ius-soli-torniamo-a-parlarne-la-nostra-legge-sulla-cittadinanza-e-tra-le-piu-arretrate-deuropa/5064880/> (2024. 04. 29.) Ld. még: Takács: i. m. 142. o.

Az állampolgársági törvény módosító javaslatát, valamint a Szenátusi vitát ld.: <https://www.senato.it/leg/17/BGT/Schede/Ddliter/46079.htm> (2024. 05. 02.)

⁵⁹ Takács: i. m. 142. o.

⁶⁰ Paul Kirby: Italy elections: Who's who and how the vote works. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-europe-62726468> (2024. 04. 26.) Enrico Letta, az Olasz Demokrata Párt jelöltjének (Partito Democratico) programjában ismét helyet kapott az állampolgársági törvény módosítása.

⁶¹ Elezioni Politiche 2022. La Repubblica. <https://elezioni.repubblica.it/2022/elezioni-politiche/> (2024. 05. 02.)

⁶² 1999 és 2006 között több, mint 50 tervezet nyújtottak be, de végül egyik sem került elfogadásra.

Zincone – Basili: i. m. 16. o. Ld. még Tintori: i. m. 441. o.

⁶³ Tintori: i. m. 442. o.

lépése esetén: a szociális juttatás éves összegénél nem kisebb jövedelem és a jogszabályban meghatározott alkalmassági követelményeknek megfelelő szálláshely, ezeken felül pedig nyelvtudását egy olasz nyelvismereti vizsgával kellett volna bizonyítania.⁶⁴

V.1. A *ius culturae* elve

A *ius culturae* elvét a Ius Solinak nevezett törvénymódosítási javaslat említette először, amely még 2013-ban szerepelt a PD (Demokrata Párt) programjában. A *ius culturae* újdonsága abban állt, hogy az állampolgárság megszerzését ahhoz a feltételhez köti, hogy az érintett 12 éves korát megelőzően iskolába járt abban az országban, ahol tartózkodik. Giulia Perin szerint a módosítási javaslat tulajdonképpen a 3 elvet (vérségi, területi és a *ius culturae*) integrálta: a törvény meghatározza, hogy az minősül állampolgárnak, akinek a szülei is azok; aki az ország területén született olyan bevándorló külföldiektől, akik huzamos ideje tartózkodnak Olaszország területén; de legfőképpen azok, akik olasz iskolában tanultak. Az ASGI (*Association for Juridical Studies on Immigration/ Associazione per gli Studi di Giuridici sull'Immigrazione*)⁶⁵ ügyvédje hangsúlyozta, hogy a javaslat központi szerepet ad az oktatásnak, valamint az olasz kultúrának is. Perin álláspontja alapján a gyermek annak a kultúrának a gyermeke, amelyikbe beleszületett és nevelkedett, de az iskola az, amely alapvető szerepet játszik a társadalomhoz tartozás és az állampolgárság kialakításában.⁶⁶

A törvénymódosító javaslat alapján tehát állampolgárságot kaphat honosítás útján az ország területén született vagy 12. életévének betöltését megelőzően az országba érkezett külföldi kiskorú, aki legalább öt évet olasz iskolába járt, és legalább egy olasz oktatási ciklust⁶⁷ elvégzett. A külföldön született, de 12 és 18 év közötti, Olaszországba érkező gyermekek – ha legalább 6 évig az ország területén élnek – egy iskolai ciklus elvégzését követően kaphatnak állampolgárságot. A törvényjavaslatot 2015. október 13-án a Képviselőház elfogadta, azonban a Szenátus jóváhagyását nem sikerült megszereznie.⁶⁸ Végeredményben az olasz törvényhozás ebben az időszakban járt a legközelebb ahhoz, hogy sikeresen módosítsa az állampolgársági törvényt.

⁶⁴ Troilo: i. m.

⁶⁵ Az Associazione per gli Studi di Giuridici sull'Immigrazione (ASGI) egy tagsági alapú egyesület, amely a bevándorlás jogi aspektusával, vonatkozásaival foglalkozik, így többek között a migránsok jogainak különböző területeivel, a diszkrimináció-ellenességgel, az idegengyűlölettel, valamint a gyermekek és a kísérő nélküli kiskorúak jogaival, a menedéjjoggal, a menedékkérőkkel, a hontalansággal. Ld. <https://www.asgi.it/chi-siamo/english-version/> (2024. 04. 13.)

⁶⁶ Camilli: i. m.

⁶⁷ Az első oktatási ciklus az általános iskola 6-11, valamint 11-14 éves korig, ezt követi a második oktatási ciklus, ami pedig a középiskolát jelenti 14-19 éves kor között. Ld. Olasz Oktatási Minisztérium hivatalos honlapja <https://www.miur.gov.it/sistema-educativo-di-istruzione-e-formazione> (2024. 04. 29.)

⁶⁸ Troilo: i. m.

V.2. Egy régi-új elv – a *ius scholae*

2022-ben ismét kísérletet tett az olasz politika az állampolgársági törvény megreformálására, azonban ez sem járt sikerrel. A Képviselőház Alkotmányügyi Bizottsága által előterjesztett törvényjavaslat olyan elven nyugodott, amely összekapcsolta az iskoláztatást az állampolgárság megszerzésével, célja pedig – mint ahogyan a korábbiakban is – az állampolgárság nélküli gyermekek helyzetének javítása volt. A törvényjavaslat alapján a 18 év alattiak a következő feltételek alapján részesülhettek volna az olasz állampolgárságban:

- Olaszországban született vagy 12 éves kora előtt az országba költözött,
- megszakítás nélküli, legális tartózkodás az országban,
- valamely – a Nemzeti Oktatási Rendszerhez tartozó – intézményben (általános vagy középiskola) eltöltött 5 év.⁶⁹

Alapvetően a fenti javaslat nem különbözött tartalmát illetően a *ius culturae*-től, mindkét esetben az edukáció az, ami központi szerepet kap az állampolgárság megadása tekintetében. Látható tehát, hogy mindkét elv lényegében a *ius solit* olvasztja magába, hiszen feltételként fogalmazza meg az olaszországi születést vagy a hosszútávú és legális tartózkodást. Az olasz iskolarendszerben eltöltött idő követelménye azért előnyös, mert magát a nyelvet is el tudják sajátítani a külföldi gyermekek, valamint a kultúrával is mélyrehatóbban ismerkednek meg az iskolában töltött évek alatt.

VI. Összegzés

Végeredményben az állampolgársági törvényt az első benyújtott javaslat óta eltelt 25 évben sem sikerült módosítani az olasz törvényhozásnak. Ennek hátterében meghúzódó okként a politikai széttagoltság a legmeghatározóbb, hiszen akadt olyan eset is a folyamat során, amikor a közvélemény egyébként a javaslat mellé állt, viszont mégsem sikerült azt a Parlamenten keresztülvinni. A javaslatok megismerését követően látható, hogy egy ilyen komplex és régóta megoldatlan problémára is képes lehet a jog megfelelő és kreatív megoldást nyújtani: az állampolgársági jogban ismeretes elvek vegyítésével és átalakításával megoldható lenne egy egyre növekvő számú közösség helyzetének rendezése. Az erre irányuló törekvések azóta sem haltak el, számos kezdeményezés és szervezet⁷⁰ dolgozik azon, hogy az olasz állampolgárságban nem részesülő gyermekek helyzetét az

⁶⁹ Ennio Codini: The legal framework. In: The Twenty-eighth Italian Report on Migrations 2022. (szerk. Vincenzo Cesareo). Fondazione ISMU – Iniziative e Studi sulla Multietnicità, 2023. 40. o.

⁷⁰ Ilyen például a Save the children Italia, amely jelenleg is aláírást gyűjt a törvény megreformálása érdekében. <https://www.savethechildren.it/blog-notizie/ius-scholae-cosa-prevede-perche-opportunita-di-uguaglianza> (2024. 05. 02.)

állampolgársági törvény módosításával javítani tudják. Véleményem szerint egy alapvetően vérségi elven nyugvó törvény teljes átalakítása területi elvűvé túl drasztikus változás lenne, tekintettel az olasz állampolgársági törvény történeti előzményeire, illetve a nagy számú olasz kivándorlóra, valamint azok leszármazottaira. A „*tempered*” – tehát lényegében korlátozott formában létező – *ius soli*, illetve az ehhez hozzákapcsolt *ius culturae* és *ius scholae* elvek azok, amelyek adekvát megoldást nyújthatnak az országban élő külföldiek helyzetének rendezésére, azonban a korábbi gyakorlat alapján a kialakult helyzet, valamint az ezzel kapcsolatos problémák megoldása még várat magára.

Oszvald Bálint

jogballgató (PTE-ÁJK), az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagja

Az internetes zaklatást övező fogalmi nehézségek, különös tekintettel az USA joggyakorlatára

I. Bevezetés

A *cyberbullying* a zaklatás bűncselekményéből nőtte ki magát. Az 1990-es években megjelent az internet, a világháló az egymás közötti kommunikáció és kapcsolattartás elsődleges színhelyévé vált, ugyanakkor a kezdetekben az online devianciák még nem terjedtek el. A technológiai fejlődés, valamint az internethasználók számának növekedése lehetőséget teremtett a különböző újfajta bűncselekmények meghonosodásának. Ezek egyikének tekinthető az internetes zaklatás. A cselekményt „*cyber-enabled crime*” csoportjába sorolják, ami annyit jelent, hogy az internet világán kívül, önálló deliktumként – zaklatás bűncselekménye – is megállná a helyét. Az online bűncselekmények másik típusa a „*cyber-dependent crime*”, amelyek csak az internet világában elkövethetők.¹

Azáltal, hogy az internet világában tapasztalatlanabb generációk váltak a *cyber* tér aktív résztvevőivé, egyenes arányban nőtt az internetes zaklatások száma.² Tanulmányomban ebből kifolyólag a fiatalabb generációkon lesz – bár csak közvetve, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága (a továbbiakban: USALB) gyakorlatában megjelenő jogesetek feldolgozása kapcsán – a hangsúly.

II. Fogalommeghatározások

Az internetes zaklatás (*cyberbullying*) kifejezés az 1990-es évek közepén került használatba az USA-ban, miután az egy *New York Times* cikkben szerepelt. 2015-ig az USA 50 tagállamából 49 inkorporálta büntető joganyagába a *cyberbullying* tényállását.³ Egységes fogalomról, illetve tényállásról ugyanakkor nem beszélhetünk, így Indiana tagállam jogalkotása szerint az, „*aki abból a célból, hogy valakit zaklasson, anélkül, hogy valódi beszélgetést akarna kezdeményezni, másnak üzenetet ír, mást felhív stb.*” megvalósítja a *cyberbullying* tényállását,⁴ ezzel szemben Missouri állam által alkotott

¹ Cybercrime - prosecution guidance. The Crown Prosecution Service. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/cybercrime-prosecution-guidance> (2024. 04. 12.)

² Sameer Hinduja – Justin W. Patchin: Bullying, Cyberbullying and Suicide. Taylor and Francis Online. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13811118.2010.494133?scroll=top&needAccess=true> (2024. 04. 13.)

³ Sameer Hinduja – Justin W. Patchin: Cyberbullying Legislation and Case Law. Implications for School Policy and Practice. Cyberbullying Research Center. <https://cyberbullying.org/cyberbullying-legal-issues.pdf> (2024. 04. 13.) 1. o

⁴ 2023 Indiana Code Title 35. Criminal Law and Procedure. §35-45-2-2. Justia US Law.

tényállás: „*más személy zaklatása a online kommunikáció folytán, amely magában foglalja az üzeneteket, telefonos texteket, számítógépeket stb., viszont nem korlátozódik rájuk.*”⁵ Mind az elkövetés módja, mind az elkövetési magatartás, de akár a célzat megléte sem egységes a tagállamok definícióiban, így eltérő magatartások is kimeríthetik a tagállami tényállásokat. Ebből az is következik, hogy egyes cselekmények valamely államban *cyberbullyingnak*, míg más tagállamokban büntetlen cselekménynek minősülnek.

II.1. Cyberagresszió, cybererőszak

A fogalom meghatározást távolabbról kell kezdeni. Mindenekelőtt az agresszió fogalmát kell meghatározni, ami „*olyan fenyegető, illetve valakinek, vagy valaminek kárt okozó magatartás, ami mind verbális, mind fizikai formában megvalósulhat.*”⁶ Az agresszió részcsoportjai többek között a direkt, indirekt, kapcsolati, illetve cyberagresszió.⁷ Kiss Tibor a cyberagressziót a következőként definiálja: *minden olyan, az egyén negatív érzelmeiből fakadó, cybertérben megnyilvánuló manifesztáció, ami magára a cselekvőre vagy másra nézve negatív hatású, vagy valamely normát sért, de még nem tartalmazza a fenyegetést és a kényszert, hanem azok megelőző, bevezető szakasza.*⁸

A cyberagresszió mind a cybererőszaknál, mind a *cyberbullyingnál* tágabb kategóriát ölel fel.⁹ Feltételei között említhető az online térben való elkövetés, az anonimitás,¹⁰ az üzenet- vagy fotóküldés útján történő megvalósítás, – ennél fogva a nonverbális kommunikáció, illetve a metakommunikáció jegyei eltűnnek¹¹ – továbbá a nonstop elérhetőség.¹² Véleményem szerint megjegyzendő a kontroll hiánya is. Azáltal, hogy e magatartások a szülők, illetve a közoktatási intézmények szeme előtt rejtve maradnak, a beavatkozás lehetősége is beszűkül. A szemtől szembe zajló kommunikáció hiánya végett pedig nem csak a szülők, iskolák maradnak tehetetlenek, de a jogalkalmazás, illetve jogalkotás is.

A cyberagresszió részhalmaza a cybererőszak. Ezen attitűdök relevánsabbak a büntetőjog számára, hiszen jellemző rájuk meghatározott jogi normák, közvetetten pedig jogi tárgyak sértése.

<https://law.justia.com/codes/indiana/title-35/article-45/chapter-2/section-35-45-2-2/> (2024. 06. 05.)

⁵ 2023 Missouri Revised Statutes Title XI – Education and Libraries. §160.775.2. Iustia US Law. <https://law.justia.com/codes/missouri/title-xi/chapter-160/section-160-775/> (2024. 06. 05.)

⁶ Aggression. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/aggression> (2024. 04. 14.)

⁷ Sheri *Bauman* – Donna *Cross* – Jenny *Walker*: Principles of Cyberbullying Research. Routledge, New York 2013. 26-27. o.

⁸ Kiss Tibor: Agresszió a cybertérben. Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest 2020. 28. o.

⁹ Michele *Ybarra* – Kimberly *Mitchell*: Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver – Child relationships, Internet use, and Personal characteristics. Journal of Adolescence 2004/3. sz. 319-336. o.

¹⁰ Kevin *Rumions* – Michal *Bak* – Donna *Cross*: Cyber Agression. In: Encyclopedia of Adolescence (szerk. Roger J.R. Levesque). Springer Cham, 2020. 1. o.

¹¹ Donna *Cross* – Kevin *Rumions*: Cyber Agression. Subiaco: Springer International Publishing Switzerland 2015. 2-3. o.

¹² Faye *Mishna* – Michael *Sani* – Steven *Solomon*: Ongoing and online: children and youth’s perceptions of cyber bullying. Children and Youth Services Review 2009/12. sz. 1224. o.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) szerint „erőszakos magatartásnak minősül a más személyre gyakorolt támadó jellegű fizikai ráhatás is, abban az esetben is, ha az nem alkalmas testi sérülés okozására.”¹³ Az erőszakos magatartások leggyakoribb elkövetési módozatai a kényszer, illetve a fenyegetés, amelyek megvalósítására szintén lehetősége van az elkövetőnek az online térben is, eltekintve a törvény megfogalmazásától, amely fizikai jellegű ráhatást említ az erőszak definiálásánál.¹⁴ Tehát ha a cyberagresszió egyik tényállását vizsgáljuk, akkor az a büntetőjog számára egészen addig nem bír relevanciával, ameddig az nem sért valamilyen jogi tárgyat. Az agresszió túl kényszer, illetve fenyegetés mozzanatának megjelenése pedig megalapozhatja a büntetőjogi felelősséget.¹⁵

II.2. Zaklatás

A cyberagresszió és a cybererőszak fogalmainak tisztázását követően röviden szólnék a zaklatás fogalmáról. A zaklatás az agresszió részhalmazaként helyezhető el, amelyben – bár nincsen egységes fogalma – hasonló komponensek jelennek meg univerzálisan.¹⁶ Olweus megfogalmazásában a zaklatás „egy ismétlődő, agresszív magatartás egy meghatározott személy ellen, aki nem tudja magát megvédeni.”¹⁷ Más oldalról közelítette meg a kérdéskört Smith és Sharp, akik szerint a zaklatás a „batalommal való szisztematikus visszaélés.”¹⁸ Két fogalmi elem jelenik meg a zaklatásban univerzálisan: agresszív magatartás és valamilyen agresszív forma (pszichikai, fizikai, verbális). Ugyanakkor van két eshetőleges elem is, amely az esetek döntő hányadában megvalósul, bár – az általam is bemutatott – definíciókban nem mindig szerepel: ez az erőviszonyok eltolódása, valamint az ismétlődő jelleg.¹⁹

II.3. Internetes zaklatás

Ahogy azt korábban említettem, az internetes zaklatásnak nincsen egységes fogalma, sőt, jelentős különbségek lelhetők fel az egyes jogtudósok által alkotott definíciók között. Smith 2008-ban úgy fogalmazott, hogy az online zaklatás „egy agresszív, szándékos magatartás egy személy vagy csoport által, az elektronikus közlési formák felhasználásával, amit ismétlődően viszik végbe egy olyan sértett ellen, aki nem tudja magát megvédeni.”²⁰ Ted Feinberg és Nicole Robey megfogalmazásában a *cyberbullying* „bántó, sértő

¹³ Btk. 459. § (1) bekezdés 4. pont

¹⁴ Kíss: i. m. 48. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Bauman – Cross – Walker: i. m. 26. o.

¹⁷ Dan Olweus: What Is Bullying? OLWEUS Bullying prevention program. https://cdn5-ss16.sharpschool.com/UserFiles/Servers/Server/18105422/File/Parent%20Resources/General%20Info/Olweus/OlweusFactS_What_Is_Bullying.pdf (2024. 04. 17.)

¹⁸ Peter K. Smith – Sonia Sharp: School Bullying, Insights and Perspectives. London: Routledge, London 1994. 2. o.

¹⁹ Nicole Dordolo: The Role of Power Imbalance in Cyberbullying. Inkblot: The Undergraduate Journal of Psychology. 2014/3. sz. 35. o.

²⁰ Peter K. Smith – Jess Mahdavi – Manuel Carvalho – Sonja Fisher – Shanette Russel – Neil Trippett: Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. Goldsmiths, London 2008. 376. o.

*üzenetek, képek küldése, posztolása az interneten, amely magában foglalja a megalázást, fenyegetést, mások becserkészését.*²¹ A zaklatás fentebb meghatározott fogalmi elemeiből viszont nem szerepel e definícióban sem a rendszeresség, sem az erőviszonyok eltolódása. Megfigyelhető tehát a korreláció a zaklatás fentebb meghatározott fogalmával, az eshetőleges fogalmi elemek azonban csak szubszidiáriusan vannak jelen.

Pongó Tamás komplexebben foglalkozott a *cyberbullying* körülírásával. Több eshetőleges fogalmi komponenst gyűjtött össze: a lényeges bomlasztást, a diákok fizikai integritásának, tulajdonának a sérelmét, az oktatáshoz és a biztonságos oktatási környezethez való jog sérelmét, illetve az erőegyensúly eltolódását.²² Ezen elemeket ő az USA joggyakorlatának tükrében vizsgálta, ahogyan arra én is kísérletet teszek a későbbiekben.

Hinduja és Patchin tézise: „szándékos és ismétlődő sérelem okozása számítógép, telefon, vagy egyéb elektronikai eszköz segítségével, amely feltételezi a felek közötti erőviszonyok eltolódását.”²³ Náluk tehát megjelenik az erőegyensúly eltolódása, mint fogalmi elem. Az ő kutatásaiknak, megállapításaiknak a következménye több USA tagállam *anti-cyberbullying* jogalkotása is.

Az általam alkotott definíció: elektronikus kommunikáció útján megvalósuló deviancia, amelynek feltétele, hogy valaki szándékosan fejt ki zaklató magatartást az internet kínálta lehetőségek felhasználásával, amely időben elhúzódó jellegű, és az elkövető, valamint az áldozat közötti erőviszonyok eltolódását eredményezheti. E fogalomból az időtényező helytállósága megkérdőjelezhető, ugyanakkor azt gondolom, hogy az elhúzódás utalhat a *cyberbullying* hátrányos következményeire is, így az mégiscsak szükséges fogalmi elemnek minősül.

II.3.1. Erőviszonyok eltolódása

Az erőegyensúly felbomlása számos okra visszavezethető, és a jogtudományban is többféle nézet létezik azzal kapcsolatban, hogy az mikor és hogyan valósulhat meg a felek között. Akár fizikai, akár pszichikai értelemben is fennállhat, annak mégsem lehet minden esetét a *cyberbullyingra* vetíteni. Erre példa, ha valaki gyengébb fizikumú, mint a kortársa. Az interneten a fizikum nem olyan szembeötlő különbség, mint a való életben. Előfordulhat az is, hogy a *cyber* térben éppen a fizikálisan gyengébb alkatú válik zaklatóvá, erősebb társa pedig áldozattá.²⁴

Egyesek szerint az erőegyensúly eltolódása nem mindig valósul meg a zaklató személy anonimitása esetén. Hiába küldi el valakinek a padtársa minden nap ugyanazt a fenyegető üzenetet

²¹ Ted Feienberg – Nicole Robey: Cyberbullying. The Education Digest. 2009/7. sz. 26. o.

²² Pongó Tamás: A cyberbullying és a diákok véleménynyilvánítási szabadsága, különös tekintettel az USA jogrendszerére. Iurisperitus Kiadó, Szeged 2021. 29-69. o.

²³ Sameer Hinduja – Justin W. Patchin: Cyberbullying. Public Safety Canada. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2015-r038/2015-r038-eng.pdf> (2024. 04. 17.)

²⁴ Cyber-bullying vs. Physical Bullying. Defeat the label. <https://defeatthelabel.com/cyber-bullying-vs-physical-bullying/> (2024. 05. 23.)

(pl. holnap ne gyere iskolába, mert megverlek), ha a sértett nem tudja, ki a zaklató, másnap ugyanúgy be fog ülni mellé a padba, mintha mi sem történt volna. Más a helyzet akkor, ha valakinek anonim módon kiposztolják a Facebook-üzenőfalára a saját intim képét, mert ekkor, noha a posztoló kiléte nem ismert, a sértett másnap mégiscsak félve megy iskolába, tehát az erőviszonyok eltolódnak.²⁵

Vandebosch és Van Cleemput más oldalról vizsgálták az anonimitás kérdéskörét. Úgy vélik, az ismeretlen zaklató oly módon is erőfölénybe kerülhet, ha az áldozat nem ismeri őt eléggé ahhoz, hogy megfelelően reagálhasson.²⁶ Hasonlóan erőeltolódáshoz vezethet az a tény is, hogy a zaklatás *cyber* térben való megvalósulása végett a sértettnek nincsen lehetősége arra, hogy elmeneküljön a támadás elől.²⁷

II.3.2. Ismétlődő jelleg

A hagyományos zaklatással ellentétben az ismétlődő jelleg szerepe viták tárgyát képezi. Az USA megfelelő példával szolgál, hiszen egy, a tagállamok joggyakorlatát elemző kutatás során a vizsgált 27 tagállamból 16 tartalmazta az ismétlődő jelleget, mint az internetes zaklatás egyik kritériumát, a másik 11 viszont nem.²⁸ Megjegyzendő, hogy hazánk büntető törvénykönyve is szükségszerű fogalmi elemnek tekinti az ismétlődő jelleget, tehát egy magatartással zaklatás – esetlegesen internetes zaklatás – nem valósítható meg.²⁹

Véleményem szerint példákon keresztül érzékeltethető, mikor van, illetve mikor nincs szükség az ismétlődő jelleg kritériumának alkalmazására. Ha valaki az iskolában megbukik egy dolgozaton, és emiatt a többiek az interneten egy napig ezzel viccelődnek, magatartásuk nem fog a *cyberbullying* tényállása alá esni, hiszen ez egy tipikus, fiatalok között megszokott iskolai csínynek tekinthető. Ha viszont ez hosszabb időn át folytatódik, egyéb üzeneteket is kap a sértett, akkor az már internetes zaklatásként lesz elkönnyvelhető, hiszen az egyéb fogalmi elemek – nevesül a szándékosság, az erőviszonyok eltolódása, valamint az internetes úton történő abúzus – is kimerülnek.

Ezzel ellentétes példa, amikor már egy cselekmény is megvalósítja az internetes zaklatást: valaki elküld egy intim képet a barátjának, majd miután szakítanak, utóbbi azt feltölti az osztály Facebook-csoportjába, ahol a tartalmat mindenki láthatja, lementheti, terjesztheti.³⁰

²⁵ Pongó: i. m. 51. o.

²⁶ Heidi Vandebosch – Katrien Van Cleemput: Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. New Media Society, Belgium 2009. 1351. o.

²⁷ Sheri Bauman – Donna Cross – Jenny Walker: Principles of Cyberbullying Research. Routledge, New York 2013. 23. o. Idézi: Julian Dooley – Jacek Pyżalski – Donna Cross: Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. Journal of Psychology 2009/4. sz. 184. o.

²⁸ Pl. New Hampshire, 2023 New Hampshire Revised Statutes Title XV – Education. §193-F:3 I.(a) e) s II. Iustia US Law. <https://law.justia.com/codes/new-hampshire/title-xv/chapter-193-f/section-193-f-3/> (2024. 06. 05.)

²⁹ Btk. 222. § (rendszeres vagy tartós jelleg)

³⁰ Pongó: i. m. 46. o.

A szemléltetett példák alapján megállapítható, hogy az ismétlődő jelleg gyakran csak szubszidiáriusan van jelen a többi kritériumhoz képest, egyes esetekben viszont a bűncselekmény megállapításának *conditio sine qua non*-ja. A külső szemlélők cselekedeteit is vizsgálni szükséges, hiszen közvetetten ők is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy akár az elkövető egyetlen magatartása is kimerítse a bűncselekményt.³¹

III. Az Amerikai Egyesült Államok gyakorlata

A *cyberbullying* kifejezés az államokban egy kanadai oktató, Bill Belsey nyomán honosodott meg 2004 után. Az ő megfogalmazásában az internetes zaklatás „*egy olyan elektronikus kommunikáció formájában megvalósuló magatartás, amellyel az elkövető az áldozatot kívánja zaklatni, bántalmazni, megfélemlíteni.*”³²

Mindenekelőtt általánosságban kívánok pár szót szólni a jogi tevékenységről. Ma valamennyi tagállam jogalkotásában előfordul a zaklatás, illetve az online kommunikáció adta lehetőségekkel való visszaélés – zaklatás – szankcionálása is. A tagállamok többsége ugyanakkor az oktatási intézményeknek is felhatalmazást ad arra, hogy valamilyen módon foglalkozzanak az esetkörrel. Utóbbi rendszerint az oktatásról szóló törvényekben történik.

Az internetes zaklatás rendszertani helye differenciált. A tagállamok egy része önálló tényállásként szabályozza azt. Más tagállamok esetében a *cyber* térben megvalósuló zaklatás egyéb tényállások körébe esik. Ilyen a „*stalking*”, amit az áldozat megfigyelésére és követésére lehet fordítani, vagy természetesen a zaklatás bűncselekmény.

Tíz tagállam jogalkotására fókuszáltam, ezek: Alabama, Arizona, Florida, Indiana, Kansas, Louisiana, Minnesota, New York, Ohio, Utah. Ezen tagállamok fogalmait, a közös kritériumokat, illetve az esetleges különbségeket vizsgáltam. Mielőtt az egyes fogalmi elemekre kitérnék, fontos megemlítenem azt, hogy a jogalkotások differenciáltak. Vannak tagállamok, amelyek röviden, pár sorban diszponálnak meg az internetes zaklatásról.³³ Ezzel ellentétes megoldás, amikor nem is egy tényállásban részletezik a kérdést, hanem az több tényállás bekezdéseiben is szerepel.³⁴ Megint más tagállamok pedig hosszas, példálózó fogalmakat alkottak.³⁵

³¹ Cyberbullying: Definition. PACER's National Bullying Prevention Center. <https://www.pacer.org/bullying/info/cyberbullying/> (2024. 06. 03.)

³² Cyber-bullying. Psychology Wiki. <https://psychology.fandom.com/wiki/Cyber-bullying> (2024. 04. 22.)

³³ 2023 Florida Statutes Title XLVI – Crimes. §836.05. Iustia US Law. <https://law.justia.com/codes/florida/title-xlvi/chapter-836/section-836-05/> (2024. 06. 05.)

³⁴ 2023 Indiana Code Title 35. Criminal Law and Procedure. §35-45-10-2., §35-45-17.1-2. Iustia US Law. <https://law.justia.com/codes/indiana/title-35/article-45/chapter-10/section-35-45-10-2/> (2024. 06. 05.)

³⁵ 2023 Minnesota Statutes Chapters 609-624 – Crimes, Expungement, Victims. §609-749. Iustia US Law. <https://law.justia.com/codes/minnesota/chapters-609-624/chapter-609/section-609-749/> (2024. 06. 05.)

III.1. Fogalmi elemek a tagállamok relációjában, jogesetek

III.1.1. Lényeges bomlasztás

A lényeges bomlasztás a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggő korlátozási mód, amely az USALB esetjogában kristályosodott ki, és az internetes zaklatás vonatkozásában a bíróságok számára a mai napig vezérfonalként szolgál. Ez azt jelenti, hogy minden olyan véleménynyilvánítás, amely lényeges bomlasztást okoz – vagy előreláthatóan azt fog okozni – az iskolában, az nem védett a Bill of Rights által. Ez a kiegészítés tartalmazza többek között a véleménynyilvánítás szabadságához való alapjogot. A Legfelső Bíróság a Tinker-ügyben fogalmazta meg az említett tézist.³⁶

Az eset röviden: három diák az iskolában a vietnami háború ellen tiltakozott, ennek következménye az elbocsátásuk lett. A fiatalok, illetve ügyvédjeik a diákok véleménynyilvánítási szabadságának megsértésére hivatkoztak, viszont, ahogy azt Pongó Tamás is megfogalmazta, azon „*off-campus*” véleménynyilvánítás, amely a közösségben lényeges bomlasztást képes előidézni, nem védett az amerikai alkotmány azon fordulata által, amely a szabad véleménynyilvánításról rendelkezik.³⁷ Ez nem azt jelenti, hogy az oktatási intézményeknek joga van az iskolán kívüli véleménynyilvánítást korlátozni, hanem azt, hogy az bomlasztó hatása esetén nem részesül védelemben. A vizsgált tagállamok közül Arizona, Louisiana és Minnesota joga kifejezetten rendelkezik arról, hogy a *cyberbullying* tényállását a szólásszabadsággal összhangban kell értelmezni.³⁸

A lényeges bomlasztásnak nincsen definíciója, tehát a bíróságoknak esetről esetre kell a körülmények vizsgálatát követően dönteni arról, hogy az iskolán kívüli véleménynyilvánítás alkalmas volt-e arra, hogy az iskolában, osztályban, baráti társaságban lényeges bomlasztást – tehát valamilyen, a közösség összetartó erejének megbontására alkalmas eredményt – idézzen elő.³⁹

III.1.2. A biztonságos oktatási környezethez való jog

Ahogy azt az alább bemutatott jogeset is alátámasztja, a *cyberbullying* áldozatai gyakorta félnek iskolába menni, hiszen a zaklatás képes megfosztani őket biztonságérzetüktől. Ebből következik az is, hogy az oktatási intézmény által nyújtott javakból, előnyökből sem részesednek, illetve romlik az iskolai teljesítményük. A vizsgált tíz tagállamból nyolc nevesíti valamilyen formában azt, hogy az

³⁶ Tinker v. Des Moines Independent Community School District, 393 U.S. 503 (1969). Justia. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/393/503/> (2024. 04. 29.)

³⁷ Pongó: i. m. 37. o.

³⁸ Arizona Stat. §13-2916.C.1., Louisiana Statutes §14:40.7. F, Minnesota Education Code 121A.031 Subd. 7. (3). Justia US Law. <https://law.justia.com> (2024. 06. 05.)

³⁹ Pongó: i. m. 37. o.

internetes abúzus képes egy ellenséges oktatási, iskolai környezetet kialakítani.⁴⁰ Hasonlóan tesz többek között a magyar egyenlő bánásmódról szóló törvény is.⁴¹ Pongó Tamás is foglalkozott ezzel a kérdéssel, és egyetértett azon állításával, hogy a helyes lépés az lenne a tagállamok részéről, ha beemelnék e komponenst a definícióba. Az iskola obligációja felelősségteljes, tudatos polgárokat nevelni a diákokból, a *cyberbullying* viszont ettől a lehetőségtől fosztja meg az intézményeket. Természetesen az iskolák kötelezettsége a biztonságos környezet kialakítása, hiszen a hallgatók reprezentálják az adott tagállam, ország oktatási színvonalát. A biztonságos környezet viszont nem csak fizikai biztonságot jelent, hanem érzelmi komfortot is.⁴²

A J.C.-ügyben több, az internetes zaklatás fogalmával kapcsolatos kérdést is áttekintett a Kaliforniai Központi Kerületi Bíróság, én csupán a biztonságos oktatási környezettel kapcsolatban felmerült releváns pontokat említem. A tényállás szerint J.C. egy étteremben videón rögzítette, ahogy barátja egy másik diákról, C.C.-ről vulgáris nyelvezettel beszél, majd ezt feltöltötte YouTube-ra. Az eset következményeként C.C. félt iskolába menni, egy iskolai tanácsadó győzte meg, hogy ne hagyjon ki órákat. J.C. kétnapos felfüggesztést kapott. Kérdésként merült fel a bíróság előtt, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága, vagy a biztonságos oktatási környezethez való jog élvez elsőbbséget az USA alkotmányában.⁴³ A bíróság egy korábbi ügyben az USALB által kialakított tesztre – a Tinker-tesztre – hivatkozott, és megállapította, hogy minden olyan iskolán kívüli vélemény, amely az iskolába eljut és felkelti a vezetőség figyelmét, és ténylegesen vagy előreláthatóan lényeges bomlasztást okoz az iskolában, korlátozható az iskola által.⁴⁴ E tekintetben tehát a biztonságos oktatási környezethez való jog primátusa érvényesül a szabad véleménynyilvánítással szemben.

III.1.3. Fizikai integritás és a tulajdon védelme

A vizsgált tíz tagállamból Arizona kivételével az összes nevesíti a diákok testi épségét és tulajdonát, mint védendő érdekeket.⁴⁵ Az USALB viszont egyik, az internetes zaklatás szempontjából mérföldkőnek számító – Tinker-, Fraser-, vagy Hazelwood-ügyek – ítéletében sem említi, hogy a

⁴⁰ Alabama Code §16-28B-3.(1)d., Indiana Code §20-33-8-0.2.(a), Kansas Statutes §72-6147(a) (1), Louisiana Stat. §17:416.13.C.(2)(b), Minnesota Statutes §121A.031 Subd. 2.(e)(2) (f), New York Education Law §11. 7.(a), Ohio Code §3313.666.(A)(2)(ii), Utah Code §53G-9-601(2)(d). Iustia US Law. <https://law.justia.com> (2024. 06. 05.)

⁴¹ 2003. évi CXXV. törvény 10.§ (1) bekezdés

⁴² Biztonságos tanulási környezet. Budapest School. https://model.budapestschool.org/iskola-szervezet/biztonsagos_kornyezet.html (2024. 04. 26.)

⁴³ Carolyn Stone: Cyber Bullying: Disruptive Conduct or Free Speech? Asca School Counselor. <https://www.schoolcounselor.org/Magazines/May-June-2013/Cyber-Bullying-Disruptive-Conduct-or-Free-Speech> (2024. 04. 27.)

⁴⁴ Pongó: i. m. 83. o.

⁴⁵ Alabama Code §16-28B-3.(1)(a), Florida Statutes §1006.147(3)(c)(1), Indiana Code §20-33-8-0.2.(a)(1), Kansas Statutes §72-6147(a)(1)(i),(ii), Louisiana Stat. §17:416.13.C.(2)(b), Minnesota Statutes §121A.031 Subd. 2.(e)(2),(g), New York Education Law §11. 7.(a),(b),(c), Ohio Code §3313.666.(A)(2)(i), Utah Code §53G-9-601(2)(c). Iustia US Law. <https://law.justia.com> (2024. 06. 05.)

diákok fizikai integritása, vagy tulajdona veszélyben lett volna. Érdekes tehát a szabályozás, *prima facie* úgy tűnhet, hogy a jogalkotók fontosabb szempontnak tekintik a fizikai integritás, illetve a tulajdon védelmét, mint a biztonságos oktatási környezethez való jogot.

A két összetevőt együttesen vizsgálom, hiszen, ha az egyik sérülést szenved, annak gyakran velejárója a másik érték sérelme is. Egyértelmű, hogy az internetes zaklatás során az elkövető és az áldozat nem szemtől szemben állnak egymással, ebből kifolyólag a *cyberbullying* tanúsításának időtartama alatt nem beszélhetünk a fizikai integritás, illetve a tulajdon sérelméről. Ugyanakkor azáltal, hogy az elkövető például azt írja az áldozatnak: „ha holnap iskolába jössz, megverlek”, az áldozat reálisan gondolhatja azt, hogy őt megverik, esetleg tulajdonát is tönkreteszik. A tagállamok jogalkotói hasonló véleményen vannak, hiszen nem csak a testi épség és a tulajdon tényleges sérelme meríti ki ezen komponenst, hanem az is, ha az áldozat alapos indokkal feltételezheti, hogy az imént említett érdekek veszélybe kerülhetnek.⁴⁶

III.1.4. Védett tulajdonság elleni támadás, diszkrimináció

Védett tulajdonságnak minősül többek között a származás, a bőrszín, a szexualitás, a vallás, az ideológia, illetve a nem.⁴⁷ Közös jellemzőjük, hogy ezek mentén tilos megkülönböztetést tenni ember és ember között. A kutatásban vizsgált tíz tagállam közül mindösszesen három fogalmában található meg a diákok sajátos tulajdonságainak a védelme.⁴⁸ Alabama tagállam – amikor a diákok sajátos jellemzőiről beszél – utal arra, hogy ezek védendő értéknek minősülnek, viszont nem részletezi azt.⁴⁹ Minnesota és New York tagállamok ugyanakkor *expressis verbis* – noha csak eshetőleg fogalmi elemként – beépítették téziséjükbe többek között azt, ha valakinek a bőrszínét, vallását, szexualitását éri támadás.

A fiúk és a lányok részvétele az internetes zaklatásokban eltérően alakul. Egy 2016-17-es kutatás például azt mutatta ki, hogy a 12-18 éves fiúk 16%-át, a lányok 23%-át zaklatták már.⁵⁰ A fiúknak viszont csak 6%-a, míg a lányok 21%-a volt már áldozata *cyberbullyingnak*. Ebből következtetésként többek között levonható az, hogy a fiúkra inkább jellemző az offline térben zajló zaklatás, erődemonstráció, a lányok viszont igyekeznek elkerülni az szemtől szembeni konfrontációt. Ugyanezen kutatás vizsgálta a származás okán történő zaklatást, amely alapján megállapítható, hogy az ázsiai, fekete bőrszínű, vagy a hispániai tanulók nagyobb valószínűséggel

⁴⁶ Pongó: i. m. 42. o.

⁴⁷ Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 8. §

⁴⁸ Alabama Code §16-28B-3.(1), Minnesota Statutes §121A.031 Subd. 2.(g), New York Education Law §11. 7.(d). Iustia US Law. <https://law.justia.com> (2024. 06. 05.)

⁴⁹ 2023 Code of Alabama Title 16 – Education. §16-28B-3(1). Iustia US Law. <https://law.justia.com/codes/alabama/title-16/chapter-28b/section-16-28b-3/> (2024. 06. 05.)

⁵⁰ Overall Increase in Cyberbullying- Girls 3 times more likely to be cyberbullied than boys. ConnectSafely. <https://www.connectsafely.org/girls-three-times-more-likely-to-be-cyberbullied-than-boys/> (2024. 04. 26.)

esnek áldozatul az internetes abúzusoknak, mint a fehér kortársaik.⁵¹ Egy másik kutatás a szexualitás alapján készített statisztikát az áldozatokról.⁵² Kiderült, hogy a homoszexuális fiatalok kétszer olyan nagy a valószínűséggel válnak áldozattá, mint a heteroszexuális kortársaik.⁵³

A védett tulajdonság tagállami definíciókba való beépítése kapcsán viszont egy probléma merül fel.⁵⁴ Az 1964-es egyesült államokbeli polgári jogi törvényben szerepel a diszkrimináció tilalma, amely többek között megtiltja a munkaadóknak, hogy bőrszín, szexualitás, illetve egyéb hasonló szempontok alapján alkalmazzanak munkavállalókat, valamint tiltja az ezek alapján történő zaklatásokat.⁵⁵ Ezen rendelkezések egyébként – a biztonságos környezethez való joghoz hasonlóan – szintén megjelennek a 2003-as magyar egyenlő bánásmódról szóló törvényben is.⁵⁶ Azon tagállamok, amelyek a védett tulajdonság ellen irányuló *cyberbullying* magatartásokat annak fogalmába beépítették, kétszeresen tiltják azt.

A jogalkotás tehát feleslegesen tilalmazza kétszeresen ugyanazt a magaviseletet, fogalmi torlódást idézve elő. Szerencsésebb lenne ezért véleményem szerint, ha a tagállamok jogalkotásaiban nem szerepelne ezen elem, ahogyan az a vizsgált tagállamok többségében nem is található meg.

III.1.5. A véleménynyilvánítás problémája

Ahogyan azt korábban már kifejtettem, az USA Alkotmány Első Kiegészítése (1791) értelmében a véleménynyilvánítás szabad, azonban minden jogállamban – így többek között Magyarországon is – vannak korlátai. Alapvető jogok kollíziójáról van ezen esetekben szó. Ezek a szabad véleménynyilvánításhoz, illetve a jóhírnévhez, emberi méltósághoz fűződő jogok. Az összeütközést a magyar büntetőjog úgy oldja fel, hogy ha egy másik személy becsületét, jó hírnevét csorbító állítás igaznak bizonyul, abban az esetben nem ütközik a jó hírnévhez fűződő jogba, ha azt közérdek vagy jogos magánérdek indokolta.⁵⁷ Az USA jogában is vannak korlátai a véleménynyilvánítás szabadságának. Ezt támasztja alá a Legfelsőbb Bíróság előtt zajlott *Brandenburg v. Ohio* (1969) ügy is, hiszen a bíróság kimondta, az alkotmány által nem védett az ún. felbújtó-beszéd, amely egy jogtalan támadásra, akcióra való felhívást takar.⁵⁸

⁵¹ Uo.

⁵² Cyberbullying data, facts and statistics for 2018-2024. Comparitech. <https://www.comparitech.com/internet-providers/cyberbullying-statistics/> (2024. 04. 27.)

⁵³ Uo.

⁵⁴ Pongó: i. m. 48-51. o.

⁵⁵ Civil Rights Act of 1964, Title VII. National Archives. <https://www.archives.gov/milestone-documents/civil-rights-act> (2024. 06. 05.)

⁵⁶ 2003. évi CXXV. törvény 8. §

⁵⁷ Btk. 229. §

⁵⁸ *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444 (1969). Justia. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/395/444/> (2024. 04. 27.)

A *cyberbullying* kapcsolatban gyakran merül fel a szabad véleménynyilvánítás kérdése, hiszen az iskolák éppen azt gátolják az internetes zaklatás tilalmazásával. A Marquan v. People ügyben a vádlott volt az, aki ezen bonyolult esetkörben győzedelmeskedett.⁵⁹ A vádlott egy középiskolás diák volt, aki névtelenül szexuális információkat és fényképeket tett közzé osztálytársairól a Facebookon. Marquan ellen vádat emeltek, és bűnösnek vallotta magát az Albany megyei törvényhozás által elfogadott helyi törvény alapján elkövetett internetes zaklatás vádjában. A vádlott fellebbezett, azzal érvelve, hogy a *cyberbullying* törvény sérti a Bill of Rights szólásszabadságról szóló záradékát. A fellebbviteli bíróság megváltoztatta a döntést, és megállapította, hogy Albany megye internetes zaklatásról szóló törvénye túlzó volt, és a szólásszabadságról szóló klauzula alapján érvénytelen, mivel a törvény szövege az alapjog számos, alkotmányosan védett kifejezésmódját kriminalizálta.⁶⁰

Az USA-ban több olyan döntés is született, amely kimondta, hogy az iskolák *ultra vires* – hatáskörüket túllépve – lennének csak képesek a fiatalok „*off-campus*” (iskolán kívüli) tevékenységeinek korlátozására, viszont jogosan tehetik meg azt az „*on-campus*” (iskolán belüli) véleménynyilvánítások esetén.⁶¹ A legtöbb „*Court of Appeals Circuit*”⁶² ugyanakkor ismeri a lényeges bomlasztás fogalmát, amit korábban ismertettem már: ha a véleménynyilvánítás alapjoga és a biztonságos oktatási környezethez, vagy az oktatáshoz való jog között disszonancia áll fenn, akkor a véleményszabadság korlátozható.

IV. Kitekintés

Röviden kitérnék két másik ország joggyakorlatára is, ennek oka csupán az, hogy rálátást kapjunk arra, hogy egy kontinentális jogcsaládba tartozó ország (Magyarország), és egy vallási-tradicionális elvek alapján működő állam (Kína) joga miként lép fel az internetes zaklatással szemben. Előrebocsátom, hogy míg az USA joggyakorlatára főként a precedensrendszer jellemző, tehát a bírói gyakorlat alakította ki a különböző jogelveket és alkalmazandó szabályokat, addig Magyarország és Kína jogszabályi úton igyekeznek szabályozni a bűncselekményt, több-kevesebb sikerrel.

⁵⁹ People v. Marquan M. Justia. <https://law.justia.com/cases/new-york/court-of-appeals/2014/139.html> (2024.05.02.)

⁶⁰ Uo.

⁶¹ David L. Hudson Jr.: Cyberbullying. Free Speech Center. <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1581/cyberbullying> (2024. 04. 27.)

⁶² A fellebbviteli bíróságok körzetekre vannak osztva az USA-ban.

IV.1. Magyarország

Mivel nem célom átfogó képet adni a magyar jogalkotásról, – hiszen esszém témája elsősorban az Amerikai Egyesült Államok gyakorlata – így csupán egy megoldatlan, sok kérdést felvető problémára utalok. Ez a zaklatás és a *cyberbullying* egymáshoz való viszonya. A magyar Btk. értelmében zaklatás: „*Aki abból a célból, hogy mást megfélemlítsen, vagy más magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon, őt rendszeresen vagy tartósan háborgatja, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*”⁶³

Ahhoz, hogy az internetes zaklatást szubszumálni tudjuk a zaklatás tényállása alá, büntetőjogi aspektusból négy alapvető feltételnek kell megvalósulnia, ezek: a tényállásszerűség, a büntethetőségi korhatár elérése (14. életév), a magánindítvány, illetve annak hiánya, valamint az elkövetett zaklatás bizonyíthatósága.⁶⁴

Az első komponens a tényállásszerűség, tehát egy cselekmény valamely különös részi tényállásnak való megfeleltethetősége. Ugyanakkor a rendszeresség, illetve a hosszabb időtartam az esetek nagy százalékában nem valósul meg, hiszen a *cyberbullying* egy magatartás tanúsításával is elkövethető. A mindennapi életvitelbe történő önkényes beavatkozás jelentését a törvény példálózóan sem fejt ki, de ilyenek lehet tekinteni a gyakori telefonhívásokat, a sértett követését, megfigyelést.⁶⁵ A rendszeresség és a tartós jelleg problematikáját szemlélteti a Fővárosi Ítéltábla 2009-es ítélete, amely kifejti, hogy a két napon keresztül küldött obszcén tartalmú üzenetek nem merítik ki a tartósság, illetve rendszeresség kritériumát. A bíróság indokolása értelmében tartós, rendszeres a magatartás akkor, ha az több hétig, esetleg több hónapig tart.⁶⁶

A második feltétel a büntetőjogi felelősség megállapításához szükséges alsó korhatár elérése, ami a magyar joggyakorlatban a 14. életév. A DataProt kutatása szerint már a 9-12 évesek közel 15%-ára is jellemző a viktimizálódás.⁶⁷ Az esetek nagyrésztében pedig a kortárs elkövető sem töltötte még be a 14. életévét, tehát nem szankcionálható. A magyar büntetőjog ismeri a fiatalkorú fogalmát, ennek értelmében „*azzal szemben, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 14. életévét még nem töltötte be, csak intézkedést lehet kiszabni, büntetést nem.*”⁶⁸ Az intézkedések zöme ugyanakkor nem alkalmas arra, hogy a fiatal jobb belátásra bírja.

A magánindítvány előterjesztése szintén felvet problémákat. A fiatalok többsége úgy nyilatkozott egy 2017-es kutatás során, hogy hiába érte őket abúzus akár online, akár offline, nem

⁶³ Btk. 222. § (1) bekezdés

⁶⁴ Monori Zsuzsanna Éva: Zaklatás-e a cyberbullying? In *Medias Res*, 2016/2. sz. 250. o.

⁶⁵ Tóth Mihály – Nagy Zoltán: Magyar Büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest 2014. 184. o.

⁶⁶ ÍH 2010.97.

⁶⁷ Ivana Vojnović: Heart-Breaking Cyberbullying statistics for 2022. Dataprot. <https://dataprot.net/statistics/cyberbullying-statistics/> (2024. 04. 29.)

⁶⁸ Btk. 10. § (2) bekezdés

számoltak be róla sem az iskolai illetékeseknek, sem a szülőknek.⁶⁹ Ez számos okra visszavezethető. Vannak, akik úgy gondolják, zaklatást, csínytevéseket kell ahhoz kiállni, hogy egy közösséghez tartozzon. Sokán úgy vélik, hogy azzal, ha jelentenek az esetet, a zaklatás csak fokozódna. Megint mások a kortársak bosszújától tartanak.⁷⁰

A negyedik kritérium a *cyberbullying* bizonyítása, amely az internet transzparenciája végett véleményem szerint áthidalható kérdéskör. A rejtett üzenetek világáról szólnék csupán röviden. Számos platformon megvan a lehetőség arra, hogy az egymással váltott üzenetek a megnyitásuk után törölődjenek, eltüntetve az esetleges bizonyítékokat. A Facebook algoritmusában lehetőség van az üzenetek törlésére, illetve rejtett üzenetek küldésére is. Ugyanakkor ez csak a felhasználó számára válik láthatatlanná, a Facebook megőrzi azokat. A magyar gyakorlat kapcsán forrás nem áll rendelkezésre, az Amerikai Egyesült Államokban viszont a rendőrség kikérhet üzeneteket a Facebooktól, azok bizonyítékként történő felhasználása végett.⁷¹ Ugyanakkor ez függ a bűncselekmény tárgyi súlyától is.

IV.2. Kína

Kínában számos – az internetes zaklatás szempontjából relevanciával bíró – politikai dokumentum került kibocsátásra egy 2019-es UNICEF ajánlás következtében, általános és középiskolás diákok közötti zaklatásokra vonatkozóan.⁷² Ezen kívül viszont érdemi szabályozásról nem igazán beszélhetünk. A kialakult *status quo* elmozdítása érdekében született néhány további szabály. A „The Prevention and Control of Bullying and Violence Among Primary and Secondary School Students” nevű rendelet mondja ki, hogy *„meg kell akadályozni, hogy a diákok körében elkövetett zaklatás és erőszak az interneten és a médián keresztül terjedjen, és ezáltal internetes zaklatássá váljon.”*⁷³

Említhető továbbá Kína büntető törvénykönyve, illetve a személyes adatokról szóló törvénye is.⁷⁴ Az internetes zaklatás áldozatai jogaik védelme érdekében jelenthetik a rendőrségen, ha olyan bűncselekményekről van szó, amelyek hasonlóságot mutatnak a rágalmazás, zsarolás vagy

⁶⁹ Student Reports of Bullying: Results From the 2017 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. National Center for Education Statistics. <https://nces.ed.gov/pubs2019/2019054.pdf> (2024. 04. s29.)

⁷⁰ Sherri Gordon: Why Victims of Cyberbullying Often Suffer in Silence. Verywellfamily. <https://www.verywellfamily.com/reasons-why-victims-of-bullying-do-not-tell-460784> (2024. 04. 29.)

⁷¹ Isabel Asher Hamilton: An Air Force vet who worked at Facebook is suing the company saying it accessed deleted user data and shared it with law enforcement. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/ex-facebook-staffer-airforce-vet-accessed-deleted-user-data-lawsuit-2022-7> (2024. 04. 29.)

⁷² New collaboration to fight violence against children. Unicef. <https://www.unicef.cn/en/stories/new-collaboration-fight-violence-against-children> (2024. 05. 01.)

⁷³ Xu Junke: The Regulation of Cyberbullying- From a Chinese perspective. CEC 2010. <https://conferences.computer.org/dasc/pdfs/DASC-PICom-CBDCom-CyberSciTech2020-2UWbBjTopBmrRfcxvYY1Gc/660900a328/660900a328.pdf> (2024. 05. 01.) 330. o.

⁷⁴ Uo.

fenyegetés tényállásaival.⁷⁵ A jogszabályok értelmezése alapján megállapítható, hogy az, aki internetes zaklatást követ el, büntetőjogi felelősséggel köteles helytállni.⁷⁶ Kína büntetőjoga tehát úgy szabályozza az internetes zaklatás esetkörét, hogy a hagyományos bűncselekmények jelenlegi szabályozását kiterjesztően értelmezve átviszi a *cyber* térre ahelyett, hogy külön büntetőjogi tényállást alkotna – akárcsak a magyar szabályozás.

A normaanyag ellenére a kínai szabályozás hatékonysága megkérdőjelezhető. Kínában, egy 2013-ban készített kutatásban a megkérdezett fiatalok közel 60%-a számolt be arról, hogy volt már internetes zaklatásnak áldozata.⁷⁷ A jogalkotási próbálkozások ellenére a gyakorlatban tátongó úr véleményem szerint részben arra vezethető vissza, hogy Kína a tradicionális jogcsaládba tartozik, a mindennapi életben jellemző a konfliktusok jogi út igénybevétele nélküli kezelése. Az ország és polgárai azt vallják, hogy a jog (kínaiul: „fa”) mindig csak *ultima ratio*, azaz végső megoldásként funkcionálhat. Helyette pedig olyan elvek kerülnek előtérbe, mint az emberiség érzése, vagy a racionalista úton történő konfliktusmegoldás.⁷⁸

V. Összegzés

Ahogy azt az esszémben szemléltetni próbáltam, az internetes zaklatás egységes szabályozásának a hiánya a fogalmi elemekkel kapcsolatos bizonytalanságokra vezethető vissza. Addig, amíg az egységes definíció várat magára, nem beszélhetünk koherens szabályozásról. A hangsúlyt tanulmányomban a fiatalabb generációkra helyeztem, ennek indoka az, hogy a felnőttek kitettsége a bűncselekménynek kevésbé jelentős,⁷⁹ továbbá az, hogy az USALB is az iskolás fiatalokkal kapcsolatos ügyekben dolgozta ki a mai napig használt tesztek és fogalmi elemeket.

Az USA hazánkhoz, vagy éppen Kínához képest egyértelműen előrehaladottabb szabályozással rendelkezik, ez nagyban köszönhető a Legfelső Bíróság gyakorlatában kialakított jogelveknek és teszteknek. Magyarország, illetve Kína ezzel ellentétben egyelőre nem képes effektív módszereket kidolgozni a *cyberbullying* visszaszorítására. Ez indokolható azzal, hogy a deviancia a nyugati országokban jelent meg először, 2024-ben azonban globális problémának tekinthető.⁸⁰

A megfelelő szabályozás kialakítása során mindazonáltal olyan jogi, morális kihívások is megjelennek, mint a diákok, gyermekek véleménynyilvánítási szabadsága, – valamint annak

⁷⁵ Cyberbullying: what is it and how to stop it. Unicef. <https://www.unicef.cn/en/child-online-protection/10-things-teens-want-to-know-about-cyberbullying> (2024. 05. 01.)

⁷⁶ *Junke*: i. m. 331. o.

⁷⁷ Zongkui Zhou – Yuan Tian – Tang Hanying – Hua Wei: Cyberbullying and its risk factors among Chinese high school students. *School Psychology International* 2013/6. sz. 630-647. o.

⁷⁸ Types of legal systems around the world. Openstax. <https://openstax.org/books/introduction-political-science/pages/11-3-types-of-legal-systems-around-the-world> (2024. 05. 01.)

⁷⁹ Emily A. Vogels: The State of Online Harassment. Pew Research Center. 4. o.

⁸⁰ Latest Cyberbullying Statistics – The extent of cyberbullying in 2024. Brosix. <https://www.brosix.com/blog/cyberbullying-statistic/> (2024. 05. 03.)

korlátozása – a büntetőjogi felelősség megállapításának alsó korhatára körüli viták, az iskolák, szülők szerepe, az ismétlődő jelleg, valamint az oktatáshoz és a biztonságos oktatási környezethez való jog. Az amerikai gyakorlat ezekre a kérdésekre több, mint fél évszázada keresi a választ, Magyarországon (és Kínában) viszont nem merült még fel az egyes alapjogok – internetes zaklatás vonatkozásában való – ütközésének rendezése.

Zárszóként említem, hogy véleményem szerint a zaklatás tényállása tekintetében a magyar büntető törvény módosítása lenne indokolt. A zaklatás tényállásának kiegészítése az internetes zaklatás fordulattal – illetve magának az internetes zaklatásnak a definiálása – megkönnyítené az áldozatok jogérvényesítési lehetőségét, az ismétlődő jelleg elhagyása pedig azt tenné lehetővé, hogy egyetlen magatartással is megvalósítható lenne a *cyberbullying* fordulat. Utóbbi fontosságát az ismétlődő jelleg tárgyalásakor említettem.

Szántó Soma

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagozatvezetője

Válasz a nagyvállalatok adóelkerülésére, vagy sikertelen nemzetközi összefogás: A globális minimumadó kérdéskörének elemzése *

„Az adóelkerülés és az adócsalás közötti különbség egy börtönfal vastagsága.”

– Denis Healey¹

I. Bevezetés

A globalizáció hatására és a technológiai fejlettség mai szintjére érve a legtöbb multinacionális vállalatcsoportot szinte semmi sem köti az egyes államokhoz, pusztán a tény, hogy jogszerű működésükhöz az egyes vállalatokat valahol be kell jegyezni.² E multanacionalizmus kétségtelenül rengeteg pozitívummal jár, hiszen a tőke nemzetközi áramlása és a nemzetközi tőkepiacok bővülése a gazdaságra és így közvetve az egyénekre is pozitív hatással van. A helyzet abban az esetben válik problémássá, amikor a nagyvállalatok a globalizációt pusztán saját hasznukra fordítják. Különböző módszerekkel a jelentős tőkével és más erőforrásokkal is rendelkező multinacionális vállalatcsoportok könnyűszerrel kijátszhatják az államok belső jogszabályait és ezzel egyes esetekben a rájuk közvetetten vonatkozó nemzetközi megállapodásokat is.

Az adóparadicsom, az offshore-ozás, nyereségátcsoportosítás és transzferárazás kifejezések mind ismerősen csenghetnek az adózás vagy az üzlet világában akár csak kicsit is jártas személyek számára. Ilyetén módon a vállalatok a tényleges tevékenységi helyük szerinti országból kivonják az ott megtermelt profitot és egy adóparadicsomban létesített fedőcégre pumpálják azt, hogy a társasági adó alól nagyrészt vagy teljesen mentesüljenek. A Starbucks nevezetű gigavállalatnak például 1998 és 2012 között az Egyesült Királyságban több mint hárommilliárd font bevétele volt és 735 új üzletet nyitott, ez időszak alatt azonban mindössze 8,6 millió font adót fizetett.³ Sőt különböző adóelkerülési technikák segítségével olyan évet is tudott generálni a cég, amikor 0% adót kellett fizetnie a bevételei után.⁴ A pénz, ami így a nagyvállalatok költségvetésében marad emberek

* Fel kell hívnom a figyelmet, hogy a jelen tanulmány tárgyává tett rendszert tisztán annak jogi és politikai vonatkozásában vizsgáltam, elképzelhető, hogy közgazdasági tekintetben olyan összefüggések maradtak feltáratlanul, amelyek azonos konklúzióra vezetnek, de nem fejtettem ki őket.

¹ Denis Healey, egykori brit pénzügyminiszter 1974 – 1979.

² Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue OECD. <https://www.oecd.org/ctp/harmful/1904176.pdf> (2023. 10. 28.)

³ Tom Bergin. Special Report: How Starbucks avoids UK taxes. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-britain-starbucks-tax-idUSBRE89E0EX20121015> (2023. 10. 29.)

⁴ Graham R. Dowling: The Curious Case of Corporate Tax Avoidance: Is it Socially Irresponsible? Journal of Business Ethics 2014/1 sz. 176. o.

millióinak az életét könnyíthetné meg, hiszen adóterheket emelhetne le az állampolgárok válláról és hozzájárulhatna az államok működéséhez, az állami feladatok ellátásának finanszírozásához.⁵

E gondolat ellensúlyaként, a teljesség igényével megemlítendő az a koncepció is, miszerint a nagyvállalatok az újonnan felmerült plusz költségeiket a fogyasztókra hárítják, az általuk kínált szolgáltatás vagy termék árába beépítve, ami emellett a munkavállalókra és részvényesekre is jelentős financiai kihatással van.⁶ Ez utóbbit számos tudományos forrás támasztja alá, bár arra nem lehet következtetni, hogy a költségek teljes egésze áthárításra kerülne. Egy, az osztrák üzemanyagárak vonatkozásában közölt kutatás szerint például a végfogyasztó a társasági adónak körülbelül 64%-át fizeti meg.⁷

Tökéletes megoldás azonban nem létezik, hiszen más kutatások pedig azt igazolják, hogy az államok közti adóverseny eredményeként csökkentett társasági adó helyébe fogyasztói adók lépnek.⁸ Szemléltetés céljából érdemes megemlíteni a Max Planck Intézet kutatója által kiszámolt korrelációt a társasági adók csökkenése és a fogyasztói adók növekedése tekintetében, miszerint átlagosan előbbi 1%-os csökkenésével utóbbi 0,35%-ot növekszik.⁹

II. A koncepció kialakulása

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (továbbiakban: OECD) modellszabályainak kialakításában és bővítésében egyfajta ciklikusság látszik mutatkozni a nemzetközi adózás terén. Ahhoz, hogy ezt megfelelően szemléltethessem egy rövid történeti összefoglalóra van szükség a következőkben.

II.1. Első hullám

A 2008/2009-es gazdasági válság után talpra álló világot 2013 áprilisában újabb arculcsapás érte, amikor az International Consortium of Investigative Journalists nevezetű oknyomozó újságírókat tömörítő szervezet több mint 120,000 offshore cég, politikus és üzletember titkos pénzügyi adatait szivárogtatta ki. A társadalmat ez ismét szembesítette azzal, hogy egyes csoportok mekkora pénztömegeket mozgatnak az adóztatás kikerülése végett.¹⁰ Bár az OECD már április előtt

⁵ Prem Sikka: Smoke and mirrors: Corporate social responsibility and tax avoidance. Accounting Forum 2010/3-4 sz. 154. o.

⁶ Scott R. Baker – Stephen Teng Sun – Constantine Yannelis: Corporate taxes and retail prices, NBER Working Paper Series. National Bureau of Economic Research, Cambridge 2020. 2. o.

⁷ Martin Jacob – Maximilian A. Müller – Thorben Wulff: Do consumers pay the corporate tax? Contemporary Accounting Research 2023/4. sz. 2786. o.

⁸ Georg U. Thuncke: Are Consumers Paying the Bill? How International Tax Competition Affects Consumption Taxation. Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance, Munich 2023. 3. o.

⁹ Uo.

¹⁰ Gerard Ryle et al.: Secret Files Expose Offshore's Global Impact. International Consortium of Investigative Journalists. <https://www.icij.org/investigations/offshore/secret-files-expose-offshores-global-impact/> (2024. 02. 03.)

foglalkozott az adóalap-erózió és nyereségátcsoportosítás problematikájával,¹¹ a sajtó által keltett grandiózus visszhang és a politikai érdek különösebb felkorbácsolódása csak ekkor következett be.¹² 2013 szeptemberében a G20 jóváhagyásával megindult a munka egy átfogó cselekvési terv kidolgozására. Tizenhárom OECD jelentéssel később 2015-re készen állt a teljes csomag, amelyet ma BEPS 1.0-nak hívunk.¹³ Továbbá a keretszabályok implementációjának elősegítésére és a folyamatos nemzetközi adópolitikai diskurzus fenntartására, valamint a jövőbeni kooperációt előmozdítandó, 2016-ban létrejött az OECD/G20 Inkluzív Keret, amelynek jelenleg 143 tagja van.¹⁴

Ezek az eredmények önmagukban is hatalmas előrelépést jelentenek a káros adóverseny és az agresszív adótervezés kiküszöbölése érdekében, az idő azonban nem áll meg és folyton újabb kihívások elé állítja a jogalkotót. Jelen esetben ez egy újabb világválság és a gazdaság digitalizációjának kérdésköre volt.

II.2. Második hullám

Az együttműködés nem állt le a 2015-ös akcióterv létrejöttével, az mégis az újabb közös probléma megjelenésével vált relevánsabbá. A COVID-19 járványt és gazdasági hatásait ugyanis nem csak az individuum szenvedte meg, de a világ államainak többsége sem volt felkészülve a példátlan gazdasági visszaesésre és a szükségszerűen velejáró kincstárhiányra. A szükséghelyzet hatására felgyorsult a *fiscust* feltölteni próbáló államok együttműködése és az OECD égisze alatt 2021. július 1-ig 130 Inkluzív Keretbeli tag el is fogadott egy kétpilléres megoldást a gazdaság digitalizációjából fakadó adókihívások leküzdésére, amelyet egy főtitkári jelentés keretei közt ismertettek. Ez a megoldás rövid összefoglalását tartalmazza a szabályok különösebb kibontása nélkül.¹⁵ Az intenzív munka az első és második pillér tekintetében e tanulmány írása közben 2024 elején is folyamatos. Ez legszembeűnőbb módon a rengeteg – az első pillér tekintetében esetenként „A” és „B” részre osztva megvalósuló – nyilvános konzultációban realizálódik.¹⁶ De az OECD részéről a jelenlegi egyik legnagyobb mérföldkőnek a 2023. október 11-én nyilvánosságra hozott nemzetközi

¹¹ Addressing Base Erosion and Profit Shifting. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264192744-en> (2024. 02. 03.)

¹² Yariv Brauner: What the BEPS? Florida Tax Review 2014/2. sz. 57-58 o.

¹³ BEPS Project Explanatory Statement: 2015 Final Reports. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264263437-en> (2024. 02. 03.)

¹⁴ *Ld.*: Members of the OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/inclusive-framework-on-beps-composition.pdf>

¹⁵ Secretary-General Tax Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-secretary-general-tax-report-g20-finance-ministers-july-2021.pdf> (2024. 02. 05.)

¹⁶ Action 1 Tax Challenges Arising from Digitalisation. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/beps-actions/action1/> (2024. 02. 05.)

multilaterális szerződéstervezet számít, amely az első pillér „A” részének implementálását hivatott elősegíteni.¹⁷

Emellett természetesen az Európai Unió szupranacionális entitásként szintén kiveszi a maga részét a modellszabályok bevezetésében és a tagállamok számára immár kötelezettséggé tette azok valamilyen formában történő bevezetését, hiszen 2024. január 1. napján hatályba lépett a Tanács 2022/2523 irányelve (továbbiakban: Irányelv), amely természetéből adódóan lefekteti ez európai szabályozás alapjait.¹⁸

III. Az Európai Unió irányelve

Ahogy az a norma preambulumban is olvasható: „*A szorosan integrált gazdaságokból álló Unióban alapvető fontosságú, hogy a globális minimumadóra irányuló reformot kellően koherens és koordinált módon hajtsák végre.*”¹⁹. Az Irányelv tartalma a tagállamok által is külön-külön elfogadott OECD modellszabályok struktúráját és tartalmát is szorosan tükrözi.

A továbbiakban az adótevénytől hivatva foglalom össze a globális minimumadó Európai Unió szerinti értelmezését. Mindezek előtt azonban a pontosság kedvéért az adótevényt fogalmát rögzíteném, amely azoknak a személyi és tárgyi feltételeknek az összessége, amelyek az adókötelezettség létrejöttéhez és megvalósulásához szükségesek.²⁰

III.1. Az adó alanya

Az adóalany – az adókötelezettség és adófizetési kötelezettség problematikáját figyelmen kívül hagyva – az a személy, aki az adótárgy után adót tartozik fizetni.²¹ Az Irányelv 2. cikk (1) bekezdése taglalja az adó területi és személyi hatályát. Alanyként az Unió területén megtalálható, a feltételeket teljesítő multinacionális vállalatcsoportok, illetve nagy volumenű belföldi vállalatcsoportok tagjait nevezi meg. Ahhoz, hogy a normát alkalmazni kelljen egy szervezet tekintetében a vállalatcsoport minden tagja számára a végső anyaszervezet konszolidált, azaz összevont pénzügyi beszámolóját kell figyelembe venni. Amennyiben e beszámoló szerinti éves árbevétel a vizsgált pénzügyi évet közvetlenül megelőző négy pénzügyi évből legalább kettőben eléri, vagy meghaladja a 750 millió eurót, az összes feltételt teljesítő entitás az adó alanyává válik.²² Olyan kiigazító szabályt is találunk,

¹⁷ *Ld.*: The multilateral convention to implement amount A of pillar one. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/multilateral-convention-to-implement-amount-a-of-pillar-one.pdf> (2024. 02. 06.)

¹⁸ A Tanács (EU) 2022/2523 Irányelve (2022. december 14.) az Unióban a multinacionális vállalatcsoportokra és a nagy volumenű belföldi vállalatcsoportokra vonatkozó globális minimum-adószint biztosításáról (Továbbiakban: Irányelv)

¹⁹ Irányelv (4) preambulumbekkezdés

²⁰ Molnár Gábor Miklós: Az adócsalás. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi kar Doktori Iskola, Pécs 2011. 47. o.

²¹ Pfejfer Zsolt: Pénzügyjog és pénzügytan I. Menedzser Praxis Szakkönyv, Budapest 2019. 379 o.

²² Irányelv 2. cikk (1) bekezdés

amely szerint, ha a vizsgált pénzügyi évek közül legalább egy eltér a 12 hónapos általános számítástól, arányosítva kell azt figyelembe venni.²³

A kizárt szervezetek érdekessége pedig abban áll, hogy teljesen függetlenül attól, hogy hány feltételt teljesítenek soha nem kerülnek az adóalanyi körbe, azonban, ha multinacionális vállalatcsoport, vagy nagy volumenű belföldi vállalatcsoport részét képezik e szervezetek árbevételét ennek ellenére is bele kell számítani a konszolidált pénzügyi beszámolóba.²⁴ Ezek tipikusan olyan entitások, amelyek nem kereskedelmi vagy üzleti tevékenységet, hanem közérdekű, így például oktatási vagy népegészségügyi feladatokat látnak el, legyen szó akár nyugdíjalapokról vagy nonprofit szervezetekről.²⁵ Továbbá kizártnak minősíti az Irányelv a befektetési alapokat és az ingatlanbefektetési vállalkozásokat is abból az okból, hogy az ilyen szervezetek által elért nyereség adóztatása a tulajdonosaik szintjén történik.²⁶

III.2. Az adó tárgya

Az adótárgy egy dolog, magatartás vagy egyéb ezektől eltérőként meghatározható koncepció, amely után az adót meg kell fizetni.²⁷ Az Irányelvben nem található konkrét rendelkezés az adó tárgyára, ezért arra csak következtetéssel találhatunk rá. Ennél a pontnál érdemes megjegyezni, hogy a globális-minimumadó struktúra kiegészítő adóként került megalkotásra, jelesül a társasági adó típusú közbevételek kiegészítésére, ebből következik, hogy tárgya sem térhet el tőle. Tényleges tárgyat tehát a Tao tv.²⁸ 1. § (1) bekezdése szerint értelmezem: a jövedelem- és vagyonszerzésre irányuló, vagy azt eredményező gazdasági tevékenység (továbbiakban: vállalkozási tevékenység). Ez természetesen csak akkor vehető figyelembe a fentiekben ismertetett módon, ha az Irányelvben meghatározott kiegészítő adókat önálló jogszabályként ültetik át az egyes jogrendszerekbe. Amennyiben a preambulum (20) bekezdésében is megjelölt módon azokat egy állam a belső jogában a társaságiadó-rendszerébe illeszti vagy utaló szabállyal így jelöli meg, akkor tárgyuk nem következtetés útján, hanem *ipso iure* lesz a vállalkozási tevékenység.

III.3. Az adó alapja és mértéke

Az Irányelv a tényleges adómérték meghatározása tekintetében olyan képletet alkalmaz, mely szerint a tényleges adókulcsot úgy kapjuk meg, hogy a joghatóságban található csoporttagok kiigazított lefedett adóját elosztjuk a joghatóságban található csoporttagok elismert nettó

²³ Irányelv 2. cikk (2) bekezdés

²⁴ Irányelv 2. cikk (1) és (3) bekezdés

²⁵ Irányelv (7) preambulumbekkezdés

²⁶ Uo.

²⁷ Pfeiffer: i. m. 378. o.

²⁸ A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény

nyereségével.²⁹ Az adóalap az az érték vagy más jellemző, amire az adót kivetik,³⁰ amely itt a képletből következtetve az elismert nettó nyereség. A számviteli alapon kiszámolt nettó nyereség azonban nem egyezik meg ezzel a fogalommal, az akkor válik elismert nettó nyereséggé, ha 16-19. cikkben meghatározott szabályok alapján az ott meghatározott tételekkel kiigazítják azt.

A fizetendő adó mértékét pedig egy meglehetősen bonyolult megfogalmazott, de annál logikusabb rendszer alapján állapíthatjuk meg. A jogalkotók szándéka, mind az OECD-beli megállapodással, mind a szupranacionális és nemzeti szabályozások megteremtésével az, hogy az adóalap legalább 15%-át elvonják az adó alanyaitól. Ehhez azonban egy többlépcsős folyamaton kell végigmennünk.

Először azt kell vizsgálni, hogy az adóalany tényleges adómértéke minden olyan joghatóságban, ahol tevékenységet folytat eléri-e az OECD megállapodás szerinti 15%-os minimum-adómértéket.³¹ Tehát itt csak az a tény releváns, hogy egy multinacionális vállalatcsoport legalább egy tagja vagy a nagy volumenű belföldi vállalatcsoport, adott tagállamban található, hiszen éppen ezzel küszöbölhető ki az adóparadicsom-jelenség. Ha ez az első feltétel teljesül és azt állapítják meg, hogy az adóalany valamely tagjának vagy tagjainak tényleges adókulcsa nem éri el a minimum-adómértéket, akkor főszabály szerint a végső anyavállalatnak ezek után a tagok után kiegészítő adót kell fizetnie, mégpedig a jövedelem-hozzászámítási szabály (IIR) vagy az aluladóztatott kifizetések szabálya (UTPR) alapján.

Itt fontos megjegyezni, hogy a *de minimis* kizárás alapján adott csoporttag vagy egy joghatóságban található csoporttagok árbevétele ugyan beleszámít az anyavállalat konszolidált beszámoló szerinti 750 millió eurós határértékébe, de amennyiben adott joghatóságban árbevételek a 10 millió eurót, vagy átlagos elismert nyereségük az 1 millió eurót nem éri el nem kell utánuk kiegészítő adót fizetni.³² A következőkben erre is reflektálva mutatom be az adóztatási mechanizmusokat.

IV. Az adóztatási mechanizmusok

IV.1. Az IIR működése

A jövedelem-hozzászámítási szabály kizárólag a multinacionális vállalatcsoportok tekintetében értelmezhető az alábbi módon, hiszen különböző tagállamokban csak az ilyen adóalanyoknak lehetnek leányvállalatai. A valamely tagállamban található végső anyavállalat e szabály értelmében köteles megfizetni a kiszámított kiegészítő adót az alacsony adóterhelésű leányvállalatai után.³³ Ebből az

²⁹ Irányelv 26. cikk (1) bekezdés

³⁰ Pfeiffer: i. m. 380. o.

³¹ Irányelv (12) preambulumbekkezdés

³² Irányelv 30. cikk (1) bekezdés

³³ Irányelv (5) preambulumbekkezdés

látszik, hogy az elsődleges beszédési mechanizmus anyavállalati szinten ragadja meg a problémát. Ez az ún. *top-down approach*, azaz a kérdés fentről lefelé való megközelítése a vállalati struktúrában.³⁴ Ennek értelmében, ha a végső anyavállalat valamilyen oknál fogva nem köteles e szabály alapján adót fizetni – például a székhelye szerinti joghatóság nem alkalmazza az IIR-t, vagy kizárt szervezetnek minősül – akkor a tulajdonosi láncban az alatta elhelyezkedő közbelső anyavállalatnak kell azt megtennie.³⁵ Az egyes anyavállalatok tulajdonosi érdekeltségük arányában kötelezettek a kiegészítő adót megfizetni.³⁶ Az IIR mechanizmus lényege tehát a fentről lefelé haladó vizsgálata a tulajdonosi láncnak, arra kérdésre választ keresve, hogy ki fizesse meg az adót. Ez a szűk értelemben vett jövedelem-hozzászámítási szabály.

Ezután meg kell állapítani a fentiekben bemutatott képlet használatával a tényleges adókulcsot. Ennek segítségével kaphatjuk meg a kiegészítő adó százalékos mértékét is, ugyanis, a minimum adómértékből ki kell vonnunk a tényleges adókulcsot és ha az így kapott szám pozitív, akkor ez a százalékpont-különbség lesz a kiegészítő adó százalékos mértéke.³⁷ Negatív eredmény esetén természetesen nem minősül a vizsgált vállalat alacsony adóterhelésűnek, ezért a kiegészítő adó hatálya alá sem kerülhet. A 27. cikk szerinti egyéb számítások és kiigazítások elvégzését követően kapjuk meg egy adott csoporttagra jutó kiegészítő adó mértékét, amelyet a jövedelem-hozzászámítási szabállyal érintett anyavállalatnak végül be kell fizetnie a székhelye szerinti tagállam számára. Ez a tág értelemben vett jövedelem-hozzászámítási szabály.

IV.2. Az UTPR működése

Az Irányelv preambulumban is lefektetett elv, hogy az aluladózottatott kifizetések szabálya csak egyfajta „védőháló” szerepet töltsön be a főszabálynak számító jövedelem-hozzászámítási szabállyal szemben, hiszen annak alkalmazhatatlansága esetén érvényesül.³⁸ Az UTPR rendszerének ismertetése előtt fontos felhívni a figyelmet az Irányelv „elismert jövedelem-hozzászámítási szabály” fogalmára, amely lényegében azt jelenti, hogy adott joghatóság az Irányelv szabályaival – ha az harmadik országbeli, az OECD modellszabályaival – egyenértékű szabályozást alkotott a tárgykörben.

Az aluladózottatott kifizetések szabálya ennek tudatában a következő elképzelésen alapul. Amennyiben a végső anyavállalat olyan harmadik országban található, amely nem alkalmaz elismert

³⁴ Overview of the Key Operating Provisions of the GloBE Rules. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/pillar-two-GloBE-rules-fact-sheets.pdf> (2024. 03. 14.)

³⁵ Irányelv (9) preambulumbekkezdés

³⁶ Uo.

³⁷ Irányelv 27. cikk (2) bekezdés

³⁸ Irányelv (5) preambulumbekkezdés

jövedelem-hozzászámítási szabályt³⁹ vagy bármely más okból alacsony adóterhelésűnek minősül,⁴⁰ illetve, ha a végső anyavállalat kizárt szervezet,⁴¹ akkor az UTPR kerül alkalmazásra. Így pedig rendkívül érdekes módon olyan államok fogják beszedni a kiegészítő adót az ebben az értelemben vett adóparadicsomok helyett, amelyek területén szintén releváns csoporttagok találhatóak.

A folyamat úgy zajlik, hogy az összes alacsony adóterhelésűnek minősülő csoporttag után fizetendő kiegészítő adót megállapítják a 27. cikk szerinti szabályok alapján, amelyek az IIR-re is vonatkoznak. Az így kapott kiegészítő adó összeget a csoporttagokkal rendelkező államok felosztják maguk között. A felosztás nem hagyatkozik az államok együttműködésére. Minden állam a saját területén megtalálható a vállalatcsoport viszonyában értelmezendő munkavállalói létszám és a tárgyi eszközök összértéke arányában szedheti be az UTPR alapján neki járó kiegészítő adót.⁴²

A félreértések elkerülésének biztosítására és a szemléletesség fényében ezt a hivatalos képlettel⁴³ is bemutatom:

$$50\% * \frac{\text{(munkavállalói létszám a tagállamban)}}{\text{munkavállalói létszám valamennyi UTPR tagállamban}} + 50\% * \frac{\text{a tárgyi eszközök összértéke a tagállamban}}{\text{a tárgyi eszközök összértéke valamennyi UTPR tagállamban}}$$

Érdeemes megjegyezni, hogy az olyan csoporttagok adója, amelyet az IIR szabály alapján közvetett anyavállalatokon keresztül beszedtek, természetesen nem képezi részét az UTPR alapján felosztható adónak.⁴⁴

Ez a megoldás korántsem probléma- és konfliktusmentes. Az elképzelés, amely szerint egy állam egy másik államban található jogi személy tevékenysége után adót szed az államok szuverenitásának kérdéskörét is feszegeti, amelyről lentebb részletesen szó lesz. Az OECD adóalap-erózió és nyereségátcsoportosítással foglalkozó 2013-as cselekvési tervében megfogalmazza, hogy az adóztatás minden állam szuverenitásának a központi eleme, azonban a belső adójogszabályok kölcsönhatásaiból sűrűlódások és joghézagok keletkezhetnek.⁴⁵ Mivel az UTPR szabályokat csak 2024 év elejétől kellett elkezdni alkalmazni, mind az uniós Irányelv,⁴⁶ mind

³⁹ Irányelv 12. cikk (1) bekezdés

⁴⁰ Irányelv 13. cikk (1) bekezdés

⁴¹ Irányelv 12. cikk (1) bekezdés

⁴² Irányelv 14. cikk

⁴³ Irányelv 14. cikk (5) bekezdés

⁴⁴ Irányelv 14. cikk (3) és (4) bekezdés

⁴⁵ Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting. OECD. https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/action-plan-on-base-erosion-and-profit-shifting_9789264202719-en#page11 (2024. 04. 04.)

⁴⁶ Irányelv (30) preambulumbekkezdés

az OECD 2021. október 8-i nyilatkozata alapján,⁴⁷ annak tényleges gyakorlata és a bevezetésből fakadó nemzetközi viták még váratnak magukra.

IV.3. Az elismert belföldi kiegészítő adó

Az előző két pontban ismertetett mechanizmus felvetheti a kérdést, hogy amennyiben egy állam nem alkalmazza az IIR vagy UTPR szabályokat, akkor lényegében helyette más államé lesz a kérdéses adóbevétel? A rövid válasz az lenne, hogy igen. Abban az esetben azonban, ha az állam elismert belföldi kiegészítő adót alkalmaz, a kiegészítő adóbevételeket nem kell az IIR, sem az UTPR mechanizmusokon keresztül más országok számára átengednie, hanem a saját joghatóságába tartozó adóalanyok után – a lehető legtradicionálisabb módon – ő maga szedi be a kiegészítő adót.⁴⁸

Az adott államnak lényegében két opciója van, ha a joghatósága alá tartozó adóalanyok után az összes adót ő maga akarja beszedni: tisztán a társasági adó legalább 15 %-ra emelésével vagy a társasági adó és a beszámítható egyéb adóterhek összesen legalább 15 %-os mértékének meghatározásával, azaz elismert belföldi kiegészítő adó alkalmazásával. A két rendszert alább táblázatban vázolom.

Társasági adó (TAO)	Társasági adó és elismert belföldi kiegészítő adó ⁴⁹
TAO = 15 %	13 % TAO + 2 % helyi iparűzési adó = 15 %

1. táblázat (saját szerkesztés)

Jól látható, hogy elismert belföldi kiegészítő adó alkalmazása nélkül a példa szerint fennmaradó 2% adó IIR, vagy UTPR szabály alapján más állam(ok) között felosztásra kerülne.

V. A szabályozás politikai nehézségei

Az előzőekben az Európai Unió irányelvét ismertettem, amelyből kitűnhetnek azok a sarkalatos problematikus pontok, amelyekkel már az OECD modellszabályok megalkotása során is néhány politikai szereplő szembehelezkedett. A globális minimumadó bevezetésének az Amerikai

⁴⁷ Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf> (2024. 04. 05.)

⁴⁸ Irányelv 11. cikk

⁴⁹ Ahogyan azt lentebb említtem, ez az arány szigorúan példa, a társasági adó és elismert belföldi kiegészítő adó aránya a 15 %-os eredményt bármilyen arányban kiadhatja.

Egyesült Államok Republikánus Pártja mellett⁵⁰ a magyar kormány sem volt feltétlen támogatója, sőt egyes rendelkezések kérdésében hangos ellenzőjévé is vált annak.⁵¹ A globális minimumadó kritikusai voltaképpen három terület védelmében fejtik ki véleményüket, melyet szerintük az OECD konstrukciója veszélyeztet: (i.) gazdasági versenyképesség, (ii.) az adóztatás feletti szuverenitás és (iii.) a belföldi gazdaság. Ebben a pontban ezt a három kérdéskört fogom vizsgálni, elsődlegesen Magyarország szemszögéből, adott esetben nemzetközi kitekintéssel együtt.

V.1. Gazdasági versenyképesség

A gazdasági versenyképesség fogalmát a Világgazdasági Fórum így határozta meg: „*olyan intézmények, politikák és tényezők összessége, amelyek meghatározzák egy ország termelékenységének szintjét*”.⁵² Ennek alapján az adópolitika is olyan eszköz, amely adott ország termelékenységének szintjét befolyásolhatja, gondoljunk csak az adóverseny intézményére, amit Gálántainé Máté Zsuzsanna szavaival érdemes magyarázni: „*[a]z adóztatási verseny lényege az államok szemszögéből abban áll, hogy egyes országok – adóztatási szuverenitásukat kihasználva – a többi államhoz képest kedvezőbb adószabályok kialakításával igyekeznek magukhoz vonzani a befektetőket annak érdekében, hogy minél jelentősebb adóbázisra tegyenek szert.*”⁵³ Megállapítható, hogy az adóverseny mellett szóló érvekkel – például a külföldi tőke bevonásával felpörgetett gazdasággal⁵⁴ – szembenőleg a jelenlegi, 2022-2026 közti ciklust betöltő Orbán-kormány is egyetért.

A Magyarországon megvalósuló gazdaságpolitika jelentős elemét képezte a közelmúltban a külföldi nagyvállalatoknak nyújtott minél kedvezőbb feltételek biztosítása,⁵⁵ ennek egyik legfontosabb komponense pedig a 9%-os – a globális minimumadó szempontjából, izoláltan vizsgálva, alacsony adótehernek minősülő – társasági adókulcs. A hasonló adópolitikát folytató Írország is a magyar állásponthoz csatlakozva kritizálta az OECD modellszabályokat.⁵⁶ E két állam álláspontja tehát eleinte az volt, hogy amennyiben a globális minimumadó bevezetésre kerül gazdaságuk jelentősen kevésbé lesz vonzó a külföldi befektetők számára, hiszen a multinacionális

⁵⁰ Josh White: Opinion: Republicans risk more than they realise by opposing OECD. International Tax Review. <https://www.internationaltaxreview.com/article/2bz5aqe0irta5755fmwao/opinion-republicans-risk-more-than-they-realise-by-opposing-oecd> (2024. 04. 05.)

⁵¹ Szakács Gergely – Kőműves Anita: Hungary still opposed to "job killing" global minimum tax, Orban says. Reuters. <https://www.reuters.com/markets/europe/hungary-still-opposed-job-killing-global-minimum-tax-orban-says-2022-12-02/> (2024. 04. 05.)

⁵² What exactly is economic competitiveness? World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2017/09/what-is-economic-competitiveness/> (2024. 04. 05.)

⁵³ Gálántainé Máté Zsuzsanna: Adóverseny az Európai Unióban. Hitelintézeti Szemle 2005/5-6. sz. 45-46. o.

⁵⁴ Erdős Éva: Az adóverseny, az adóelkerülés és az adófüggetlenség összefüggéseiről. Publicationes Universitatis Miskolcensis 2016/34. sz. 127-128. o.

⁵⁵ Nagyobb támogatás járhat bizonyos beruházásokra, az SSC-kkel szemben pedig kisebb elvárásokat szab meg a kormány. HVG. https://hvg.hu/kkv/20231203_Szijarto_allami_tamogatás_cegek_beruházás (2024. 04. 05.)

⁵⁶ Global tax deal backed by 130 nations, Ireland and Hungary stay out. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/global-tax-deal-backed-by-130-nations-ireland-and-hungary-stay-out/> (2024. 04. 05.)

vállalatcsoportok már nem lesznek érdekeltek az alacsony társasági adó kérdésében, mert a 15%-os minimum adómérték szerint kell majd adózniuk mindentől függetlenül.

V.2. Adóztatás feletti szuverenitás

Ahogy arról már korábban szó volt a globális minimumadó rendszerének számos megoldása eltér az ortodox megközelítésektől. Az állami szuverenitás megkérdőjelezhetetlen része az adószuverenitás, amely az állam kizárólagos joga arra, hogy adójogszabályainak hatálya alá tartozóktól adót szedhessen be.⁵⁷ Varga Mihály magyar pénzügyminiszter az OECD modellszabályok tárgyalása során így nyilatkozott: „Magyarország és Svájc egyaránt elkötelezett az adóügyi szuverenitás és a tisztességes adóverseny mellett, ebből fakadóan az OECD által javasolt globális minimumadóról is számos pontban egyezik a két kormány álláspontja”.⁵⁸

A szuverenitás nemzetközi jogi fogalmát a következőképpen értelmezhetjük: „A szuverenitás az államok közötti kapcsolatokban függetlenséget jelent. A területi szuverenitás magában foglalja az állami tevékenységek gyakorlásának kizárólagos jogát.”⁵⁹ Az előzőekben idézett ellenző álláspont a szuverenitás jelen klasszikus nemzetközi jogi értelmezése mellett teljesen elfogadhatónak tűnik, hiszen az államok közötti kapcsolatok egymástól való függetlensége magában hordozza, hogy az állam idegen külső hatalom befolyásától mentesen alakíthatja belső állami-jogi és ezzel gazdasági-társadalmi rendjét.⁶⁰ A gazdasági-társadalmi rend kialakításának pedig elengedhetetlen részeleme az adózás, illetve adóztatás rendszerének kialakítása. Ezek alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy amennyiben egy állam olyan helyzetbe kerül, ahol csak korlátozottan dönthet adóztatás és adózás kérdésében, mert különböző külső faktorok befolyásolják, akkor valóban sérülhet a szuverenitása.

Ez a pénzügyminiszter által is felvetett kezdeti aggály azonban többé-kevésbé elillant, hiszen a későbbiekben ismertetett okokból a magyar kormány, bár külföldi nyomásgyakorlástól korántsem függetlenül, de saját érdekeit is érvényesítve vállalta a globális minimumadó bevezetését, ezzel viszonylagosan megőrizve a *status quo*-t a szuverenitás kérdésében.

Fontos megjegyezni, hogy a globális minimumadó bevezetésével a multinacionális vállalatcsoportok számára nyújtani kívánt kedvezményes helyzet az alacsony adóterhek tekintetében értelmezhetetlenné válik, de felvetül a kérdés, hogy az adóztatási szuverenitást vajon

⁵⁷ Tsilly Dagan: Klaus Vogel Lecture 2021: Unbundled Tax Sovereignty – Refining the Challenges. Bulletin for International Taxation, 2022. 318. o.

⁵⁸ Keményen beleállt a Pénzügyminisztérium a globális minimumadó elleni küzdelembe. Portfolio. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20210626/kemenyen-beallt-a-penzugyminiszterium-a-globalis-minimumado-elleni-kuzdelembe-489876> (2024. 04. 06.)

⁵⁹ Island of Palmas case (Netherlands, USA). Reports of International Arbitral Awards 1928/2. sz. 838. o. Idézi: Brubács János: Nemzetközi jog II. Különös Rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010, 2011. 21. o.

⁶⁰ Chronowski Nóra – Petrétei József: Szuverenitás. Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <https://ijoten.hu/szocikk/szuverenitas> (2024. 04. 19.)

nem korlátozza-e még nagyobb mértékben az ilyen vállalatok agresszív adótervezése. Bár gondolhatunk arra, hogy a cégek kizárólag abban a környezetben képesek létezni, amit az államok rendelkezésükre bocsátanak, a kulcsszó ebben a mondatban az „államok” kifejezésen van. Egy multinacionális nagyvállalat számára kedvezőtlen jogszabályi környezetváltozásra reakcióként mindig ott a lehetőség más államba költözésre, így a nemzetgazdasági szempontból jelentős nagyvállalatok ebben az értelemben kvázi ugyanolyan befolyásoló erővel rendelkezhetnek, mint egy másik állam külső kényszere, ezzel adott esetben a szuverenitást is meghajlítva.

Ezek alapján jól látható, hogy a káros adóverseny pontosan az ellenkező irányba tolja el a szuverenitást, itt nem a túl alacsony, hanem a túl magas adóterhek vezethetnek az állami bevételek kieséséhez, amelyeket közszolgáltatásokra és az állam fenntartására így csak korlátozottabban lehet fordítani.⁶¹

V.3. Belföldi gazdaság

A belföldi gazdaság védelme Magyarországon lényegében a munkahelyek védelmét és a foglalkoztatási ráta minél magasabban tartását jelenti a vizsgált kérdéskör tekintetében. Más országok, például az Amerikai Egyesült Államok tekintetében ez a belföldi nagyvállalatok külföldi érdekeltségének védelmét is jelenti, amelyből jelentős intellektuális és gazdasági tőke áramlott az országba, amely így a belföldi gazdaságra is jótékony hatással volt. Az USA-ban egyes vélekedések szerint a globális minimumadó bevezetése arra vezetne, hogy a multinacionálissá alakult, eredetileg Egyesült Államokbeli cégek bizonyos egységei, vagy részei visszatelepülnének és így ezek a pozitív külső behatások megszűnnének.⁶²

A magyar kormány egykori álláspontja szerint a gazdasági versenyképesség csökkenésének elengedhetetlen velejárója a munkahelyek megszűnése a vállalatok kitelepülése nyomán. Több tízezerre becsülték a veszélyben forgó munkahelyek számát.⁶³

V.4 A magyar álláspont változása

A fent bemutatott problémás pontokra reagálva a maroknyi ellenző élén a magyar kormány sem támogatta a globális minimumadó létrehozását, nemzetközi és uniós szinten sem. Magyarország taktikája elsődlegesen a tiltakozás volt, amely az Európai Unió jogalkotási folyamatban

⁶¹ *Dagan*: i. m. 318. o.

⁶² Henry *Weiland*: Global Minimum Corporate Tax. Harvard Model Congress. https://static1.squarespace.com/static/5cb7e5637d0c9145fa68863e/t/654973a29b03d1162fb8b7f3/1699312546200/HMC2024_Senate_Finance_1.pdf (2024. 04. 06.)

⁶³ *Orbók* Ilona: A globális minimumadó: új adó Magyarországon. Adó Online. <https://ado.hu/ado/a-globalis-minimumado-uj-ado-magyarorszagon/> (2024. 04. 06.)

legkirívóbban az irányelvtervezettel kapcsolatos vétójában⁶⁴ testesült meg.⁶⁵ Bár egyes vélekedések szerint ez nem feltétlenül csak az ország gazdasági versenyképességének megóvása miatt, de a befagyasztott Uniós támogatások kikényszerítése érdekében is történt.

Ezt követően Franciaország vezetésével egyes tagállamok felvetették az Európai Unióról szóló szerződés 20. cikke szerinti megerősített együttműködés intézménye szerinti – Magyarország nélküli – továbbhaladást.⁶⁶ A politikai vita, érdekérvényesítés, valamint az Uniós és Egyesült Államokbeli nyomás hatására⁶⁷ hazánk végül engedett és feloldotta a vétóját, ez végtére sikeres taktikának mutatkozott az Orbán-kormány részéről, mivel a befagyasztott támogatások egy részét így újra elérhette.⁶⁸

A vétó feloldása után másik stratégiai megközelítéssel küzdött érdekeiért a kormány: azt próbálták elérni, hogy minél több, már létező belföldi adót lefedett adónak lehessen minősíteni, így a tényleges adóteherbe számítani, ezzel azt elérve, hogy a társasági adót végül mégse kelljen felemelni.⁶⁹ Sikerral zárult a tárgyalás e témakörben is, mert a helyi iparüzési adót, az energiaellátók jövedelemadóját és az innovációs járulékot is lefedett adónak minősítették.⁷⁰

Ezzel a magyar részről lezárult a politikai vita és megalkotásra kerülhetett a fent bemutatott Irányelv, illetve annak nyomán a globális minimum-adószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló 2023. évi LXXXIV. törvény.

VI. Várható hatások

Az előzőekben részletezett közelmúlt eseményeit követően, ebben a pontban a globális minimumadó várható hatásait elemzem.

Egyes nemzeti szabályozások már 2024. januárjától hatályba léptek. A bevezetést megelőző időszakban rengeteg hatásvizsgálat készült a koncepció alátámasztására, mégsem egyezett pontos eredményét tekintve és teljes mértékben egyik sem, bár ez feltehetőleg betudható a vizsgálat minőségének és az azt végző szerv birtokában lévő különböző információknak. Ezek az elemzések

⁶⁴ 24/2022. (VI. 21.) OGY határozat a globális minimumadó bevezetésére vonatkozó európai uniós irányelv elfogadásának elutasításáról

⁶⁵ As Hungary blocks global tax deal, MEPs denounce national vetoes. European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220701IPR34359/as-hungary-blocks-global-tax-deal-meps-denounce-national-vetoes> (2024. 04. 06.)

⁶⁶ Giorgio Leali: EU can cut Hungary out of minimum tax rate deal, Bruno Le Maire says. Politico. <https://www.politico.eu/article/eu-to-implement-minimum-tax-rate-without-hungary-le-maire-says/> (2024. 04. 06.)

⁶⁷ Az Egyesült Államok nyomást akar gyakorolni Magyarországra. Magyarország Kormánya. <https://kormany.hu/hirek/az-egyesult-allamok-nyomast-akar-gyakorolni-magyarorszagra> (2024. 04. 06.)

⁶⁸ Gabriela Baczyńska – Jan Strupczewski: EU strikes deal with Hungary over Ukraine aid, tax plan, recovery funds. Reuters. <https://www.reuters.com/world/europe/eu-wrangles-with-hungary-over-ukraine-aid-tax-plan-billions-risk-2022-12-12/> (2024. 04. 06.)

⁶⁹ Wágner Tamás Zoltán: How Hungary Came to “Accept” the Global Minimum Tax. Sylff Association. https://www.sylff.org/news_voices/31592/ (2024. 04. 06.)

⁷⁰ A globális minimum-adószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló 2023. évi LXXXIV. törvény 20. § (2) bekezdés

nemzeti, nemzetközi és uniós szinten is elkészültek. Az OECD a megalkotási és implementációs folyamat során folyamatosan frissítette, illetve alkotott meg újabb hatásvizsgálatokat. A Pénzügyminisztérium példának okáért 6 órát fordított a hatásvizsgálat lefolytatására, amelyben azt állapította meg, hogy – a Kormány korábbi álláspontjával ellentétesen – a globális minimumadó bevezetése a versenyképességet javítja és 96 milliárd forint költségvetési egyenlegjavító hatást tulajdonít neki.⁷¹ Ez a 2024-es költségvetés 40.755 milliárd forintos kiadási főösszegéhez⁷² képest nem túl jelentős szám. Az OECD első 2020-as elemzésében 60 és 100 milliárd dollár közti extra társaságiadó-bevételt,⁷³ 2021-ben 150 milliárd,⁷⁴ 2023-ban megközelítőleg 220 milliárd,⁷⁵ majd a 2024. januári hatásvizsgálatukban 155 és 192 milliárd dollár közötti éves, világszintű, extra társaságiadó-bevétellel számoltak.⁷⁶

Ezekből az igencsak ingadozó és eltérő számokból láthatjuk, hogy a mechanizmus bevezetésének tényleges eredménye csak a 2024. december végén elkészülő jelentésekből lesz majd biztosan megállapítható.

A bevételeken kívül azonban más hatások is jelentkezhetnek egy hasonló volumenű globális rendszer létrehozásával. Egyes vélekedések, például az ausztrál kormány hatástanulmánya szerint a szabályozás hatálya alá tartozó entitások megfelelési költségei rendkívül magasak lehetnek majd, amely legfőképpen az egyes tanácsadó cégeknek kifizetett munkadíjakban nyilvánulhat meg.⁷⁷ Emellett az OECD becslései szerint világszinten az aluladózott profitot 80 %-kal csökkentené a bevezetés. Hozzávetőlegesen eddig nagyjából az összes profit 36 %-a volt aluladózott, ezután körülbelül 7 % maradna ezen a nemkívánatos szinten.⁷⁸

⁷¹ *Ld.* A globális minimum-adószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben készült hatásvizsgálati lap. <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/2/26/26d/26ded58d89f2c0a9b22eadd6e834b8fab83055.pdf> (2024. 04. 06.)

⁷² Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről szóló 2023. évi LV. törvény 1. § (1) bekezdés a) pont

⁷³ Tax Challenges Arising from Digitalisation – Economic Impact Assessment. OECD. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0e3cc2d4-en.pdf?expires=1712417641&id=id&accname=guest&checksum=046A4398E8A4809213437FFA1187097C> (2024. 04. 06.)

⁷⁴ Economic Impact Assessment of the Two-Pillar Solution. OECD. <https://web.archive.oecd.org/2023-01-18/649393-economic-impact-assessment-presentation-january-2023.pdf> (2024. 04. 06.)

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Two-Pillar Solution: addressing the tax challenges arising from the digitalisation of the economy Impact Analysis. Australian Government, The Treasury. <https://oia.pmc.gov.au/sites/default/files/posts/2023/05/Two-Pillar%20Solution%20-%20Addressing%20the%20Tax%20Challenges%20Arising%20from%20the%20Digitalisation%20of%20the%20Economy%20IA.pdf> (2024. 04. 06.)

⁷⁸ Economic Impact Assessment of the Global Minimum Tax: Summary. OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/summary-economic-impact-assessment-global-minimum-tax-january-2024.pdf> (2024. 04. 06.)

VII. Konklúzió, állásfoglalás

Példátlan folyamatnak bizonyult a globális minimumadó rendszerének megalkotása, még a politikai vitákkal tűzdelt rögös út ellenére is viszonylag gyorsan elkészítésre és bevezetésre került a koncepció. A hozzá fűzött remények beváltására elméleti síkon minden kétséget kizáróan alkalmas mechanizmust hoztak létre az államok az OECD keretein belül, ahogy ezt a hatásvizsgálatok is alátámasztják, eltérő mértékben ugyan. Ezzel új fejezetet nyithat a nemzetközi adózás világában a globális minimumadó. Az államok szuverenitását is érintő diskurzust kiváltó UTPR koncepciója az adóparadicsomok végét jelentheti, hiszen nemzetközi viszonylatban is végrehajthatóvá válik általa a többség akarata. Úgy gondolom, hogy abban az esetben tud a legmegfelelőbben működni a jövőben e szabályozás, ha a megalkotási folyamat során tanúsított együttműködés fennmarad az államok között.

A multinacionális vállalatok adóelkerülésének megszüntetése azonban továbbra is egy értelmezhetetlen fogalom. A jelentős szellemi és gazdasági tőkével rendelkező multik bármilyen komplex rendszerben megtalálják a számukra legoptimálisabb megoldást, az csak jogászok, közgazdászok, könyvelők és tanácsadók kérdése. Úgy gondolom, hogy a jogszabályi komplexitás a multinacionális nagyvállalatoknak korántsem ellensége, hanem inkább barátja.

Véleményem szerint az adóelkerülés a maga legális, bár immorális voltával egy folyamatos és felszámolhatatlan jelenség marad, amely a jelen koncepció bevezetésével igencsak visszaszorulhat, de meg semmiképp sem szűnhet. Összességében, ha az OECD által előrejelzett adatok az újabb állami bevételeket tekintve legalább kis részben az átlagos állampolgár élete színvonalának javulásához járul majd hozzá, akkor már megérte a globális minimumadó bevezetése.

Balogh Márton

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagja

Az új Migrációs és Menekültügyi Paktum – politikai kompromisszum?*

I. Bevezetés

A 2014-15-ben tetőző Európai migrációs válságot követő időszakban az Európai Unió döntéshozói kezdeményezték a Dublin III. rendelet¹ javítását, módosítását. Jelen cikkemben az új Migrációs és Menekültügyi Paktumot és azt a menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet tervezetet elemzem,² amely a jelenleg hatályban lévő Dublin III. rendeletet megreformálni kívánó javaslatot jelenti.

A migrációs válságot követő 2016-os évben kibocsátott az Európai Bizottság egy közleményt, amely szerint: „Az az általános cél, hogy a jelenlegi, kialakításából és elégtelen végrehajtásából adódóan egyes tagállamokra aránytalan felelősséget róvó, valamint az ellenőrizetlen és irreguláris migrációs áramlásokat ösztönző rendszert olyan, igazságosabb rendszer váltsa fel, amely az EU-ba való rendezett és biztonságos eljutási lehetőségeket biztosít a védelemre szoruló harmadik országbeli állampolgároknak, illetve azoknak, akik elősegítik az EU gazdasági fejlődését.”³ A közleményt követően megkezdődött a reformprogram, amelynek átfogó neve az új Migrációs és Menekültügyi Paktum, benne a Dublin III. rendeletet reformáló menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelettel. Érdekes mind politikai oldalról, mind a javaslat szövegére koncentráló vizsgálatot végezni, ugyanis a még nem hatályba lépett Paktumot folyamatos kritikák érik, különösen a Rendelet egyes újításai miatt. A következőkben először a politikai vitákról, majd a konkrét szövegről értekezem, ahol lehetőségem van rá, ott a már gyakorlatba átültetett rendelkezéseket példákkal is szemléltetem, zárásul összegzem a kutatásaim alapján a Paktumról megfogalmazott gondolataim.

* A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-23-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 604/2013/EU rendelete (2013. június 26.) egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról (átdolgozás)

² Javaslat AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE a menekültügy és a migráció kezeléséről, valamint a 2003/109/EK tanácsi irányelv és az (EU) XXX/XXX rendeletre [Menekültügyi és Migrációs Alap] irányuló javaslat módosításáról (COM/2020/610 final). Reflexiómban gyakran csak Rendeletként hivatkozom a szövegre.

³ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: A közös európai menekültügyi rendszer reformja és az Európába jutás legális lehetőségeinek javítása felé. Európai Bizottság, Brüsszel 2016. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-HU/TXT/?from=EN&uri=CELEX%3A52016DC0197&qid=1700662599146>. (2024. 03. 23.)

II. A Paktumot övező politikai vita

A Paktum célját az Európai Bizottság a következőképpen foglalja össze: „Az új rendszer célja, hogy biztonságot nyújtson, egyértelmű helyzetet teremtsen és tisztességes feltételeket biztosítson az Unióba érkező emberek számára. Ezenfelül meg fogja alapozni az európai lakosság bizalmát az iránt, hogy az EU eredményesen és emberségesen kezeli a migrációt, összhangban értékeinkkel és a nemzetközi szabályokkal.”⁴ Véleményem szerint a Paktum ambiciózus célokat fogalmaz meg, ám ezeknek a céloknak a megvalósítása függ az Európai politikai csatározások egyik leghevesebb színterétől, ami a hét nagy európai politikai pártot tömörítő Európai Parlament.

A politikai vitákat illetően érdemes a 2023. október 4-ei strasbourgi plenáris ülést meghallgatni vagy az ülés jegyzőkönyvét elolvasni, amely „A menekültügyi és migrációs csomag gyors elfogadásának szükségessége”⁵ címmel zajlott. A „csomag” kifejezés itt a Paktumra utal. A 2015-ös migrációs hullám ékes példája annak, hogy a tagállamok összetartásán éket vethetnek a saját, tagállami érdekeiket veszélyeztető események.⁶ A következőkben bemutatom az európai politikai pártok képviselőinek felszólalásait.

Manfred Weber, aki az Európai Néppárt (jobbközép politikai irányultságú párt, a párt neve röviden: EPP) elnöke Európa befogadóképességének korlátairól, a több országot átfogó európai emberek lakhatási kríziséről (amit a migráció csak megnehezít) és az embercsempészet veszélyeiről beszélt, majd megköszönte az Európai Unió külső határait védő Frontexnek és a nemzeti hatóságoknak a munkáját. Az Európai Szocialisták pártja (röviden: S&D vagy PES) nevében Gabriele Bischoff kritikus hangnemben szólt a Paktum körüli vitáról: számonkérte a tagállamokon azok szolidaritását a menekültekkel való bánásmódot illetően és kritizálta az EU-Tunézia megállapodást.⁷ A Paktum szerinte nem szolidáris a menekültek felé. Malik Azmani, a Renew Europe (röviden Renew, liberális-centrista politikai párt) felszólalójaként hangsúlyozta a migráció külső dimenziójának jelentőségét, különösen a harmadik országokkal való együttműködést, valamint a migráció kiváltó okainak kezelését a küldő országokban. Beszédében kitért a legális

⁴ Új migrációs és menekültügyi paktum. Európai Bizottság https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_hu. (2024. 03. 23.)

⁵ A vitáról készült jegyzőkönyv elérhető itt: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-9-2023-10-04-ITM-003_HU.html, a plenáris ülésről készült videófelvétel pedig elérhető itt: <https://www.europarl.europa.eu/plenary/hu/vod.html?mode=chapter&vodLanguage=HU&playerStartTime=20231004-09:02:20&playerEndTime=20231004-11:47:17#>. (A linkre kattintva rögtön a migrációs vitára ugrik az oldal.)

⁶ A Scriptura 2023./II. számában a Dublin III. rendelet alkalmazását vizsgáltam a migrációs válság idején, amely során megállapítottam az Európai Bizottság migrációs válságról készített jelentése [European Commission (DG Migration and Home Affairs): Evaluation of the Implementation of the Dublin III Regulation – Final Report. Brussels, 18 March 2016. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/evaluation_of_the_implementation_of_the_dublin_iii_regulation_-_executive_summary_en.pdf] alapján, hogy a Dublini rendelet egyik legnagyobb hibája az aránytalan terhek telepítése volt az Európai Unió határain fekvő tagállamok (Olaszország, Görögország, Magyarország) hatóságaira. A Dublin III. rendelet 17. cikkében foglalt mérlegelési jogkör alkalmazásával a „belső” tagállamok átvehettek volna a dublini szabályok szerinti adminisztrációs teherből, ellenben az EU területi periferiáján levő tagállamokat Németországot kivéve egyik tagállam sem segítette. (Forrás: Balogh Márton: Emberi vagy embertelen jogok? A Dublini rendelet a migrációs válság tükrében. Scriptura 2023./II. sz. 123.-131. o.)

⁷ A megállapodásról lásd a III. fejezetet.

migrációs útvonalak felállításának szükségességére és a hatékony visszatérítési politikára.⁸ Az Európai Szabad Szövetség és a Zöldek (röviden: Les Verts/ALDE) nevében Philippe Lamberts kifejezte rosszállását az európai menekültügyi politikáról, ugyanis az legitimálja az erőszakot a védelmet kereső emberekkel szemben. Beszédében kiemelte, hogy ezek az emberek a háború, üldöztetés, a természeti erőforrások kimerülése vagy az elviselhetetlenné vált éghajlat miatt kényszerültek elhagyni hazájukat. Feladatunk segíteni, hiszen ha mi az ő cipőjükben lennénk, mi ugyanúgy védelemre szorulnánk. Nicola Procaccini, az Európai Konzervatívok és Reformisták (röviden: ECR) képviselőjében a Paktum mielőbbi elfogadását javasolja, ugyanis az illegális bevándorlás megnehezíti az európai emberek életét. Az olasz képviselő a vita előtti napokban Olaszországból érkezett Frankfurtba. A repülőgépén minden utas útlevelét ellenőrizték. A migráció miatt a belső határokat egyre visszaállítják, amely miatt sérül az emberek szabad mozgása Európában, mégis a külső határokat megnyitják olyanoknak, akiknek nincs joguk belépni Európába. Marco Zanni, az Identitás és Demokrácia párt (röviden: ID) elnöke Olaszországot méltatta, ugyanis a Földközi-tengeren életüket veszített menekültek száma hazája 2018-as választásait követően lecsökkent,⁹ ugyanis a „természetesnek vélt” elv alapján az olasz politikai tömb elutasítja a nem legális úton érkező embereket. Manon Aubry, a Baloldal (angolul: The Left) képviselője a jobboldali és konzervatív pártok hisztériájának nevezte azt, ahogyan az Európai Unió a migrációt kezeli. Az új Migrációs és Menekültügyi Paktumban legitimálják az embertelen migrációs politikát, ehelyett egy humánus, a menekültek alapvető jogait tiszteletben tartó Paktumra lenne szükség.

Látható, hogy a hét nagy európai párt között milyen éles vita zajlik a Paktum alapvető kérdéseit illetően.¹⁰ Az együttműködés harmadik államokkal, a visszatérítési politika, a legális migrációs útvonalak vagy a migráció küldő országában való kezelése mind diskurzust vált ki. Mi okozza ezt a rengeteg konfliktust a Paktum körül? Úgy gondolom, a határmenti országok tapasztalatai egyértelműen negatívabbak, mint az EU belső tagállamainak, ahogyan ez Nicola Procaccini, Marco Zanni vagy Hidvégi Balázs beszédéből kiderült. A vitát meghallgatva érezhető a különbség a határmenti tagállamok és a nem határmenti országokból érkező képviselők között

⁸ A visszaküldés tilalma (*non-refoulement*) egy nemzetközi jogelv, amely alapján az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 78. cikkével összhangban a menedékkérőtől nem tagadható meg a határon való belépés, és nem küldhető vissza/tovább olyan országba, ahol üldöztetésnek lenne kitéve vagy az emberi jogainak megsértése bekövetkezhetne. [A *non-refoulement* nemzetközi jogelvről bővebben: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/GlobalCompactMigration/ThePrincipleNon-RefoulementUnderInternationalHumanRightsLaw.pdf> (2024. 03. 25.)] A következő fejezetben kitérek erre az elvre is a rendelet javaslat elemzése kapcsán.

⁹ A 2018-as olasz választásokról bővebben: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/mar/05/italian-elections-2018-full-results-renzi-berlusconi> (2024. 03. 24.)

¹⁰ Megjegyzem, hogy a magyar EP képviselők közül a független (egyik Európai politikai pártba sem tartozó) Hidvégi Balázs szólalt fel. Beszédében többek között kiemelte a magyar és horvát határokon, a határt védő rendvédelmi szervekkel szemben fegyvert emeltek az érkezők, illetve a magyar képviselő is megemlítette a belső határellenőrzések visszaállítását az Európai Unióban.

(különösen az olasz felszólalóknál), csakúgy, ahogy érezhető a különbség a politikai pártok megközelítésében is. Emellett a vita követése kapcsán megragadt bennem egy kifejezés: erkölcsi felelősség. Meddig terjed az Európai Unió erkölcsi felelőssége, milyen módon és mértékben szükséges segítséget nyújtanunk harmadik országból érkezőknek? Kötelesek vagyunk-e az európai életszínvonalunkból engedni? Megoldás-e az, hogy a közös európai vívmányokat, mint a szabad mozgás keretek közé szorítjuk? A következőkben megvizsgálom közelebbről a menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet tervezetét, amely tehát az új Migrációs és Menekültügyi Paktum része, a Dublin III. rendeletet megreformálni készülő javaslat.

III. A menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet tervezete¹¹

2023 decemberében ideiglenes megállapodás született a tüzes vitákat folytató Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa (Miniszterek Tanácsa) között a Paktum öt tervezett rendeletét illetően.¹² Az ideiglenes megállapodás részét képezi a menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet is, amely új szolidaritási mechanizmust hoz létre, benne kötelező támogatási kötelezettséggel azon tagállamok felé, akik nem tudnak megbirkózni a területükre érkező illegális bevándorlók számával.¹³ Megjegyzem, hogy a jelen ideiglenes megállapodást követően a rendeleteket az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak hivatalosan el kell fogadnia. A COREPER 2023. december 20-án,¹⁴ amíg az Európai Parlament az utolsó plenáris ülészakán, április 11-én szintén elfogadta a javaslatot,¹⁵ így a Tanács elfogadása maradt hátra.

A menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet egyik legfontosabb újítása a visszaküldési politika. A javaslat alapján alapvető eleme a hatékony migrációs politikának az Unió területén való tartózkodásra nem jogosult személyek visszatérítése, különösen a tagállamok közötti szolidaritást elősegítő intézményként szerepel a javaslat 5. cikkében. Megerősítve a *non-refoulement* elvi kritériumait, az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 78. cikk kimondja, hogy a menedékkérők nem küldhetők vissza harmadik országba, ha fennáll az üldöztetés vagy más súlyos

¹¹ A fejezetben a már idézett „Javaslat AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE a menekültügy és a migráció kezeléséről, valamint a 2003/109/EK tanácsi irányelv és az (EU) XXX/XXX rendeletre [Menekültügyi és Migrációs Alap] irányuló javaslat módosításáról (COM/2020/610 final).” szövegnek a rendelkezéseit elemzem, az említett pontok a javaslat azonos számú pontjai, az idézetek pedig a javaslat megfelelő pontjaiból kiemelt szövegrészek.

¹² What is the New Pact on Migration and Asylum of the EU? European Commission. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/new-pact-migration-and-asylum_en?preflang=hu (2024. 03. 24.) Az öt rendelet: Az átvilágításról szóló rendelet, az Eurodac-rendelet, A menekültügyi eljárásokról szóló rendelet, A menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet (a tárgyalat szöveg), illetve a válságról és a *vis maior*ról szóló rendelet.

¹³ Council of the EU: Asylum and migration reform: EU member states' representatives green light deal with European Parliament. Consilium. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/02/08/asylum-and-migration-reform-eu-member-states-representatives-green-light-deal-with-european-parliament/> (2024. 03. 24.)

¹⁴ Uo.

¹⁵ Jorge Liboreiro: Az Európai Parlament szűk többséggel támogatja az uniós menekültügyi reformot. Euronews. <https://hu.euronews.com/my-europe/2024/04/10/az-europai-parlament-szuk-tobbseggel-tamogatja-az-unios-menekultugyi-reformot> (2024. 05. 09.) A tervezet Európai Parlament általi elfogadásáról bővebben a kitekintésben írom le gondolataim.

sérelem veszélye. Azonban a 2015-ös migrációs hullám tapasztalatai alapján a Rendeletben rögzítésre került, hogy a nemzetközi védelem iránti kérelmek jelentős része megalapozatlannak tekinthető, vagyis a sérelem veszélye nem áll fent. A visszaküldés engedélyezésével – amely tehát nem emberi jogi sérelem nyomán, hanem megalapozatlan kérelmek esetén következne be – csökkenthető lenne a menekültügyi tagállami teher a korábbi Dublin III. rendeletben felállított egyenlőtlen teherelosztás újragondolásával és csak azok kapnának segítséget, akiknek valóban szüksége van rá. Úgy gondolom, hogy ez a kezdeményezés az előző fejezetben tárgyalt plenáris ülésen felmerült emberi jogi aggályok és szolidaritás hiányát is áthidaló köztes megoldás lehet.

A polgárok bizalmának visszanyerése érdekében helyesnek vélem a rendeletben kirajzolódó szolidaritási mechanizmust, amely a tagállamok közötti felelősséget tisztességes mértékben osztja el, ezzel nem leterhelve az Európai Unió külső határain fekvő tagállamokat. Ezt erősíti meg a Rendelet IV. része, amely a Rendelet szolidaritási szabályait írja le. A Rendelet 48. cikke felhatalmazza az Európai Bizottságot, hogy végrehajtási jogi aktust fogadjon el, majd az 53. cikk meghatározza, hogy ennek a jogi aktusnak a célja, hogy „[...] meghatározza a többi tagállam által a migrációs nyomásnak kitett tagállam javára nyújtandó szolidaritási hozzájárulásokat, és azok végrehajtásának időkeretét.” Amennyiben nem „természetbeni” hozzájárulást teljesítenek, a tagállamoknak kötelezően a visszaküldést kell szponzorálniuk az 54. cikkben meghatározott elosztási kulcs alapján, amely lakosság és GDP arányosan határozza meg a fizetendő összeget. Ilyen rendelkezés a Dublin III. rendeletben nem szerepelt, tehát korábbi gyakorlat a tagállamok kooperációjának ilyen módú kivívására nincs. Érdekes kérdést vet fel, hogy képes lenne a Bizottság ilyen szintű hatalmat gyakorolni egy tagállamra? Mi állítja meg a tagállamokat, hogy segítség helyett megfizessék a nemtevésük költségeit? Érdeemes megemlíteni, hogy a Paktum korábban kötelező kvótarendszert kívánt bevezetni, ellenben végül engedett a politikai (élen Magyarországgal) nyomásnak, ennek a lenyomata a pénzben való megfizetése az intézkedések nem teljesítésének.¹⁶ Hogy ez előbbre vezet-e vagy sem, az egyelőre nem ítéhető meg, de olvasatomban a segítség pénzbeli kiváltására adnak lehetőséget ezzel a tagállamoknak. Ugyanakkor érdemes lenne megvitatni, hogy a Bizottság hatáskörének rendkívül széles meghatározása a rendeletben mennyire lehet előrevetető egy olyan „szuverenitásközeli” politikában, mint a menekültügy.

A javaslat talán legtöbb kritikát kapott újítása a harmadik országokkal való kapcsolatok kiépítésének felvetése. A migrációs elemek holisztikus megközelítését igazolja a rendelet 3. cikkének a) pontjában felvetett „kölsönösen előnyös partnerségek és szoros együttműködés az érintett harmadik országokkal, beleértve a nemzetközi védelemre szoruló harmadik országbeli állampolgárok és azon személyek legális bentadási lehetőségeit, akik számára egyéb okból engedélyezték a tagállamokban való jogszerű tartózkodást, az irreguláris migráció kiváltó okainak kezelését, a nagyszámú védelemre

¹⁶ Bővebben a kötelező kvóta megfizetéséről itt: <https://hu.euronews.com/my-europe/2022/06/10/az-eu-uj-migracios-csomagjaban-nem-lesznek-kotelezo-kvotak-helyette-fizethetnek-is-a-tagal> (2024. 03. 24.)

szoruló migránst és menekültet befogadó partnerek támogatását, valamint azok határigazgatási, menekültügyi, migrációkezelési, és az irreguláris migráció és a migráncsempészás megelőzésére és leküzdésére való kapacitásainak fejlesztését, valamint a visszafogadással kapcsolatos együttműködés fokozását.” Érdeemes megjegyezni, hogy a harmadik országokkal kötött megállapodások európai viszonylatban elsősorban a tagállamokkal szemben tanúsított szolidaritás leképződését jelentik,¹⁷ amely véleményem szerint a Rendelet sarokkövét jelenti. A visszaküldés és visszafogadás terén az Európai Unió együtt kíván működni olyan harmadik országokkal, ahova menekült státuszra nem jogosult – így a *non-refoulement* elvét ki nem merítő személyes körülménnyel bíró – személyek visszaküldhetők, ezzel mentesítve az Európai Unió tagállamait a migrációs tehertől. Emellett ezeknek a harmadik országokkal kötött megállapodásoknak fontos preventív-megelőző hatáskört szán a Rendelet.

A legtöbb kritika a törekvés gyakorlati megvalósítását vitatja. Erre kiváló példa az EU-Tunézia megállapodás. Az Európai Unió a Tunéziából induló tengeri útvonalon történő átkelés mérséklése érdekében csökkenteni igyekszik a menedékkérők Európába érkezését. Ellenben fontos megjegyezni, hogy a kritikák alapját az jelenti, hogy ezek a személyek nem esnek át menekültügyi kérelmük elbírálásán, tehát a megállapodás jelen formájában lényegében a visszatoloncolást finanszírozza.¹⁸

Más megoldást alkalmaz az Egyesült Királyság a szintén hevesen kritizált Ruandával kötött megállapodásával. Az Egyesült Királyságba menekültkérelmet benyújtani kívánó személyeket a megállapodás szerint Ruandába küldik és ott bírálják el a kérelmüket (tehát az EU-Tunézia megállapodással szemben a kérelem benyújtása ebben az esetben megtörténik). Ruanda emberi jogot veszélyeztető körülményei és a megalapozott gyanú miatt arra vonatkozóan, hogy a Ruandába küldött menedékkérőket visszatoloncolnák a küldő országba, az angol legfelsőbb bíróság jogellenesnek minősítette a megállapodást.¹⁹ Úgy gondolom, hogy a migráció harmadik országokba irányuló externalizációja rengeteg emberi jogi fenyegetést és visszaélést tartogat magában, emiatt a magam részéről alá tudom támasztani ezekkel a megállapodásokkal kapcsolatban emelt kritikákat, kifogásokat.²⁰

¹⁷ Natascha Tanzi: *The Proposed Asylum and Migration Management Regulation and the Dublin III Regulation: An Analysis of Asylum and Migration Law in the EU*. Stanford-Vienna European Union Law Working Paper No. 87. 20-21. o.

¹⁸ Bővebben az EU-Tunézia megállapodással szemben emelt – éppen az európai parlamenti képviselők által megfogalmazott – aggályokról ld. itt: <https://hu.euronews.com/my-europe/2023/07/18/az-ep-kepviselok-szemrehanyast-tettek-az-europai-bizottsagnak-a-tuneciai-kegyetlen-diktato> (2024. 03. 25.)

¹⁹ Bővebben a bíróság indokolásáról a megállapodás jogellenessé nyilvánítása kapcsán elérhető itt: <https://www.hrw.org/news/2023/11/15/uk-supreme-court-finds-uk-rwanda-asylum-scheme-unlawful> (2024. 03. 25.)

²⁰ Utóbbi Egyesült Királyság-Ruanda megállapodás relevanciája a téma szempontjából az, hogy a második ciklusára is induló Európai Bizottság elnökasszonya, Ursula von der Leyen előirányozta egy, az imént említett megállapodáshoz hasonló megkötését általa „biztonságos” harmadik országoknak hívott együttműködőkkel, amelyekben az EU is hasonló migrációt externalizáló lépéseket tehet. [Forrás: <https://euobserver.com/migration/158224> (2024. 03. 25.)]

Véleményem szerint az Európai Uniónak mielőbbi fellépésre van szüksége, ha meg kívánja akadályozni az olyan megállapodások létrejöttét, mint amit az Egyesült Királyság és Ruanda kötött. Noha előbbi ország már nem tagja az Európai Uniónak, Olaszország tavaly kötött egy bilaterális megállapodást Albániával menekültközpontok létrehozásáról. Olaszország két központot nyit Albániában, az egyikben az érkező menedékkérőket átvizsgálják, a másikkban pedig a menedékkérelmük elbírálásáig őrizetben tartják őket.²¹

IV. Kitekintés

Az Európai Unió menekültügyi politikája új korszakba lép a Migrációs és Menekültügyi Paktummal. Rendelkezései heves vitákat váltanak ki, olyannyira, hogy Eve Geddie, az Amnesty International Európai Unióval foglalkozó irodájának igazgatója egyenesen odáig ment, hogy *„Ez a megállapodás [a Paktum] egy több évtizedes visszalépés lehet az európai menekültügyi jogban. Eredménye nagy eséllyel az lesz, hogy az Európai Unióban menedékkérelmet kérő személyek útjának minden egyes szakaszában növekedni fog az a szenvedés, amelyet elszenvednek.”*²² Azonban a Paktum reformjellegű célkitűzése arra vonatkozóan, hogy az európai migráció jobban (gyorsabban, hatékonyabban, igazságosabban) legyen kezelve, mégis eredményre vezetőnek tűnik. A migráció externalizálása egyre inkább felmerülő „megoldás” az Európai migrációra, azonban nem szabad félvállról venni az emberi jogi sérelmek elszenvedésének a veszélyét, ezért úgy gondolom, hogy mindenképpen szükséges ezeknek a harmadik államoknak a monitorozása, megfigyelése az olyan alkuk elkerülése végett, mint amelyet az Egyesült Királyság kötött Ruandával.

Az informális megegyezés az Európai Unió Tanácsa és az Európai Parlament között a most leköszönő 2019-2024-es EP képviselői gárda utolsó lépése arra vonatkozóan, hogy irányt mutasson a következő 5 évre az új képviselőknek. Az áprilisban megszavazott Paktum, bár szűk többséggel, mégis elfogadásra került, ezzel jelezve a téma akkut és megoldásra váró jellegét. Úgy gondolom, hogy egyrészt a Mesterséges intelligencia rendelethez hasonlóan – a politikai pártok közötti nézeteltérések ellenére is – a jövőbetekintés,²³ a következő parlamenti ciklusnak szóló iránymutatás jegyében került elfogadásra a Paktum, ugyanakkor tényleges reformot látok arra vonatkozóan, hogy az Európai Unió tagállamainak a migrációval kapcsolatos nehézségeit kezelni tudja a menekültügy és a migráció kezeléséről szóló rendelet jövőbeli hatályba lépését követően.

²¹ Az olasz-albán megállapodás nem hivatalos angol fordítása elérhető itt: <https://odysseus-network.eu/wp-content/uploads/2023/11/Protocol-between-the-Government-of-the-Italian-Republic-and-the-Council-of-Minister-of-the-Albanian-Republic-1-1.pdf> (2024. 03. 25.)

²² EU: Migration Pact agreement will lead to a “surge in suffering”. Amnesty International. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/12/eu-migration-pact-agreement-will-lead-to-a-surge-in-suffering/> (2024. 05. 09.)

²³ 2024. március 13-án megszavazták a Mesterséges intelligenciáról szóló rendeletet az Európai Parlament strasbourgi plenáris ülésén. [Forrás: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (2024. 03. 25.)]

Farkas-Kozics Iván

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja

Hatályon kívül helyezett törvények a jogalkalmazó szolgálatában – Gondolatok a szerb polgári jog kodifikációjáról

I. Bevezetés

Napjainkban egyre ritkábbak azok a jogrendszerek, amelyek nem rendelkeznek egységes polgári törvénykönyvvel. Az elmúlt századok kodifikációs törekvései a fejlett országokban főszabályként célt értek, megszülettek a szükséges kódexek. Érdekesség, hogy déli szomszédaink, a szerbek nem rendelkeznek ilyennel, hiába a hosszú éveken átívelő törekvés a törvénykönyv megalkotására. A továbbiakban a szerb polgári törvénykönyv kodifikációjának történetét mutatom be – különös tekintettel a folyamat során felmerült problémákra. Arra is keresem a választ, hogy mennyiben különbözik az egységes törvénykönyv nélküli berendezkedés a hazai szabályozástól, ideértve az esetleges joghézagok leküzdésének módszerét, illetve, hogy valóban helytálló-e az a tézis, hogy Szerbia nem rendelkezik kodifikált polgári törvénykönyvvel.

II. Történeti áttekintés

Szerbia egyike azon kevés országoknak, amelyek nem rendelkeznek egységes polgári törvénykönyvvel, amely azért különösen meglepő tény, mert már az elsők között kísérletet tett a polgári jogi kodifikációra. 1834-ben elkészült ugyanis az első – végül használhatatlannak bizonyuló – polgári törvénykönyv,¹ amely a francia törvénykönyvre igyekezett támaszkodni. A *Code Civil* nemcsak a „francia sasok” történelmi hódító tevékenysége, hanem a benne foglalt forradalmi, határokon átívelő és az elkövetkező évtizedek, évszázadok polgári jogi gondolkodását megalapozó eszmék miatt is nagy hatást fejtett ki, elsősorban a latin országokban (például a régi olasz *Codice Civile* is a *Code Civil* eszméit tükrözi), de éreztette hatását például Hollandiában, Libanonban, Szíriában és természetesen a francia gyarmatokon is.² Fontos azonban megjegyezni, hogy a társadalmi, gazdasági viszonyok meglehetősen különbözőek voltak, többnyire az importálni igyekvő területek kárára, így a *Code Civilben* megfogalmazott eszmék integrációja a különböző jogrendekbe sokszor – ahogy ez Szerbia esetében is történt – csúfos kudarcot vallott.

¹ Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó., Budapest 2002. 212. o.

² Kecskés László: A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2009. 217. o.

Az 1834-es próbálkozás bukását követően az 1844-ben megszületett *Srpski gradjanski zakonik*, azaz szerb polgári törvénykönyv tekinthető az első tényleges szerb Ptk.-nak.³ Az első világháborút követően létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) fennállása alatt a polgári jogi viszonyok szabályozása értelemszerűen felettebb sokszínűvé vált. A különböző területek eltérő módszereket alkalmaztak, így magától értetődő volt, hogy ezek egybeolvasztása nem feltétlenül a jogi egységesség malmára fogja hajtani a vizet. A második világháborút követően, 1946-ban – politikai okok miatt – hatályon kívül helyezték a teljes korábbi jogrendet.⁴ Az ezt követő szabályozások értelemszerűen nem tudtak azonnal, joghézagok keletkezése nélkül választ adni minden felmerülő esetre, ezt a problémát pedig többnyire úgy oldották meg, hogy alkalmazni rendelték az 1844. évi szerb Ptk.-t vagy az 1811. évi osztrák Ptk.-t.⁵ Magától értetődő, hogy azért ezeket a törvénykönyveket rendelték használni, mert az első világháborút követő kaotikus időszakban a királyság különböző területein mindkettő hatályban volt.⁶

A második világháborút követő időben több tényező is hátráltatta az egységes polgári törvénykönyv megalkotását. Eleinte a megfelelő politikai akarat hiánya, ezt követően pedig a szövetségi állam és a tagállamok közötti törvényhozási hatáskörmegosztás tisztázatlan mivolta gördített megoldhatatlannak bizonyuló akadályt a folyamat elé.⁷ Egységes Ptk. hiányában a polgári jogi viszonyok egyes ágait úgynevezett „rendszerszintű törvények” szabályozták.⁸ A kötelmi viszonyokat a ma is hatályban lévő „*Zakon o obligacionim odnosima*” (a továbbiakban: Köt.)⁹ volt hivatott rendezni. A Köt. rendkívüli, szinte példátlan színvonalát és normatív rugalmasságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy szinte változtatások nélkül át tudta vészelni a szövetségi állam felbomlását és a piacgazdaságra való áttérést.¹⁰

A már említett hatásköri problémák Szerbia és Montenegró államszövetségének 2006-os megszűnésével értelemszerűen már nem nehezítették a jogalkotási folyamatokat. Ennek megfelelően a szerb kormány még a teljes függetlenedés évében felállított egy bizottságot azzal a céllal, hogy dolgozzák ki egy egységes polgári törvénykönyv tervezetét.¹¹ A Bizottság három tervezetet is készített, az első kettő hibáinak orvoslása után a végleges verziót 2019-ben adták át.

³ *Hamza*: i. m. 212. o.

⁴ *Hamza*: i. m. 214. o.

⁵ *Dudás* Attila – *Papp* Tekla: Atipikus szerződéses Magyarországon és Szerbiában. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/3. sz. 8. o.

⁶ *Hamza*: i. m. 212. o.

⁷ *Dudás* Attila: A kötelmi jog reformja Szerbiában a készülő polgári törvénykönyv fényében. *Magyar jog* 2015/2. sz. 79. o.

⁸ Uo.

⁹ A Kötelmi viszonyokról szóló 1978. évi rendszerszintű törvény (*Zakon o obligacionim odnosima*)

¹⁰ *Dudás*: i. m. 80. o.

¹¹ *Marina Timotić*: Good things come to those who wait? Will delaying make it easier or more burdensome to codify civil law? *Advokatska Kancelarija Vuković i Partneri*. <https://vp.rs/en/2020/09/30/good-things-come-to-those-who-wait-will-delaying-make/> (2023. 12. 06.)

Ugyanebben az évben a Bizottságot feloszlatták, így az anyag további fejlesztése nem várható.¹² Amennyiben a tervek szerint haladtak volna az események, a tervezetről a Parlament a 2020-as választások után tárgyalt volna, azonban nincs hivatalos adat arról, hogy jelenleg ez a folyamat hol tart, illetve arra nézve sem lehet megalapozott állításokat megfogalmazni, hogy miként fog véget érni a szerb Ptk. lassan egy évszázada húzódó kálváriája.¹³

III. A szerb polgári jog kodifikációjának jelene

III.1. Fogalmi alapvetés

Mindenekelőtt tisztáznunk szükséges, hogy mit is értünk kodifikáció alatt, hiszen csupán ezen fogalom klarifikálása után vizsgálhatjuk az ehhez kapcsolódó szabályokat, eltéréseket és egyéb tényeket. A kodifikáció általános fogalma szerint jelenthet törvényalkotást, törvényszerkesztést, illetve valaminek törvénybe – pontosabban törvénykönyvbe (kódexbe) – foglalását, vagyis a kódex megalkotására irányuló tevékenységet. Egy adott jogterület kodifikációja pedig általában teljes jogi szabályozásként fogható fel, amely a tárgykörre vonatkozó jogi rendelkezéseket lefedi.¹⁴ A továbbiakban arra is keresem a választ, hogy mely időszakokban beszélhetünk ilyen értelemben vett kodifikációról a szerb polgári joggal kapcsolatban.

III.2. A szerb és a magyar megoldás összefüggései

Ahhoz, hogy összehasonlíthassuk a Szerbiában és Magyarországon alkalmazott megoldásokat, mindenekelőtt szükséges meghatároznunk ezen vizsgálódás tárgyát, kereteit. Egyrésztől kézenfekvőnek gondolhatnánk a régi Ptk.-val¹⁵ történő összehasonlítást, mivel annak keletkezése időben kétségtelenül közelebb áll a Szerbiában alkalmazott joganyagéhoz. Ennek ellenére azonban főszabályként mégiscsak az új Ptk.-hoz kell viszonyítanunk a normákat, hiszen Szerbia a mai napig ezeket a rendelkezéseket alkalmazza, annak ellenére, hogy a kodifikációs akadályok már elhárultak.

A jogrendszereket két nagy csoportba oszthatjuk aszerint, hogy a kereskedelmi jogot monista vagy dualista rendszerben szabályozzák-e. A dualista rendszerek között is megkülönböztethetünk két fő csoportot.¹⁶ Az objektív dualista rendszer lényege, hogy minden kereskedelmi ügyletet külön szabályoz, ezzel szemben a szubjektív modell csupán a kereskedők között létrejövő viszonyokról

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ *Petrétei* József: „Kodifikáció”. Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <https://ijoten.hu/szocikk/kodifikacio> (2024. 04. 23.)

¹⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény

¹⁶ *Méhes* Tamás: *Monista és dualista felfogások a magánjogban, gazdasági társaságok a Ptk.-ban*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest 2012. 260. o.

rendelkezik a polgári törvénykönyvön kívül.¹⁷ Magyarországon az ezzel ellentétes, monista elv valósul meg, oly módon, hogy mind a klasszikus értelemben vett kereskedelmi jog, mind a szűkebb értelmezésű, kizárólag a felek közötti, „hétköznapi” viszonyokat szabályozó kodifikáció jellemzi a hatályos Polgári Törvénykönyvet.¹⁸ Szerbiában a szerződésekről a kötelmi viszonyokról szóló 1978. évi törvény rendelkezik,¹⁹ amely a magyar megoldáshoz hasonlóan, a svájci modell által bevezetett monista elvet követi, tehát egységesen szabályozza mind a polgárok között, mind a gazdálkodó szervezetek között fennálló kötelmi jogi viszonyokat.²⁰ A szerződési szabályokat tehát úgy kellett megalkotni, hogy azok valamennyi jogalany kapcsolatát rendezni legyenek képesek, a kötelmi jogi szabályozás tehát nem az állampolgárok szerződéseire, hanem a kereskedelmi forgalom szerződéseire, és ezáltal egy magasabb követelményszintre lett modellezve.²¹

A fentebb már említett – a szövetségi állam komplikált felépítéséből fakadó – hatásköri problémák a szerződési viszonyok szabályozása tekintetében is kifejtették hatásukat. A Köt. nem szabályozta, nem szabályozhatta a tagállami hatáskörbe tartozó ügyeket, így például olyan alapvető intézmények is kimaradtak a rendelkezés fókuszából, mint az ajándékozási szerződés.²² Ennek oka a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1974. évi alkotmánya szerinti, a szövetségi állam és tagköztársaságok közötti (a kötelmi viszonyok szabályozásának tekintetében értelmetlen) törvényhozói hatáskörmegosztásra vezethető vissza. Az 1974. évi alkotmány ugyanis előírta, hogy szövetségi törvényben csak azokat kötelmi viszonyokat lehet szabályozni, amelyek az egységes jugoszláv piacon valósulnak meg. Azoknak a kötelmi viszonyoknak a szabályozását, amelyek nem érintik az egységes jugoszláv piac működését, az alkotmány tagállami hatáskörbe utalta.²³

Az országok jogrendszereinek, polgári jogának összehasonlítására remek eszköz lehet a jogházagokkal való megküzdés vizsgálata, hiszen az ilyen kényes szituációk kétségkívül rávilágítanak a rendszerek működésére, azok esetleges fogyatékoságaira. A magyar polgári jogban a Ptk. által felállított keretszabályok világos elveket szabnak, amelyek zsinórmértékül szolgálnak azokban az esetekben, ahol a tényállásra speciális rendelkezés nem található. Ez a megoldás jogbiztonságot, kiszámíthatóságot és mindenki számára relatíve könnyen megismerhető jogi környezetet eredményez. Ezzel szemben a szerb normák a kodifikáció meghiúsulásából fakadóan nem tartalmaznak keretszabályokat. Ennek a problémának a feloldását szolgálja a történeti

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Szalma* József: A polgári és a kereskedelmi jog kapcsolata az új Ptk. fényében. Jogtudományi Közlöny 2014/10. sz. 453-467. o.

¹⁹ *Dudás*: i. m. 79. o.

²⁰ *Dudás – Papp*: i. m. 7. o.

²¹ *Wellmann* György: A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban – I. rész. In: *Szerződések tára* (szerk. Wellmann György). HVG ORAC Kiadó, Budapest 2014. 21-41. o.

²² *Dudás – Papp*: i. m. 7. o.

²³ Uo.

áttekintés során említett megoldás, miszerint joghézagok esetén az 1844. évi szerb Ptk.²⁴ vagy az 1811. évi osztrák Ptk.²⁵ szabályai követendők,²⁶ amelyre alapvetően a második világháborút követő állapotok miatt volt szükség. A korábbi normák hatályon kívül helyezése jogi anarchiához vezetett volna, így a törvény lehetővé tette a jogalkalmazó számára, hogy ezekhez, a már hatályon kívül helyezett törvényekhez visszanyúlva oldják fel azokat a jogi ellentéteket, kérdéseket, amelyeket az 1946 utáni törvények nem szabályoznak.²⁷

III.3. A szerb polgári jogi kodifikáció egyes jogelméleti kérdései

Érdekes jogelméleti viták alapja lehet, hogy vajon ezek a törvények tulajdonképpen hatályosnak tekinthetőek-e jelenleg. Mert bár a fentiek alapján világos, hogy a második világháború után hatályon kívül helyezték a korábbi jogrendet, így a polgári jogi viszonyokat szabályozó törvényeket is, ugyanakkor az ebből fakadó joghézagok kitöltésére alkalmazni rendelték őket, tehát bizonyos esetekben visszanyerték korábbi joghatásukat. Napjainkban az 1811. évi osztrák és 1844. évi szerb Ptk. tehát akkor alkalmazható, ha a Köt. nem nevesíti az adott kötelmi viszonyt és nem tartalmaz rájuk vonatkozó egyéb rendelkezést.

A szerb állapotok pontos kategorizálásának megkísérléséhez szükségesnek tartom röviden összegezni az ezen kérdés szempontjából lényeges elemeket. Szerbiában az 1844-ben elfogadott szerb első Ptk.-t és az 1860-ban elfogadott kereskedelmi törvénykönyvet alkalmazták egészen a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1918-as megalakulásáig.²⁸ Ezt követően az államforma változásaiból adódóan a polgári szabályozás is sokszínűbb lett, térségenként változott, hogy a Szerbiában hatályos törvényeket vagy az 1811-es osztrák Ptk.-t alkalmazzák-e. A második világháborút követően ez a változatosság megszűnt, hiszen a korábbi jogrendet hatályon kívül helyezték. Az elképzelés az volt, hogy rendszerszintű törvényekkel szabályozzák majd a különböző jogterületeket. Ez az új rendszer természetesen rengeteg fogyatékossgal küzdött, nem volt alkalmas arra, hogy minden életviszonyra megoldásként szolgáljon, így ezekre az esetekre a korábbi törvényeket rendelték alkalmazni.

Főszabályként egy törvény addig alkalmazható, amíg időbeli hatállyal rendelkezik, amelynek elvesztése elvileg történhet kifejezett rendelkezéssel (formális derogáció) és későbbi jogszabály tartalmi ellentmondásával (materiális derogáció).²⁹ Bár Szerbiában a korábbi jogrendet hatályon kívül helyezték a második világháború után hozott törvények, az ezt követő „reaktiválásuk” –

²⁴ 1844. évi Szerb Polgári Törvénykönyv

²⁵ 1811. évi Osztrák Polgári Törvénykönyv

²⁶ *Dudás – Papp*: i. m. 8. o.

²⁷ Uo.

²⁸ *Hamza*: i. m. 213. o.

²⁹ *Jakab* András: Jogszabályok érvényessége, hatálya és alkalmazhatósága. *Jogelméleti Szemle* 2001/2. sz.

bizonyos esetekben – újbóli alkalmazásukhoz vezetett. Önellentmondásnak tűnik azt állítani, hogy egy hatályon kívül helyezett törvény mégis hatályos, azonban jogilag elképzelhetetlen az is, hogy hatálytalan törvények alapján szülessenek döntések, hiszen ez a jogalkalmazók oly mértékű túlhatalmát jelentené, ami teljesen összeegyeztethetetlen minden jogállammal szemben támasztott követelménnyel. Ennek fényében tehát talán mégsem tűnik elképzelhetetlennek és a valóságtól elrugaszkodottnak egy olyan értelmezés, miszerint a második világháború előtt alkalmazott törvények hatályosak, hiszen azokat a mai napig használni rendelik a jogszabályok. Abban az esetben azonban, ha úgy tekintjük, hogy ezek a törvények újfent hatályosultak a második világháború utáni időszakban, akkor az ezt követő rendszerszintű törvények és egyéb joganyagok csupán ezek kiegészítéseként értelmezhetők. Természetesen ez a „kiegészítés” úgy értendő, hogy a *lex posterior derogat legi priori*³⁰ elv értelmében azokon a területeken, ahol új törvény születik, a korábbiak már nem alkalmazhatóak.

Ezen értelmezés alapján tehát végső soron értelmezésem szerint az 1844. évi szerb Ptk.-ban és az 1811. évi Ptk.-ban egyaránt kodifikált szerb jogról van szó, amelyben az anyatörvények alkalmazhatósági körét mindinkább csökkentik az idővel megjelenő, a polgári jog egyre nagyobb szegmensét szabályozó rendelkezések. A kodifikáció fogalmának megfelelő összefoglalásról és polgári jog területére tartozó minden életviszonyra kiterjedő hatályos kódexről értelemszerűen nem beszélhetünk, így az a feltételezés, miszerint a szerb jog gyakorlatilag kodifikált, megdőlni látszik. Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy egyáltalán nem kodifikáltak a viszonyok, hiszen napjainkban is van két „kvázi-hatályos” Ptk. az országban, amelyek egészét még nem írták felül a különböző törvények. Ezen dogmatikai kérdéseket feszegető téma megválaszolása túlmutat a jelenlegi kutatáson, azonban a fentiek alapján úgy vélem, igencsak bátor, megalapozatlan állítás annak kijelentése, hogy a szerb polgári jog nem kodifikált.

IV. Következtetések

Megállapíthatjuk, hogy a déli szomszédaink korai kodifikációs törekvései mindenképp felveszik a versenyt a hazaival, azonban a végeredmény, azaz a jelenlegi állapot tekintetében jelentős különbségek mutatkoznak. Fontos megjegyeznünk, hogy a monista elv követése mindkét ország szabályozásában kifejtette hatását, hiszen a kereskedelmi viszonyok annak megfelelően kerültek szabályozásra.³¹ Véleményem szerint a hasonlóságok egyértelműen magyarázhatóak a két ország történetének azonosságával, különös tekintettel arra a legfrissebb behatásra, hogy mindkettő a

³⁰ Ld. XII tab. 12, 5; Mod. D. 1, 4, 4. A tizenkét táblás törvényhez – annak fordításával együtt – Lásd: Zlinszky János: *Allam és jog az ősi Rómában*. Budapest 1996. 52. o. Idézi: Nótári Tamás: *Summum ius summa iniuria* – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti háttéréhez. *Jogelméleti Szemle* 2004/3. sz.

³¹ *Dudás – Papp*: i. m. 7. o.

posztiszocialista jogcsaládhoz tartozik, ami minden bizonnyal mélyen befolyásolja a jogi gondolkodást.

A hasonlóságok ellenére igen jelentős eltérés figyelhető meg több szempontból is. Az első és legszembetűnőbb a nyilvánvaló tény, miszerint az általánosan elfogadott megközelítés értelmében a két ország közül csupán hazánk rendelkezik egységes polgári jogi törvénykönyvvel. Természetesen ez az alapvető eltérés nagymértékben meghatározza az egyéb viszonyokat is. A jogházak leküzdésére irányadó szabályokban fellelhető különbségek összefonódnak a Ptk. meglétének, illetve hiányának ténykérdésével. Magyarországon az egységes, kodifikált Ptk. lehetővé teszi keretszabályok felállítását, amelyek képesek a modern jogrendszerek fundamentumaként szolgálni, mert abban az esetben, ha megfelelő kereteket határoznak meg, azzal gyakorlatilag megadják a lehetőséget a jogalkalmazó számára minden esetleges jogház megfelelő és törvényszerű feloldására. Ezzel szemben Szerbiában az a fentebb is említett gyakorlat az irányadó, miszerint amennyiben a hatályos törvények nem szabályoznak egy adott jogviszonyt, akkor a már hatályon kívül helyezett törvénykönyvekhez kell visszanyúlni, az azokban foglaltakat kell alkalmazni.³² Ez a folyamat nyilvánvalóan sokkalta nehezebb, bonyolultabb eljárásokhoz vezethet, hiszen már annak a megállapítása is problémákat vethet fel, hogy a 212 év alatt született törvények, rendszerszintű törvények, törvénykönyvek közül tulajdonképpen melyik is vonatkozik az adott jogviszonyra. A polgárok számára is megnehezíti jogaik megismerésének a lehetőségét, hiszen nagyon szerteágazó az az adathalmaz, amelyben meg kell találniuk a számukra irányadó rendelkezéseket.

A monista elv ellenére, a már hivatkozott 1974. évi szövetségi alkotmány rendelkezései miatt olyan alapvető ügyletek maradtak ki a szabályozásból, mint például az ajándékozási szerződés.³³ Ezzel kapcsolatban érdekesség, hogy tekintettel a Köt. e területen megmutató szabályozási hiányosságára, ma az 1844. évi Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni ajándékozási szerződés esetén.³⁴ Ez a gyökerekhez történő visszanyúlás a – már fentebb is említett – második világháborút követő, jogházakkal teli korszakban született szabályozás és gyakorlat továbbélése.

V. Záró gondolatok

Összességében tehát azt mondhatjuk el, hogy Magyarország és Szerbia azonos háttérrel indult ugyan a kodifikáció útján, annak eredménye közel sem lett egyforma, így mára már a normák fundamentumaiban rejlő különbségekről is beszélhetünk. Feltételezhetjük, hogy amennyiben a szerb kodifikációs törekvések újra teret hódítanak, az a jogrendszerek hasonlóságaira tekintettel

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ *Dudás – Papp*: i. m. 15. o.

minden bizonnyal a szabályozások közeledéséhez vezetne. Ezen törekvések újbóli fellángolására utaló, illetve ezt prognosztizáló információkkal azonban jelenleg nem rendelkezünk. A fentebb kifejtettekre tekintettel megállapítható, hogy a kodifikálatlan kötelmi viszonyok sem az államhatalom, sem a polgárok érdekeit nem szolgálják, hiszen egyrészt az eljárásokat teszi a kelleténél bonyolultabbá a rendszer, másrészt pedig a jog megismerhetőségét komplikálja. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon miért dőltek sutba a kodifikációs tervek? Ezen kérdést némiképp megválaszolja a fenti gondolatmenet, miszerint tulajdonképpen minden tényállásra választ kapunk a jelenlegi viszonyok között is. A jogbiztonságot és a jogok megismerhetőségét ugyanakkor kétségtelenül segítené egy egységes törvénykönyv, azonban az, hogy ez mikor fog elkészülni, ha egyáltalán elkészül, egy olyan kérdés, amelynek megválaszolása a jelenlegi ismereteink alapján nem lehetséges.

Hollósi Beatrix

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagja

A kiberbűncselekmények felderítési metodikája*

I. Bevezetés

Az elmúlt években a digitális technológiák robbanásszerű fejlődése egyben vele párhuzamosan növelte a kiberbűnözés mértékét, illetve annak komplexitását. A kiberbűnözés általánosságban eltér a hagyományos bűncselekményektől, hiszen az interneten vagy más digitális rendszerekben történik és a gyorsan változó technológiai környezetnek köszönhetően újabbnál újabb kihívások elé állítja a hatóságokat és a bűnüldöző szerveket.

A kiberbűncselekmények felderítése és megelőzése azonban kulcsfontosságú a digitális társadalmak biztonságának érdekében és az elkövetők azonosítása céljából, továbbá e cél érdekében specifikus és átfogó nyomozási módszerek szükségesek. Mindez többek között magában foglalja az új technológiákhoz alkalmazkodást, a digitális bizonyítékok gyűjtésének és elemzésének fejlesztését, valamint a nemzetközi együttműködés erősítését a kiberbűnözés elleni küzdelemben. Ezenkívül a kiberbűncselekmények felderítési metodikájának fejlesztése során kiemelt figyelmet kell fordítani az adatvédelmi és etikai szempontokra is.

A tanulmány célja, hogy bemutassa a kiberbűncselekmények felderítési metodikáit, kiemelve az alkalmazható módszereket és az elektronikus felderítés meghatározó részeit. Elsőként általánosan a kiberbűncselekmények főbb fogalmait és jellemzőit tekinti át, majd részletesen elemzi a felderítési folyamat fontosabb lépéseit, illetve a felmerülő nehézségeket. Végezetül az áttekintés kitér a kiberbűnözés elleni küzdelem érdekében folytatott nemzetközi együttműködésre.

II. Alapvetés

II.1. Kiberbűncselekmények

A kiberbűncselekmények az egyik Magyarországon is használt csoportosítás¹ alapján két fő kategóriába sorolhatóak:

- az egyik a kimondottan a számítógépes rendszerek ellen irányuló támadások (ún. „*cyber-dependent*” bűncselekmények),

* Ezúton szeretnék köszönetet nyilvánítani Prof. Dr. habil Fenyvesi Csabának dolgozatom lektorálásáért.

¹ Jonathan *Clough*: Principles of cybercrime. Cambridge University Press, Cambridge 2015. 10-11. o. Idézi: *Polt Péter*: A számítógépes bűnözés. Belügyi Szemle 1983/6. 60-64. o.

- míg a másik kategóriába azok a hagyományos bűncselekmények sorolhatóak, amelyek az információs rendszerek felhasználásával történnek (ún. „*cyber-enabled*” bűncselekmények), mint például a csalás vagy a zaklatás.²

A 2001-es Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezmény (a továbbiakban: Budapesti Egyezmény) és egyéb Európai Unió irányelvek³ meghatározták a kiberbűncselekményekre vonatkozó jogi kereteket és szankciókat, melyről egy lentebbi pontban részletesebben lehet majd olvasni. Viszont már itt megemlítendő, hogy a magyar jogban is alkalmazott számítástechnikai fogalmak szilárd alapját képezték e nemzetközi rendelkezések, hiszen rendkívül fontos meghatározásokat dolgoztak ki a témát illetően.

Fontos megemlíteni, hogy bár számos tanulmány foglalkozik a kiberbűncselekmények jellemzőivel és csoportosításaival, azonban egyelőre nem alakult ki egy általánosan elfogadott és egységes definíciója a kiberbűncselekménynek, mint fogalomnak.

A kiber(tér) függő és kiber(tér) által támogatott bűncselekmények egyaránt jellemzően határokon átívelő vagy más szóval nemzetközi jelleggel bírnak köszönhetően annak, hogy az egyes hálózathoz csatlakozó rendszerek között nincsenek fizikai határok, az információk és adatok pedig a felek között szabadon áramolhatnak.⁴

Mindemellett magas fokú anonimitás jellemzi az elkövetőket, hiszen a kommunikáció a technológiai lehetőségeknek köszönhetően könnyedén történhet titkosított csatornákon keresztül, mellyel az elkövetők elrejtethik tevékenységeiket a hatóságok látóköre elől⁵, illetve a rendkívül gyors elkövetés és a sértettek magas száma miatt a hatóságoknak jelentős nehézséget okoz a felderítésük.⁶ E bűncselekmények további jellemzőjeként említhető meg a fentiek miatt fennálló átlagosnál gyakoribb látencia is, hiszen az esetek többségében a hatóságok egyáltalán nem is szereznek tudomást az ilyesfajta bűncselekmények elkövetéséről.⁷

A kiber(tér) függő bűncselekmények kapcsán megemlítendő, hogy az *Internet of Things* (továbbiakban: IoT) eszközök térnyerése új lehetőségeket teremtett a bűnözők számára, mivel ezekre az esetek többségében nem vonatkoznak kötelező jogi védelmi követelmények. Ezenfelül a gyártók

² Továbbiakban a fent említett csoportosítás kapcsán a Gyarakai Réka „A közösségi média hatása a kiberbűncselekmények a kiberbűncselekmények elkövetésére” című tanulmányában is megjelenő kiber(tér) függő és kiber(tér) által támogatott bűncselekmények kifejezéseit fogom alkalmazni. *Ld.: Gyarakai Réka: A közösségi média hatása a kiberbűncselekmények elkövetésére. Magyar Rendészet 2021/2. 73. o.*

³ Példaként az információs rendszerek elleni támadásokról szóló 2013/40/EU irányelv és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat

⁴ Miklós Gellért: IoT és a kiberbűncselekmények szabályozása. *Biztonságtudományi Szemle 2021/1. sz. 16-17. o.*

⁵ Miklós: i. m. 16. o.

⁶ Mezei Kitti: *A kiberbűncselekmények hazai szabályozásának aktuális kérdései*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések (szerk. Sárközy Tamás). Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2018. 157. o.

⁷ Miklós: i. m. 17. o.

sem helyeznek kellő hangsúlyt az eszközök megfelelő védelmi intézkedéseire, elsősorban a költséghatékonyság és az eszközök élettartama miatt és így azok meglehetősen alacsony biztonsági szinttel rendelkeznek, melynek eredményeként könnyen sebezhetővé válnak az egyes informatikai támadásokkal szemben.⁸

II.1.1. A Budapesti Egyezmény

Az Európa Tanács által 2001. november 23-án elfogadott Budapesti Egyezmény jelentős mérföldkőnek számított a kiberbűnözéssel kapcsolatos nemzetközi szabályozásban. Az Egyezmény ugyanis alapvető definíciókat alkotott meg, illetve csoportosította a számítástechnikai bűncselekményeket, azokat négy kategóriába sorolva.

Az egyezmény a következő bűncselekménykategóriákat különböztette meg:

- I. Cím: Számítástechnikai rendszer és számítástechnikai adat hozzáférhetősége, sértetlensége és titkossága elleni bűncselekmények
- II. cím: Számítógéppel kapcsolatos bűncselekmények
- III. cím: Számítástechnikai adatok tartalmával kapcsolatos bűncselekmények
- IV. Cím: Szerzői vagy szomszédos jogok megsértésével kapcsolatos bűncselekmények.

Mindezen túl, az Egyezmény nemcsak egységes definíciókat és jogi keretet nyújtott, hanem rendszerezte a büntető anyagi jogi tényállásokat és már eljárásjogi kérdésekkel is foglalkozott.

II.2. Felderítés

A felderítés fogalma különböző jelentéssel bír a büntető eljárásjogban és a kriminalisztikában. Míg előbbiben a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény szerint a nyomozás egy szakasza értendő alatta, addig az utóbbi szakirodalmában adatgyűjtő és -feldolgozó tevékenységként értelmezik, mely kiterjedhet nem csak a (jogilag) releváns tényekre is. Ebből adódóan tágabb körben alkalmazható a második esetben (például háttérinformációk feltárása) és annak során bármilyen adatforrás felhasználható, illetve a felderítettséghez elégséges az önálló tisztánlátás és nem szükséges, hogy azt mások számára is lehetővé tegyék, tehát bizonyítottak legyenek a tények.⁹

A digitális felderítés a kiberbűncselekmények felderítésének kulcsfontosságú eszköze. Az elektronikus felderítés fejlődése szorosan összefügg a kiberbűncselekmények növekedésével és komplexitásával. A digitális nyomozások szakemberei egyre modernebb eszközökkel rendelkeznek

⁸ Uo.

⁹ Székely György László: A felderítésértelmezésirtományai a büntetőeljárásjogban és a kriminalisztikában. Belügyi Szemle 2021/10. sz. 1832-1833. o.

az adatok gyűjtéséhez és elemzéséhez, ezáltal egy „külön forenzikus mező jött létre” az online nyomozásban. Bár a digitális adatok nagy mennyisége kihívást jelent, ugyanakkor a speciális technikák és módszerek segíthetnek áthidalni ezeket a nehézségeket. Az elektronikus felderítés továbbra is dinamikusan fejlődik annak érdekében, hogy lépést tartson a bűnözők által használt technológiák fejlődésével és a kibertér változásaival.¹⁰

II.3. Kriminálmetodika

A kriminálmetodika fogalma szerint azon eljárási módszerek és technikák összessége értendő alatta, amely nem csak általánosságban foglalkozik a bűncselekmények hatékony nyomozásával, hanem az egyes bűncselekmény-kategóriák felderítésére és bizonyítására összpontosít, miközben átveszi és alkalmazkodik mind a krimináltechnika, mind a krimináltaktika alapvető ismereteihez. A kriminálmetodika lényegét tekintve szakkriminalisztika, melynek fő célja a bűncselekményfajták jellemző elkövetési módozataira, lehetséges információ forrásaira és általában a bűnügy sajátosságaira összpontosítani.¹¹

III. A kiberbűncselekmények felderítése

A kiberbűncselekmények meglehetősen új és komoly kihívások elé állították a nyomozó hatóságokat, ugyanis a szükséges számítástechnikai, illetve egyéb online térrel kapcsolatos ismeretekből és erőforrásokból az esetek többségében jelentős hiány mutatkozik és a hagyományos nyomozási módszerek sem bizonyulnak hatékonyan alkalmazhatónak.¹²

A hagyományos bűncselekményekhez képest – ahol rendelkezésre állnak fizikális formában is megjelenő nyomok – jelentős eltérés, hogy itt számos esetben kizárólag digitális nyomok (pl. IP-cím¹³, felhasználónév) állnak rendelkezésre. Ez tehát azt is jelenti, hogy nincsenek szemtanúk, DNS-minták vagy videófelvevételek, melyek segíthetnek az azonosításban, ehelyett az internet-szolgáltatóktól és az eszközökből begyűjtött elektronikus adatokra támaszkodhatnak egyedül a nyomozó hatóságok.¹⁴

Jan-Jaap Oerlemans és Maša Galič „*Cybercrime investigations*” című tanulmánya az IP-címek digitális nyomként felhasználására remek példát mutatott be, mely jól szemlélteti a digitális nyomozás lépéseit. Ezt összefoglalva a következők mondhatók el:

¹⁰Fenyvesi Csaba: Kriminalisztikai világtendenciák – különös tekintettel a digitális felderítésre. In: A bűnügyi tudományok és az informatika (szerk. Mezei Kitti). Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest-Pécs 2019. 75-78. o.

¹¹Fenyvesi: i. m. 30. o.

¹²Paul *Huntor*: The stages of cybercrime investigations: Bridging the gap between technology examination and law enforcement investigation. *Computer Law & Security Review* 2011/1. sz. 61-62. o.

¹³Az IP cím az Internet Protokoll-cím rövidítése. Egy számsor, amely azonosításra szolgál az interneten.

¹⁴Jan-Jaap Oerlemans – Maša Galič: *Cybercrime investigations*. In: *Essentials in cybercrime: A criminological overview for education and practice* (szerk. Wytske van der Wagen, Jan-Jaap Oerlemans, Marleen Weulen Kranenbarg). Eleven International Publishing, Hága 2022. 197. o.

„Egy nemzetközi rendőri műveletet követően (amit az Europol koordinált) a holland hatóságok nagy számú IP-cím adatbázist kaptak az Europol-tól. Az Europol szerint az IP-címek egy olyan fórumról származnak, ahol gyermekpornográfiát osztottak meg egymással felhasználók. Emellett rendelkezésre állt egy másolat a szerverről, a hozzá tartozó üzenetekről és egyéb anyagokról is. A nyomozó hatóságoknak tehát össze kellett valahogy kapcsolniuk az IP-címeket a gyanúsítottakkal.

Hogyan működik ez?

1. Lépés:

A „Who is” adatbázisban keresés segíthet azonosítani, hogy melyik Internet Szolgáltatóhoz (ISP) tartozik az IP-cím. Abban az esetben, ha holland ISP-bez tartozik az IP-cím, akkor megvan az esély, hogy a gyanúsított is holland.

2. Lépés:

Hollandiában, valamint az EU más tagállamaiban is a nyomozó hatóságok adatokat kérhetnek az egyes IP-cím felhasználókról (általában az internetkapcsolatot fizető személy adatait) az ISP-től az adatszolgáltatási kötelezettségüknek köszönhetően. Ezen az úton már meglehetősen könnyű egy nevet és egyéb adatokat is, illetve akár a gyanúsított lakcímét, tartózkodási helyét.

3. Lépés:

A gyanúsított lakhelyén elvégzett helyszíni szemlével további bizonyítékokat lehet összegyűjteni a bűncselekményről. A nyomozó hatóságok ezután olyan adathordozókat, például számítógépeket és merevlemezeket foglalnak le, amelyeket feltehetően elkövetési eszközként használtak a gyermekpornográfia tárolására és terjesztésére.

4. Lépés:

A lefoglalt adathordozókon és kapcsolódó hálózatokon a nyomozó hatóságok a gyermekpornográf felvételeket és egyéb adatokat vagy más, illetve más elkövetőkhöz kapcsolódó bűncselekmények nyomait keresik (például elküldött üzenetek vagy használt becenevek)

5. Lépés:

Ezt követően az esetek többségében a szemtanúk vallomásaival folytatják és ha szükséges, a gyanúsítottat őrizetbe veszik és kihallgatják.”

Fontos azonban tudni azt, hogy ez egy nyomozati szempontból idealizált eset, ugyanis a valóságban a kiberbűnözők gyakran különféle anonimizáló technikákat használnak, mint például VPN¹⁵-kapcsolatot, hogy elrejtse az IP-címüket.¹⁶

A digitális nyomozások során a különböző adathordozók is fontos szerepet játszanak, mivel azok bizonyítékokat tartalmazhatnak a bűncselekményre, így már a nyomozás megkezdésekor másolatot kell készíteni a merevlemezekről vagy más adatforrásokról, majd a másolatot használják fel a továbbiakban.

Az adatmentéseknek alapvetően két esete van. Az egyik az adathordozók lefoglalása, elszállítása és azokról kikapcsolt állapotú adatmentés, míg a másik eset a helyszíni adatmentés., melynek további két esete a „liveforensic” és a „mobil forensic”. Előbbi esetén a számítógépeket bekapcsolt állapotban vizsgálják át, míg utóbbi a mobilkommunikációs eszközök adatmentésére vonatkozó eljárást foglalja magában.¹⁷

¹⁵Leslie F. Sikos: AI in digital forensics: Ontology engineering for cybercrime investigations. WIREs Forensic Science 2021/3. sz. 1. o.

¹⁶Oerlemans – Galič: i. m. 209. o.

¹⁷Szabolcsi Zsolt: Kibernetikai munka terepen. Nemzeti Közszerológiai Egyetem. Budapest 2023. 42-50. o.

A *liveforensic* napjainkban igencsak elterjedt módszerré vált, hiszen meghatározható általa például, hogy mely felhasználók jelentkeztek be a számítógépre vagy egy fiókra a közelmúltban.¹⁸

A modern forenzikai szoftverek lehetővé különböző fájltypusok szervezését, elemzését és akár a törölt fájlok is visszaállíthatóak. A *Netherlands Forensic Institute* (NFI) pedig kifejlesztett egy innovatív rendszert az adathalmazok közötti keresésre. A rendszer neve "*Hansken*" és nagy mennyiségű különböző típusú adat gyors és alapos elemzését teszi lehetővé. A nagy adatkészletekben gyorsan lehet keresni vele és kapcsolatokat lehet felállítani különböző attribútumok között (például felhasználói nevek, becenév, telefonszámok és e-mail címek), ezzel növelve a nyomozó hatóságok munkájának hatékonyságát és gyorsaságát. A szoftvert súlyos kábítószer-bűncselekmények és emberölési ügyek vizsgálatára használják fel Hollandiában, és fontos bizonyítékokat szolgáltatott már több ügyben is.¹⁹

A számítógépes rendszerek közötti kapcsolódás következtében előfordulhat, hogy sok adat nem az adott eszközön van tárolva, hanem egy arról "könnyen elérhető" egyéb adattárolásra alkalmas helyen (pl. felhőtárhely) Ugyanakkor a hálózati szintű keresésnek ("távoli keresés") köszönhetően lehetővé válik egy meglévő keresés kiterjesztése a gyanúsított informatikai berendezéseiről más eszközökre is, amelyek a belső hálózathoz (intranet) kapcsolódnak. A hálózati keresést példaként arra is használható, hogy távolról kutassanak egy vállalat levelező szerverén egy adatközpontban egy irodaházzal kapcsolatos nyomozás során. Ezenfelül a hálózati keresésnek köszönhetően a nyomozó hatóságok a gyanúsított eszközeinek lefoglalása után távolról hozzáférhetnek a gyanúsított egyes fiókjaihoz.²⁰

III.1. Nyílt forrású adatgyűjtés

Az IP-cím alapján végzett vizsgálatok sikertelensége esetén más digitális nyomok is akadhatnak egy nyomozás során, amelyeket az illetékes hatóságok meg kell vizsgálni. Ilyen módon különösen fontosak azok a digitális nyomok, amelyeket az internetet használó személyek hagynak maguk után az online térben.

Mint más emberek, a kiberbűnözők is aktívak a közösségi médiában. Ilyenkor viszont a hatóságok is nyomon követhetik az emberek "digitális morzsáit" az interneten annak érdekében, hogy többet megtudjanak a gyanúsítottról, az áldozatról és a gyanúsított környezetéről vagy több információt gyűjtsenek be magáról a bűncselekményről.

Az adatok nyílt forrásból gyűjtése OSINT (*Open-source intelligence*) néven ismert. A nyílt forrású adatok alatt olyan információkat értendők, amelyeket bárki legálisan beszerezhet megfigyeléssel,

¹⁸Oerlemans – Galič: i. m. 217. o.

¹⁹Oerlemans – Galič: i. m. 217-218. o.

²⁰Oerlemans – Galič: i. m. 220. o.

lekéréssel vagy vásárlással, mint például az interneten bármikor könnyedén elérhető információk. Bár a legtöbb kiberbűnöző szigorúan elválasztja valódi személyazonosságát a bűnözői személyazonosságától, – akár egy egyedi felhasználónév használatával – mégis a bűnözők is követhetnek el hibákat (például ugyanazokat a kifejezéseket vagy idézeteket használják mindkét helyen, melynek segítségével összekapcsolhatóvá válnak valódi személyazonosságukkal) és előfordulhat az is, hogy a kiberbűnözők egymásról szivároztatják ki a személyes adataikat (erre a „doxing” kifejezés használatos). Mindezekkel pedig meglehetősen hasznos nyomokat közölnek a nyomozó hatóságok számára.²¹

Az OSINT technikák esetében megkülönböztethető az adatok manuális- és automatizált gyűjtése. A nyilvánosan elérhető online adatok manuális gyűjtése során az adatokat olyan keresőmotorokba (például Google) bevitt keresőszavakra kattintva gyűjtik össze, amelyek bárki számára elérhetőek. Bár ez a fajta keresési módszer igencsak egyszerűnek tűnhet, ennek ellenére a feltételezett hackerek becenévének beírása a Google-be valójában már eredményezte azt, hogy a beazonosítás sikeres megtörténjen.

Az adatgyűjtés ugyanakkor részben vagy teljesen automatizálható szoftverek segítségével is történhet, melyek lehetővé teszik, hogy egy előre megadott kifejezés alapján gyűjtsenek adatokat több különböző (nyílt) adatforrásból egyszerre, majd megjelenítsék azokat összefoglalt és átlátható formában és ennek köszönhetően kapcsolatokat, linkeket hozhatnak létre az információk között: például egy személy, aki különböző felhasználóneveket használ, de mindig ugyanazt a titkosítási kulcsot használja az üzenetek küldéséhez (például PGP kulcsok a *darknet* piacokon) vagy ugyanazokat a *bitcoin* címeket használja pénz átutalásokra.²²

Mindemellett a fedett nyomozók alkalmazása az online térben értékes lehetőséget kínál a hatóságok számára. Az internet ugyanis nemcsak a bűnözők számára egy határtalan közeg a bűncselekmények (viszonylagos) névtelenséggel végrehajtására, de alkalmas a bűnözés elleni küzdelemre is. Ennek eredményeképp a nyomozók is anonim módon kommunikálhatnak úgy, mint mások, anélkül, hogy (közvetlen) fizikai kockázatot vállalnának. Például illegális árut vagy szolgáltatást vásárolhatnak online piactereken annak érdekében, hogy bizonyítékokat gyűjtsenek be. A nyomozó hatóságok ezáltal információkat kaphatnak arról, hogy ki küldi/küldte a csomagot, amely az árut vagy más adatokat tartalmaz. Ha a gyanúsított maga végzi a szállítást akár az is előfordulhat, hogy például egy csomagon ujjnyomokat vagy DNS-anyagot (pl. bélyegzőnyalás útján) találjanak, amelyek alapján további vizsgálatokat folytathatóak. Az áru vagy adatok internetes vásárlását pedig online kommunikáció előzi meg, mely során lehetséges egyéb adatok megszerzése is a gyanúsítotttól, mint

²¹Oerlemans – Galič: i. m. 225-226. o.

²²Oerlemans – Galič: i. m. 226-227. o.

például név, telefonszám és/vagy e-mail cím. Ezeknek az adatoknak köszönhetően pedig további nyomozási lépésekre kerülhet sor, mint például a már említett ISP adatok lekérésére.²³

IV. Kiberbűncselekményekkel kapcsolatos felderítési nehézségek

A kibernetikus nyomozás során Jan-Jaap Oerlemans és Maša Galič „*Cybercrime investigations*” megnevezésű tanulmánya szerint 3 fő probléma merül fel újból és újból: „a joghatóság, anonimitás és titkosítás”. Ezek pedig jelentősen befolyásolták a kialakult nyomozási módszereket.

A joghatósággal kapcsolatosan Budapesti Egyezmény 19. cikk (2) bekezdése lehetővé teszi az igazságügyi hatóságok számára, hogy a már elérhető számítógépről kiterjesszék a keresést a kapcsolt hálózatokra, de csak akkor, ha azok a joghatósági területükön találhatóak.

A kutatási és lefoglalási jogosultságokat az emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartásával kell meghatározni és gyakorolni. Egy számítógép lefoglalása és a rajta tárolt információk elemzése komoly adatvédelmi beavatkozást jelent. Az Emberi Jogok Európai Bírósága egyértelműen megjegyezte, hogy a helyszíni keresés és a számítógépek lefoglalása súlyos beavatkozást jelent a magánéletbe és az adatvédelem jelentőségéből adódóan részletes szabályozások és specifikus eljárási garanciák szükségesek.²⁴

Azon bűncselekmények elkövetőinek felderítése sem egyszerű feladat sokszor, amelyek a hatóságok tudomására jutottak, ugyanis nem csupán komoly nemzetközi együttműködést igényel bármilyen releváns információ beszerzése, hanem a nyomozás egyben igazi türelemjáték is, a nemzetközi jogi aktusokon alapuló eljárások akár több hónapig is eltarthatnak. Ezenfelül ennél komolyabb problémát jelent, hogy online bűncselekmények áldozatainak gyakran nem is jelzik az esetet a hatóságoknak akár félelemből vagy egyszerűen figyelmetlenségből, hiszen az ilyen cselekmények skálája rendkívül széles és egy online hirdetésben vagy álprofilban megjelenített személyes adattal visszaélés esetén, ha nem jár el a sértett kellő figyelemmel az is megtörténhet, hogy tudomást sem szerez róla.²⁵

Az adatok titkosítása és a kriptográfia alkalmazása elengedhetetlen az információhoz való jogosulatlan hozzáférés megakadályozásához, amely matematikai algoritmussal teszi az adatokat olvashatatlaná titkosított szöveggé alakítva azokat. Az így titkosított adatokat egy dekriptáló kulccsal lehet csak újra olvashatóvá tenni. Ez a módszer kimondottan alkalmas a felek közötti titkosított kommunikációra. Ellenben a kriptográfia használatának egyben negatív vonzatai is vannak. Az adatok titkosítása jelentős problémát jelent a bűnüldözés számára, mind a kommunikációk lehallgatása, mind pedig a számítógépeken tárolt adatok elemzése során. A bűnüldöző hatóságok már az 1990-es évek

²³Oerlemans – Galič: i. m. 228-229. o.

²⁴Oerlemans – Galič: i. m. 219-220. o.

²⁵Herédi István: A kiberbűncselekmények felderítése nehézségei. Belügyi Szemle 2022/1. sz. 48-49. o.

elejétől felhívták a figyelmet rá, hogy a bűnözők által használt kriptográfia (az úgynevezett „sötétségbe vonulás”) megbénítja a bűnüldözést, melynek nyilvános hozzáférését azóta próbálják korlátozni különböző megoldásokkal.²⁶

Az informatika területein bekövetkező változások és fejlesztések rendkívül gyorsan történnek és így fontos, hogy a bűnüldözésben résztvevő szakemberek naprakészek legyenek, melyben segítséget nyújthat az automatizáció és a gépi tanulás. Az eszközeik, kereséseik automatizálásával a nyomozók felgyorsíthatják folyamatukat és hatékonyságukat.²⁷ Így az is elképzelhető, hogy a mesterséges intelligencia a jövőben komoly fegyver lehet a nyomozó hatóságok kezében a kiberbűnözés elleni harcban.

A megfelelő digitális nyomozási módszer kiválasztása érdekében meghatározott szempontok mentén kell elvégezni azok összehasonlítását. Elsőként is meg kell vizsgálni a módszer összetettségét, komplexitását. Ez azt mutatja meg, hogy mennyire egyszerű elvégezni, mennyibe kerül és mennyi időt vesz igénybe a folyamat. Fontos felmérni azt is, hogy az igazságügyi adatok integritása mennyiben sérül az adott módszer alkalmazása során és figyelembe venni, hogy mennyiben arányos ez a sérelem az elérni kívánt céllal.²⁸

V.1 A közvetítő szolgáltatók felelőssége a nyomozás során

A kiberbűncselekmények felderítése kapcsán fontos megvizsgálni a felelősség kérdését is. Az elmúlt években felmerülő igények arra ösztönzik ugyanis a techcégeket, hogy ők is járuljanak hozzá az internet jogszerű működéséhez. Viszont az ezzel kapcsolatos ígéretek gyakran nem a remények szerint teljesülnek, hiszen az internet egy nemzetek felett álló, globális hálózatként működik, így nehéz, illetve szinte lehetetlen egyetlen és egységes szabályrendszert megalkotni rá. Az infrastruktúra helyes működését is fontos ugyan biztosítani, de még inkább fontosabb a megfelelő figyelem ráfordítása a használat során tanúsított magatartásokra.

Az internet működésének fontos szereplői a különböző szolgáltatók, akik lehetnek hálózati infrastruktúra üzemeltetői, tárhelyszolgáltatók vagy keresőmotorok. Ugyanakkor a szolgáltatók felelőssége a nyomozás során meglehetősen fontos kérdéseket vet fel. Egyelőre a büntetőjogi felelősségük tisztázatlan és inkább a polgári jogi felelősséggel kapcsolatos szabályokat lehet sikeresen alkalmazni. Különösen a jogsértő tartalmakért önként vállalt vagy előírt felelősségük generál sok vitát napjainkban. Az informatikai bűncselekmények különböző típusai miatt tágabban kell értelmezni ezt a felelősségi alakzatot. A közvetítő szolgáltatók ugyanis nem csak a tartalommal kapcsolatos

²⁶Oerlemans, Galič i. m. 236-237. o.

²⁷Cecelia Horan – Hossein Saiedian: Cyber Crime Investigation: Landscape, Challenges, and Future Research Directions. Journal of Cybersecurity and Privacy 2021/1. sz. 595-596. o.

²⁸Horan – Saiedian: i. m. 582. o.

jogsértésekért lehetnek felelősek, hanem például a rosszindulatú számítógépes programok terjesztése esetén is.²⁹

Az Európai Unió irányelvei és a hazai jogszabályok folytán rögzített kimentési lehetőségek meglehetősen széles körűek és a szolgáltatók tevékenységétől függően differenciálják a felelősséget. Fontos megérteni azonban azt is, hogy az nem csupán a tartalom jogsértő mivoltára vonatkozik, hanem a kifejtett tevékenységeik során tanúsított magatartásokra is kiterjed. Viszont a jogszabályoknak és az irányelveknek megfelelően eljáró szolgáltatók mentesülhetnek a felelősség alól, míg azok, akik nem tesznek eleget kötelezettségeiknek felelősségre vonhatók a jogsértésekért.³⁰

III. Nemzetközi Együttműködés

A felderítés során az egyik fő nehézséget a nemzetközi jelleg és az abból adódó joghatósági kérdések jelentik, így elkerülhetetlen a hatékony nyomozás érdekében a hatóságok közötti internacionális együttműködés.

Az Európai Unióban az információs rendszerek elleni támadásokról szóló 2013/40/EU irányelv (továbbiakban: Irányelv) a 2005/222/IB tanácsi kerethatározatot váltotta fel. Ez az irányelv minimumszabályokat határozott meg az információs rendszerek elleni bűncselekményekre és elősegítette az együttműködést tagállami hatóságok között.

Az Európai Tanács 2005. február 24-én fogadta el a 2005/222/IB kerethatározatot, mely szintén fontos lépés volt az információs rendszerek elleni támadásokkal kapcsolatos jogszabályok harmonizációja terén. Ez a kerethatározat az információs rendszerekre helyezte a hangsúlyt, szemben a számítástechnikai rendszer fogalmával.

Az Irányelv célja a büntetőjog harmonizációja és az együttműködés erősítése volt a tagállamok között. Az Irányelv hivatkozott a Budapesti Egyezményre, amelynek követte jogi keretét, továbbá szabályozta az információs rendszerekhez való jogellenes hozzáférést, a rendszert és adatot érintő jogellenes beavatkozást, valamint a jogellenes adatszerzést is.

Az EMPACT (*European Multidisciplinary Platform Against Crime Threats*) az Európai Unió révén kezdeményezett, tagállamok által támogatott program, amely a szervezett és nemzetközi bűnözés elleni küzdelemre összpontosít. Az EMPACT a stratégiai prioritások meghatározásától kezdve az operatív cselekvési tervek kidolgozásán keresztül, az eredmények értékeléséig terjedő folyamatokat öleli fel. Az EMPACT az az együttműködési keret, amely lehetővé teszi a tagállamok, az uniós intézmények és más szereplők számára, hogy stratégiai és operatív szinten is együttműködjenek a

²⁹Sorbán Kinga: Az internetes közvetítő szolgáltatók kettős szerepe a kiberbűncselekmények nyomozásában: Felelősség és kötelezettségek. In *Medias Res: Folyóirat sajtószabadságról és a médiaszabályozásról* 2019/1. sz. 86-87 o.

³⁰Sorbán: i. m. 88. o.

bűnözés elleni küzdelemben.

Az EMPACT létrehozásának célja az volt, hogy elősegítse az előre meghatározott uniós bűnüldözési célok elérését, biztosítsa a tagállamok közötti hatékony együttműködést az információk és ismeretek megosztása terén és strukturált platformot biztosítson a prioritásként meghatározott súlyos és szervezett nemzetközi bűncselekmények elleni küzdelemben.

Az EMPACT keretében végzett tevékenységek eredményeként több sikeres felderítés történt és számos gyanúsítottat fogtak el. Az együttműködés hatékonyan támogatja a bűnüldözést, és jelentős eredményeket érnek el az adott bűnözési területeken.³¹

IV. Konklúzió

Összegzésképpen elmondható, hogy a kiberbűncselekmények felderítése komoly kihívások elé állítja a nyomozó hatóságokat, ugyanis a hagyományos nyomozási módszerek gyakran nem alkalmazhatóak kellően hatékonyan az online térben. A nyomozás során a digitális nyomok – például IP-címek és felhasználónevek – jelentik a fő adatforrásokat és a hatóságok számára szükségszerű a speciális szakértelem és az eszközök rendelkezésre állásának növelése az azonosítás és az adatok elemzésének érdekében.

Az IP-címek nyomként felhasználása segíthet a gyanúsítottak azonosításában, de gyakran szükség van egyéb nyomokra is, mint például internetes szolgáltatóktól származó adatokra, viszont az adatok gyűjtése és elemzése csak az első lépés a digitális nyomozás során és a nyomozóknak helyszíni szemlékkel és más módszerekkel kell a rendelkezésre álló adatok megerősítése és a bűncselekmények bizonyíthatósága érdekében eljárniuk.

Ezenkívül a nyílt forrású adatgyűjtés is fontos szerepet játszik a nyomozásokban, amivel a nyomozók figyelemmel kísérhetik a gyanúsítottak online tevékenységét és információkat gyűjthetnek a bűncselekményekről, noha a kiberbűnözők gyakran anonim módon léteznek és működnek az online térben, ehhez különféle technikákat alkalmazva, mint például a VPN-k.

Végezetül, bár nem utolsó sorban az információs rendszerek elleni támadások és más kiberbűncselekmények nemzetközi jellege miatt elengedhetetlen az együttműködés a hatóságok között, melyet az Európai Unió irányelvei és más nemzetközi egyezmények próbálnak létrehozni, ámde továbbra is sok jogi és technikai kihívás áll fenn a hatékony kiberbűnözés elleni küzdelem érdekében.

³¹Vetter Daniél: Az EMPACT szerepe a kiberbűncselekmények elleni küzdelemben. Belügyi Szemle, 2023/8. sz. 1343. o.

Kőszegi Gergő

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja

Áttekintés a hazai ingatlan-nyilvántartás rövid történetéről és aktuális kihívásairól

I. Bevezetés

Egy jól működő állami rendszer elengedhetetlen része egy olyan adatbázis, amely közhitelesen tartalmaz a földterületekről, illetve az ingatlanokról minden releváns adatot. Hazánkban a 18. század közepén készültek az első olyan felmérések, amelyek ha nem is pontos, de hozzávetőleges képet adhattak országunk terepviszonyairól. Természetesen ekkor csak katonai célokra használták fel az adatokat, az első ingatlan-nyilvántartás felállítása érdekében készült feltérképezések a 19. század közepére datálhatóak. Tanulmányom célja, hogy áttekintse a fent említett, ma már közhiteles és nyilvános adatbázis szabályozásának történetét országunkban, és rámutasson arra, hogy két évszázad alatt mekkora változáson ment keresztül ez az intézmény. Az elemzés nemcsak a jogalkotási folyamat bemutatását célozza, hanem a jogalkalmazás kérdését is érinti az egyes fontosabb állomásoknál, hiszen igazán jól működő rendszert nagyon nehéz megalkotni, de alkalmazni még inkább. A téma aktualitását a várhatóan 2024 októberében hatályba lépő új ingatlan-nyilvántartási törvény adja, amely alapjaiban változtatná meg a jelenlegi szabályozást. Eddig kétszeri halasztás történt a hatálybalépés időpontjával kapcsolatban, ez is mutatja a jogalkotó által tervezett változások súlyát, ugyanis a Ptk. az ingatlan-nyilvántartásra nézve kevesebb szabályt tartalmaz, az ingatlan-nyilvántartási törvény általánosabb jellegűvé válik majd, de például a nyilvántartásba bejegyezhető jogok, tények és adatok tételes felsorolását végrehajtási rendelet fogja tartalmazni.

Nagy változás lesz továbbá, hogy a ma alapvetően papíralapon működő ügyintézés helyett az ingatlanügyi hatóság eljárása az új törvény alapján elektronikusan működik majd.

II. A telekkönyvi rendszer működése

Az 1848-49-es szabadságharc leverése után országunkban önkényuralmi rendszer alakult ki, amely erőteljes hatással volt a közigazgatási jogalkotásra is. Az uralkodónak az volt az elsődleges célja, hogy országunk területéből modern tartományt alakítson.¹ A régi telekkönyvi munkálatok a földadó-munkálatokon épültek fel. A telekkönyvnek ebben a korszakban a korabeli források szerint 4 fontos kellekkel kellett rendelkeznie: elsőbbség, nyilvánosság, törvényesség és különlegesség.² A „kataszter” eredetileg a fejadó-összeírást jelentette, később a földadó kivetésére alapul szolgáló

¹ Sági János – Kéry János – Rojcsák Sándor: Telekkönyvi jog I. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1930. 31.o.

² Herzegh Mihály: A telekkönyvi rendtartás Magyarországon és Erdélyben az ezt módosító és kiegészítő törvényekkel, felsőbb rendeletekkel, irománypéldákkal. Eggenberger, Budapest 1877. 2. o.

rovatos ív volt. Az állam egyik legfontosabb jövedelmi forrását ez az adófajta adta. A korszak telekkönyvi alapjai az 1850. január 14-én hozott „A járási bíróságoknál vezetendő telek- és betáblázási könyvek” című hirdetésben lettek lefektetve. A hirdetés 1. §-a leszögezi, hogy a telekkönyvbe kötelező bevezetni minden „járásbeli javat”. A modern ingatlan-nyilvántartás alapjainak tehát megfelelt ez a jogalkotás, hiszen meghatározta az alapvető szabályokat, azonban a rendelet a nemesi birtokokat nem vette fel a telekkönyvbe. Ez azért tekinthető aggályosnak, hiszen a nyilvántartás ekkor a hitel céljait szolgálta, és azáltal, hogy a nemesi birtokokat nem jegyezték be, nem részesülhettek hitelben ebben a korszakban, holott nekik volt általánosságban erre a legnagyobb szükségük.³ 1853. május 1-jén hatályba lépett Magyarországon az osztrák polgári törvénykönyv (továbbiakban: Optk.), amely igényelte az ingatlanforgalom biztonságához szükséges telekkönyv intézményének a bevezetését is. Később, 1855. december 15-én született egy telekkönyvi rendelet, amely két fő részre oszlott: az első rész a telekkönyvek közzétételére, valamint az annak folytán előforduló ügyletek kezelésére vonatkozott, míg a második rész a telekkönyvek vezetéséhez szükséges tárgyalás szabályait tartalmazta. 1860-ban az októberi diploma megszüntette az újításokat és visszaállította az 1848 előtti rendi szerveket és hatóságokat, akik nem voltak hajlandóak elismerni a Bach-korszak jogalkotásának eredményeit, és az Optk. bevezetését. Az 1861-ben összehívott Országbírói Értekezlet a telekkönyv intézményét egészében kívánta a magyar jogba átvenni, ezért kénytelen volt hatályukban fenntartani az osztrák polgári törvénykönyvnek mindazon szabályait is, amelyek a telekkönyvi rendeletekkel kapcsolatban a telekkönyvezés tárgyát képező valamely jog szerzésének módjait határozták meg.⁴ 1865-ben egy törvényjavaslat született a telekkönyvi szabályozásról, amelyet többször módosítottak, és amely végül 1886-ban „A telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló 1886: XXIX. törvényczikk” néven jelent meg. A 20. századi telekkönyvi rendszert ténylegesen ez a törvény, illetve e törvényhez készült novellák alakították ki a gyakorlatban. Valódi változás a rendszerben egészen 1937-ig nem nagyon volt, hiszen számos jogalkotási kísérlet kudarcba fulladt. A szabályozás hiányosnak és pontatlannak bizonyult, a jogalkotónak pedig nem sikerült megoldást találnia arra, miként lehetne ezeket a problémákat orvosolni.

III. A 20. század újításai

A fentiek alapján látható, hogy a 19. század végén, illetve a 20. század elején nem történt változás a nyilvántartásban, hiszen a jogalkotónak ebben az időszakban sokadrangú volt az ingatlan-

³ Nagy Gábor: Az ingatlan-nyilvántartási (telekkönyvi) rendszer kialakulása Magyarországon I. rész (A kezdetektől a XX. század első feléig). Jogi Fórum. [https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/nagy_gabor_az_ingatlan-nyilvانتartasi_rendszer_kialakulasa_1\[jogi_forum\].pdf](https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/nagy_gabor_az_ingatlan-nyilvانتartasi_rendszer_kialakulasa_1[jogi_forum].pdf) (2024. 04. 26.) 11.o.

⁴ Uo.

nyilvántartás szabályozási kérdéseinek megoldása, országunk az állandó háborúk korszakát élte. 1937-ben megjelent a városrendezésről és az építésügyről szóló VI. törvénycikk, amely kimondta, hogy kötelező teleknyilvántartást vezetni, hiszen az a városok érdekeit szolgálja. Emellett a városrendezés szempontjából jelentős kellékként rögzítették a teleknyilvántartást, de ekkor még csak tájékoztató jelleggel felruházva azt. A törvénycikk értelmében a kataszterben fel kellett tüntetni az általános rendezés alá vont területen minden telek forgalmi értékét, valamint az épületekre és telkekre megállapított közigazgatási természetű jogokat és kötelezettségeket.⁵ A törvénycikk már ekkor is biztosította az állampolgároknak azt, hogy díj ellenében kivonatot vagy másolatot kérjenek a nyilvántartásban foglalt adatokról. 1960 volt a következő érdemi változást hozó év, ekkor ugyanis újraszabályozták a telekkönyvi rendszert, és bevezették a szocialista alapú nyilvántartást, valamint az állami földkönyvet is, amely a szövetkezeti tulajdonban lévő ingatlanokat tartotta nyilván. Ekkor az ország területén lévő földek és ingatlanok nagyon kis hányada maradt magántulajdonban, hiszen minden államosítva lett.⁶ A 20. század közepéig a fentebb részletezett nyilvántartás mellett gazdasági célokra használt földnyilvántartást is vezettek, amelyeknek önálló ingatlan nem is volt tárgya. A két nyilvántartás egységesítésére irányuló törekvések végül 1972-re célba értek, ugyanis ez év január 1-jétől lépett hatályba az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1972. évi 31. törvényerejű rendelet (továbbiakban: Tvr.).⁷ Ezzel létrejött az egységes ingatlan-nyilvántartás Magyarországon.

A telekkönyvek vezetése ettől az évtől kezdve átkerült a bíróságok hatásköréből a földhivatalokéba. Az ingatlan-nyilvántartás konstitutív hatályát ugyancsak rögzítette a rendelet. Nagyon fontos, hogy a Tvr.-ben megjelent az okirati elv is a jogbiztonság egyik alapjaként, azaz hogy az ingatlan-nyilvántartásba tény vagy jogot bejegyezni, illetve adatot feltüntetni csak érvényes okirat alapján lehet.⁸ Ingatlan-nyilvántartási ügyben elsőfokon az ingatlan fekvése szerint illetékes járási földhivatal, másodfokon – a jogok és tények bejegyzésére vonatkozó jogorvoslat kivételével – a megyei földhivatalok jártak el.⁹ A Tvr. által bevezetett egységes ingatlan-nyilvántartás tehát jóval korszerűbb szabályozásnak bizonyult, amelyre már nagyon szüksége volt a társadalomnak. Az 1990-es években bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások azonban az ingatlanokat is jelentősen érintették: a nagy földterületekből százezrével alakultak ki kis táblák, az állami lakások eladása miatt pedig jelentősen megnőtt Magyarországon az öröklakások száma. Ez a nagyszámú változás odáig vezetett, hogy az ingatlan-nyilvántartás tartalma a 90-es évek közepére egyáltalán

⁵ 1937. évi VI. tc. 1. § (4) bekezdés

⁶ Nagy: i. m. 18. o.

⁷ Borsay Tamás: Énhasadás. Ismét napirenden a kérdés: ingatlan-nyilvántartás vagy telekkönyv? Földhivatali Portál. <https://www.foldhivatal.hu/content/view/179/102/> (2024. 04. 20.)

⁸ Tvr. indokolása. Általános indokolás 2. e) pont

⁹ Tvr. 3. § (3) bekezdés

nem a valóságot tükrözte, a tényleges állapot csekély százalékát adta vissza közhitelesen.¹⁰ Szükség volt tehát valamilyen reformra, így 1993-ban elkezdtek számítógépesíteni az ingatlan-nyilvántartást a PHARE projekt keretében. A fejlesztési programban olyan célokat tűztek ki, mint például a szakmai szabályzatok felülvizsgálata, a szolgáltatások körének bővítése, valamint a nyilvántartás térinformatikai rendszerként történő kialakítása.¹¹ Jól látható, hogy a jogalkotó próbált egy korhű, a nagy társadalmi változásokkal lépést tartani képes ingatlan-nyilvántartást megalkotni, amely az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvényben (a továbbiakban: Inytv.) öltött testet. Ez a jogszabály változatlanul fenntartja az egységességet, továbbá azt az elvet is követi, miszerint az ingatlan-nyilvántartás alapját nem a tulajdonosok képezik, hanem az ingatlanok. A teljesség elve – amelynek értelmében a nyilvántartás tartalmazza az összes ingatlant, amely Magyarország területén található – még nagyon fontos volt a törvény megalkotásánál. Az Inytv. hiába igyekezett lépést tartani a korról, mára sajnos ugyancsak lemaradt. Mivel a 27 éve hatályba lépett törvény képtelen követni a rohamosan fejlődő világ kihívásait, szükségesnek bizonyult a Közigazgatás- és Közszolgálat-fejlesztés Operatív Program keretében hozott döntés, amely az E-ingatlan-nyilvántartás elnevezésű projekt (továbbiakban: E-ING projekt) megvalósítását tűzte ki célul.

IV. E-ING projekt

A program kimondott célja, hogy egységes elektronikus adatbázist hozzon létre az ingatlan-nyilvántartásból, az eljárások menetét teljes mértékben elektronikussá tegye, ezzel lecsökkentve az eljárások költségét és átfutási idejét.¹²

Az E-ING projekttel szemben szakmai elvárást is támaszt a Kormány, mégpedig azt, hogy az állami térképi nyilvántartást vezető informatikai környezet és az ingatlan-nyilvántartás összehangoltan működjön, különben a kitűzött célok elérése lehetetlenné válik. A nyilvántartás modernizálása kiemelt jelentőségű, ezért a projekt keretében sokrétű fejlesztés várható, többek között a földügyi informatikai rendszerek szolgáltatóképességének növelése, az elektronikus ügyintézés kiterjesztése az ingatlan-nyilvántartási eljárásokban, az E-ingatlan-nyilvántartás bevezetéséhez kapcsolódó rendszerek interfészfejlesztései, valamint IT-biztonsághoz kapcsolódó fejlesztése.¹³ Ha sikerül az ígéreteket megvalósítani, akkor a ma teljesen papíralapon működő eljárást felváltja a szinte egészében elektronikusan zajló eljárás. Óriási változás lenne ez, amely nem csak a jogalkotónak, de a jogalkalmazóknak is fejlődést okozhat majd a jövőben. Összességében a program célja az, hogy az új ingatlan-nyilvántartási rendszer illeszkedjen a hazai digitális

¹⁰ Czékmann Zsolt – Czibrik Eszter: Az új ingatlan-nyilvántartási törvény és az Ákr. viszonya. KözigazgatásTudomány 2022/1. sz. 45. o.

¹¹ Uo.

¹² Az új Inytv. indokolása. Általános indokolás.

¹³ Czékmann – Czibrik: i. m. 46. o.

ökoszisztémába, mégpedig úgy, hogy a többi közigazgatási szakrendszert is kiszolgálja. Ennek érdekében rendszerszintű átalakításokra van szükség, szabályozási, infrastrukturális és szervezési kérdéseket kell megoldani annak érdekében, hogy az E-ING megfelelően illeszkedni tudjon a meglévő rendszerhez. A projekt makulátlan végrehajtásával a földügyi igazgatás tevékenysége teljes mértékben koherenssé válik az általános közigazgatási rendtartással, a perrendtartásokkal, valamint az elektronikus ügyintézésről szóló ágazati szabályozásban megkövetelt rendelkezésekkel.¹⁴

V. Az új Inyvtv.

Az új ingatlan-nyilvántartási törvény 2021. június 28-án került kihirdetésre, de a kézirat lezárásának időpontjában még nem lépett hatályba. A döntéshozók kétszer is elhalasztották már ezt, eredetileg 2023. február 1., majd 2023. október 1. volt a hatályba lépés tervezett időpontja. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a jogi és infrastrukturális szabályozás még nem áll(t) készen arra, hogy ekkora változást befogadjon. A jelenlegi tervek szerint az új Inyvtv. 2024. október 1-jén lép hatályba.

Az új törvény szerkezeti szempontból 5 részre tagolható. A bevezető rendelkezések között rögzíti a törvényhozó az alapvető szabályokat, az ingatlan-nyilvántartás tárgyát és tartalmát, valamint a nyilvántartást vezető szervezetet. A második részben az ingatlan-nyilvántartás adataiban történő változások vezetésének részletes szabályozását találjuk, míg a harmadik egységben a nyilvántartás tartalmának megismerésére vonatkozó rendelkezések szerepelnek. A negyedik részben az ingatlan-nyilvántartási eljárás és az adatszolgáltatás igazgatási szolgáltatási díjával összefüggő jogszabályhelyek, míg a záró egységben a hatályba léptető, a felhatalmazó és az átmeneti rendelkezések találhatóak. Kiemelendő, hogy kódex jelleget ölt az új Inyvtv., ugyanis ágazati jogszabály nem szól a bejegyezhető adatokról, tényekről vagy jogokról, arról egységesen csak az ingatlan-nyilvántartásra vonatkozó szabályozás rendelkezhet.¹⁵ Az ingatlan tulajdonosa akár eladni, akár megterhelni (pl.: hitelt biztosító zálogjoggal) kívánja az ingatlanát, ehhez bejegyzési engedélyt kell kiállítania.

A bejegyzési engedély szabályozása is lényegesen megváltozik, ugyanis az új ingatlan-nyilvántartási törvény végrehajtási rendelete kimondja, hogy ezt egy erre a célra létrehozott elektronikus úrlapon kell majd létrehozni és azt minősített elektronikus aláírással kell ellátni. A másik lehetőség, hogy az ingatlan tulajdonosa azonosításra visszavezetett dokumentumhitelesítés szolgáltatással (AVDH) hitelesíteni köteles az engedélyt, ráadásul ügyvéd előtti személyes jelenléttel. Ezzel, hogy a személyes jelenlét kötelező, az elektronikus ügyintézés egyik legnagyobb előnyét üresíti ki a jogalkotó. Ennek ellenére jól látható tehát, hogy ehhez nagyon jól kidolgozott

¹⁴ Varga Márk: Fenntartható közigazgatás. Az elektronizáció szerepe az ingatlan nyilvántartása kapcsán. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 2020/2. sz. 126. o.

¹⁵ Az új Inyvtv indokolása. Általános indokolás.

infrastrukturális háttér szükséges, amely úgy látszik, még nincsen teljesen készen. Nagy előnye lesz viszont az elektronikus eljárás bevezetésének, hogy főszabály szerint a dokumentumok benyújtását követő 1 munkanapon belül az ügyfelek ügyeit elintézik. Hátrány viszont, hogy az új ingatlan-nyilvántartási eljárás különös szakértelmet igényel majd, mivel az elektronikus rendszerbe feltöltött adatokat kell irányadónak tekinteni az automatikus döntéshozatal során. Ezért a törvény – ahogy az eddigiekben is – továbbra is kötelezővé teszi a jogi képviselést a kérelemre induló eljárásokban, sőt szigorítva úgy, hogy jogi képviselőként is csak a külön jogosultsággal rendelkező ügyvédek járhatnak majd el.¹⁶

Az új Inytv. szigorítja a bejegyzett adatok vagy tények megismerhetőségét, természetesen adatvédelmi okokra hivatkozva. A természetes személy névadatai és születési helye akkor ismerhetők meg, ha a lekérdező személy azonosítja magát, valamint megjelöli a lekérdezés célját. Az ezen túlmutató személyazonosító adatok csak a törvényben meghatározott célból és a törvény által meghatározott személyek számára lehetnek felfedhetők, de ezek is csak a lehető legszükségesebb mértékben.¹⁷ Megvizsgálva dogmatikai szempontból ez korlátozást jelent, de a gyakorlatban azonban nem, hiszen az úgynevezett tulajdoni lapba történő betekintések nagy hányada ma már a földhivatali internetes felületen, a TAKARNET rendszeren vagy a magyarorszag.hu weboldalon keresztül történik.¹⁸

További praktikus változás lesz, hogy a kérelem adatait az informatikai rendszer a bevitelt követően azonnal ellenőrzi, és csak abban az esetben széljegyzí a beadványt, ha a szükséges adatokat helyesen töltötték ki. Ez lényegesen gyorsítani fogja az eljárást. Kiemelendő, hogy az ingatlanra vonatkozóan folyó perekről történő tudomásszerzés az ingatlan esetleges vevői és egyéb jogosultak szempontjából is fontos lehet, jelenleg ugyanis akár hónapok is eltelhetnek az ingatlannal kapcsolatos per megindulása és a tulajdoni lapon történő feljegyzés között, sőt a feljegyzés csak az ügyfél külön kérelmére történhet meg. További pozitív fejlemény lesz, hogy ezentúl az ingatlanra vonatkozó bizonyos perek megindítása tényének bejegyzése érdekében a bíróság hivatalból értesíti az ingatlan-nyilvántartást vezető szervet, amely bejegyzí a per tényét. Ez azért számít igazán előremutató fejleménynek, mert az eljárás jóval rövidebb idő alatt végbe tud majd menni.

¹⁶ *Sohyári Nóra – Fellegi Nándor: Ingatlan adásvétel 2024-ben? – Az új ingatlan-nyilvántartási törvény legfontosabb változásai.* Maráci, Fellegi & Társai Ügyvédi Iroda. <https://mfpartners.hu/hirek/ingatlan-adasvetel-2024-ben-az-uj-ingatlan-nyilvantartasi-torveny-legfontosabb-valtozasai/> (2024. 04. 27.)

¹⁷ Új Inytv. 14. § (3) bekezdés

¹⁸ *Rosta Márton: Gondolatok az új ingatlan-nyilvántartási törvényről.* Themis 2021/12. sz. 14. o.

VI. Összegzés

Jól látható tehát, hogy mekkora változáson ment keresztül az ingatlan-nyilvántartás hazai rendszere az elmúlt 180 évben. Az új ingatlan-nyilvántartási törvény rég nem látott fejlődést hozhat, ha minden úgy sikerül, ahogyan azt a jogalkotó eltervezte. A rohamosan fejlődő világ igényeinek maximálisan megfelelő elektronikus rendszer viszont számos buktatót is hordozhat magában. A hatálybalépés kétszeri elhalasztása is azt mutatja, hogy mindent megtesznek azért, hogy a rendszer makulátlanul működjön. Egy külön publikáció témája lehetne az új törvény, jelen tanulmány arra kívánt rávilágítani, hogy mekkora mértékű újítást hordoz magában az új jogszabály. Az elemzés célja a rövid összefoglalás és történeti áttekintés mellett annak szemléltetése, hogy talán sikerült egy olyan hazai jogszabályt alkotni, amely korhű és felveszi a modern világ tempóját. A törvény hatályba lépésével alapjaiban változik meg az ingatlanokkal kapcsolatos ügyintézés és jelentősen csökken a földhivatalok szerepe, a kötelező jogi képviselő bevezetésével ugyanakkor az ügyvédek munkaterhe növekszik, az ő továbbképzésük azonban máig nem kezdődött meg. A tervezet tehát adott, azonban csak a hatályba lépés után fog kiderülni, mennyire volt makulátlan az új törvény, hogy sikerült annak előkészítése, és milyen nem várt gyakorlati nehézségek merülnek fel.

Pócz Réka

doktorandusz (PPKE JÁDI)

Ősi bölcsességek és gondolatok alkalmazása modern problémákra

I. Bevezetés

Tanulmányom témájának középpontjában jeles filozófusok, jogfilozófusok, a természetjog illetőleg a humanizmus jelenlétének a jelentősége áll egy aktuális témára vonatkoztatva. A mai világban bekövetkező akár jogi, akár szociológia, de politikai eseménysorozatok gondolatmenetei és annak eredői is visszavezethetők olyan jeles gondolkodók tanításaira, mint például Arisztotelész, Platón, vagy akár Gustav Radbruch. Rövid tanulmányomban bemutatom, hogy miképp lehet ősi bölcsességeket és gondolatokat a modern problémák elemzésére, és esetleges megoldására segítségül hívni, továbbá az imént rögzített gondolkodók tanításait figyelembevéve kívánok egy igencsak aktuális témát más szemszögből (jogfilozófia) megközelíteni annak érdekében, hogy azt a lehető legteljesebben be lehessen mutatni.

A téma jelentőségét és aktualitását pedig az orosz-ukrán háború következtében alkalmazott szankciókkal, a szankciócsomagok elemzésével próbálom hangsúlyozni. Nemzetköz jogi értelemben szankciók régóta léteznek. Az első feljegyzett szankciók alkalmazása i. e. 432-ben történt, amikor az Athéni Birodalom kitiltotta a Megarából származó kereskedőket a piacteréről, és ezzel ellehetetlenítette a rivális városállam gazdaságát. A gazdasági szankciók alkalmazása azonban csak a 20. században vált ismertebbé.¹ A különleges katonai műveletek miatt az első napoktól kezdődően rendkívüli gyorsasággal meghozott szankciós csomagok globális mértékben megtestesült, és a gyakorlatban ez az esemény mondható a szankciók első komoly „üzemi tesztjének” annak ellenére, hogy 2014-ben már volt példa szankciós csomag elrendelésére Oroszországgal szemben. Az orosz agresszió óta a világ országai szankciókkal és új törvényekkel próbálják gátolni a különböző orosz tevékenységeket például: kereskedelem, tranzakciók, közlekedés.

Tanulmányomban jogfilozófiai szempontból három fő pontot vizsgálok: (i) Az Oroszország és a Nyugat között feszülő filozófiából fakadó ellentétet illetőleg a háború jelenségét, (ii) a – többek között – humanizmusra hivatkozott (gazdasági) szankciókat és az oroszokat érintő szankciókra érkezett, humanizmusra hivatkozó választ, és végül, de nem utolsó sorban (iii) az egyes szankciók megfelelőségét a radbruchi formulának a tárgyalásával. Az alábbi pontokban feltüntetett kérdések

¹ Noura *Abughris*: A Brief History of Economic Sanctions. Carter-Ruck. <https://www.carter-ruck.com/insight/a-brief-history-of-economic-sanctions/> (2024. 02. 18.)

és lefektetett állítások alátámasztása egy sokkal nagyobb terjedelmű írást is eredményezhetne, így a teljesség igénye nélkül célozom a téma sokszínűségének és a jogfilozófia aktualitásának a hangsúlyozása, illetőleg annak bemutatása, hogy miként lehet ősi bölcsességeket és gondolatokat alkalmazni modern problémákra.

II. Ellentét és a háború jelensége

Évszázadokon át az egyik legnyomósabb probléma az oroszok és a Nyugat kapcsolatának kérdése volt. A 19. de különösen a 20. században először a cárbirodalom, majd a Szovjetunió növekedése helyezte ezt a kérdést a középpontba. A Nyugat és Oroszország közötti kapcsolat megértése egy összetett és sokrétű művelet, csak úgy, mint a jelenleg is zajló háború megértése.² Egy dolog viszont biztos: fontos megvizsgálni a Nyugat és Oroszország közötti különbségeket, amik a gyökerei lehetnek egyes értelmezési problémáknak, kérdéseknek. Továbbá ugyancsak irányadó megvizsgálni a háború miatti szankciók elrendelése előtt Oroszország és a Nyugat közötti kölcsönös megértés nehézségeihez kapcsolódó kérdéseket is. Itt a nehézségek részben észlelési, részben pedig fogalmi sémák kulturálisan megalapozott különbségein alapulnak.

Nyugaton a tágan értelmezett arisztotelianizmus, Oroszországban pedig a neoplatonizmus határozza meg a világhoz való uralkodó hozzáállást. Az orosz tudat a nyugati tudattal szemben nagyjából hajlamos a világ totalizálására. Míg tehát a neoplatonizmus az abszolútumot az igazi valóság forrásaként látja, addig az arisztotelianizmus a racionális megértés és az empirikus megfigyelések alapján határozza meg a valóságot. A neoplatonizmus a lélek visszatérését az abszolútumba tartja a célként, míg az arisztotelianizmus az emberi boldogságot a jó élet és a közösségben való részvétel révén hirdeti. Az abszolútumra koncentrálódva az orosz filozófia lényege az abszolútumra való összpontosításban rejlik, amelyet számos módon közelítenek meg, legyen az alapvetően materialisztikus vagy éppen fideisztikus – mindig dinamikus módon. Egy korai antik példa erre Heraclitus filozófiája, későbbi antik párja pedig Plotinus gondolata. Későbbi időszakokban az abszolútum fogalma különböző szakaszokon jelent meg az európai filozófiában is, elérve egy kissé patetikus, bár finoman kifinomult érettséget Hegel és Schelling rendszereiben, amelyeket általában az orosz filozófia inspirációjának tekintenek.³

Ezenkívül a keleti és nyugati kulturális különbségek, vallási hagyományok és történelmi kontextusok is hozzájárulnak ahhoz, hogy Oroszországban a neoplatonizmus előtérbe kerüljön, míg a nyugati világban az arisztotelianizmus maradjon meghatározó. Ez a két filozófiai nézet

² Marian Broda – E. M. Swiderski: Russia and the West: The Root of the Problem of Mutual Understanding. Studies in East European Thought 2002/1-2. sz. 7. o.

³ Janusz Dobieszewski: Neoplatonic tendencies in Russian philosophy. Studies in East European Thought 2010/1. sz. 3-10. o.

ellentétes megközelítéseket kínál a valóság és az abszolútum természetének megértéséhez, és ezek a különbségek gazdag kulturális és filozófiai párbeszédet eredményeznek a keleti és nyugati gondolkodásmód között. Álláspontom szerint a nézetbeli különbség visszavezethető arra, hogy Oroszország nem vette figyelembe, vagy nem kellően vette figyelembe az arisztotelészi tanításokat. Ezzel szemben Nyugaton a tág értelemben vett arisztotelianizmus egy központi szerepet töltött be, amely a valóság észlelésének és fogalomalkotásának uralkodó módjának alapjává vált. Oroszországban ezzel szemben egy olyan hagyomány volt és van jelen, amely a nyugati világban periférián maradt, mely nevezetesen a platóni hagyomány.⁴

A fentiekből is kitűnik, hogy Arisztotelész és Platón e tekintetben eltérő álláspontot képviseltek, hiszen mint két jeles és korszakalkotó gondolkodó, annak ellenére, hogy kortársak voltak – Arisztotelész lévén Platón tanítványa – bár egymással párhuzamosan, de két különböző síkon látták a világot, és kerestek a kérdéseikre válaszokat.⁵ Platón az ideális államot (csak úgy ahogy az emberi lelket is) három részre tagolja. A társadalmi, állami rétegek egy-egy lélekrésszel rendelkeznek és mindegyiknek megvan a maga sajátos erénye. Az első rend a vezetők rendje, a második rend a katonák, vagyis az örök rendje, míg a harmadik rend pedig a termelő rend. Meggyőződése, hogy ha minden társadalmi réteg azt teszi, ami a feladata, akkor megvalósul az államban a negyedik erény, az igazságosság.⁶

Arisztotelész gondolataival élve addig nem lehet megérteni egy jelenséget, amíg nem értjük, hogy pontosan, mi okozza, de Arisztotelész számára az „ok” összetett, többretegű fogalom volt. Egy Ukrajna és Oroszország közötti háború esetén Arisztotelész minden bizonnyal az oroszok Ukrajna elleni invázióját jelölné meg közvetlen okként, – a háború közvetlen kezdeményezőjeként – de az is kétségtelen, hogy ennek mélyebb megértéséhez be kell lépni Ukrajna mély történetébe, történelmébe. Ennek értelmében tehát egyetlen eseményt sem érthetünk meg csak a közvetlen összefüggésében, hanem meg kell vizsgálnunk annak hosszú távú okait is, az eseményhez vezető fejlődés, valamint az esemény „végső céljának” szempontjából.⁷

Egy rövid kitekintésként mindenképp megemlítendő, hogy az orosz-ukrán konfliktus feloldására milyen jogfilozófiai elveket lehet segítségül hívni. Ukrajna láthatóan hajlandóságot mutat közeledni az Európai Unió felé, ezzel szemben Oroszország a dominanciáját mindenképp meg akarja tartani Ukrajna felett, mind geopolitikai mind pedig kulturális szempontból. Az ukrajnai konfliktus megoldását a Politikában leírt arisztotelészi elvek alkalmazása hozhatja meg.

⁴ Broda – Swiderski: i. m. 7-24. o.

⁵ Rusu Rovenna: Ég és föld a különbség? Platón és Arisztotelész lélektana. Hasonlóságok és különbségek. Erdélyi Múzeum 2015/4. sz. 1. o.

⁶ Platón: Az állam, Második Könyv. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.htm> (2024. 01. 08.)

⁷ Eli Zaretsky: Aristotle in Ukraine. Vijesti Online. <https://en.vijesti.me/column/605582/Aristotle-in-Ukraine> (2024. 01. 08.)

Arisztotelész azt állítja, hogy az értelem és a politika alkalmazása életképes politikai intézmények felépítéséhez vezet, amelyek a tökéletesség elérésének és a polgárság minden tagjának jó életének koncepcióján alapulnak.⁸

III. A háború, a szankciók és a humanizmus

A fizikai erőszak háború formájában történő megtestesülése egyértelműen szankciók sokaságát vonja maga után, a nemzetközi jogban – a központi, a kollektív és az egyéni szankció, mint három szankciótípus elhatárolása mellett. Számos humanista szempont rejlik a nemzetközi közösség elkötelezettsége mögött az emberi méltóság védelme és az erőszakmentes megoldások előnyben részesítése érdekében, és igyekeznek befolyásolni a háborúban érintett felek döntéseit az emberiség és humanizmus jegyében. Központi szankciókat kizárólag a Biztonsági Tanács alkalmazhat a legsúlyosabb nemzetközi jogsértések végrehajtóival szemben, míg a nevesített utóbbi két szankciótípus esetén a jogaiban sértett állam vagy egyéni szankciókat alkalmazhat retorzió illetőleg represszália formájában a jogsértéssel arányos mértékben, vagy kollektív szankciókat alkalmazhat azzal az állammal, vagy államokkal szemben, akik jogsértést követtek el. Kifejezetten tiltott, és a legsúlyosabb jogsértésnek minősül mind az erőszak, mind pedig az agresszió alkalmazása is másokkal (más államokkal) szemben.⁹

Az ENSZ tagjainak „*a nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.*”¹⁰ Agresszió valamely állam részéről fegyveres erőnek az elsőként való alkalmazása, amely súlyos következményekkel járó, más állam vagy államok szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen vagy az ENSZ Alapokmányával összeegyeztethetetlen bármely más módon történik.¹¹

Az agresszió és az erőszak közötti jelentős különbség, hogy az agresszió csak és kizárólag a fegyveres erőszak alkalmazásának súlyosabb formáit öleli fel az ENSZ Biztonsági Tanácsának szélesebb intézkedési jogai mellett.¹² Az agresszió vizsgálatánál mindig az eset lényeges körülményeinek a fényében kell vizsgálni az esetleges jelentős, és súlyos következményeket.

⁸ Robert Wise: Aristotle's Politics and conflict resolution in the case of the civil war in the Ukraine. Ivory Research. <https://www.ivoryresearch.com/samples/aristotles-politics-and-conflict-resolution-in-the-case-of-the-civil-war-in-the-ukraine/> (2024. 01. 08.)

⁹ Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: Nemzetközi jog. CompLex, Budapest 2019. 62. o.

¹⁰ Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról szóló 1956. évi I. törvény 2. cikk 4. bekezdés

¹¹ ENSZ Közgyűlés 3314 (XXIX) (1974) sz. határozata az agresszió meghatározásáról 1. Cikk

¹² Brubács János: Jus contra bellum : glosszák az erőszak nemzetközi jog tilalmához. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (szerk.: Homoki-Nagy Mária – Blutman László). Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, Szeged 2014. 83. o.

Példának okáért nem tekintette a magyar kormány agressziónak az 1991-es délszláv háború idején azt, hogy az akkori jugoszláv hadsereg fegyveres erői néhány alkalommal átlépték az országhatárt.¹³

2022. február 21. napjához azonban más tartalom társul. Az ekkor kezdődő orosz-ukrán események agresszióval átitatott és azóta folyamatosan zajló eseménysorozatok sokaságánál nem kérdés a jelentős és súlyos következmény. Az agresszió megvalósulásának feltételei abban a tekintetben is megvalósulnak, hogy másik állammal (Ukrajnával) szemben irányuló szándékos és fegyveres cselekményekről van szó. Az uralkodó nézet szerint viszont az agresszió tényállása már a 2014-es Krím-félsziget orosz megszállásának és annexiójának idején megvalósult.¹⁴

Az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdését csak az Alapokmány 39. és 51. cikkével összhangban lehet értelmezni, amely rámutat, hogy az államközi általános erőszaktilalom alól két kivétel van: az ideiglenes és kiegészítő szerepet betöltő önvédelem joga – mely gyakorlásának *sine qua non* feltétele a fegyveres támadás¹⁵ – és a Biztonsági Tanács felhatalmazás alapján alkalmazott fegyveres erőszak.¹⁶ Folyamatos vita és bizonytalanság övezi, hogy a jelen konfliktus orosz oldalról beletartozik-e valamelyik kivételkörbe. Az azonban biztos, hogy az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében rögzített általános tilalmat Oroszország megszegte annak ellenére, hogy egyetlen államnak, vagy állam egyetlen csoportjának sincs joga arra, hogy fegyveres erőszakot alkalmazzon bármely más állam ellen.¹⁷

Mivel az ENSZ Alapokmánya és nemzetközi jogi elvek rögzítik az államok szuverén egyenlőségének elvét és azt, hogy az államoknak nemzetközi érintkezéseik során tartózkodniuk kell a más államok területi épsége vagy fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától, s mivel az ENSZ Közgyűlése 2022. március 2-i határozatában az Ukrajna elleni orosz háborút az ENSZ Alapokmánya 2. cikkének (4) bekezdését sértő agressziónak minősítette¹⁸, és 2022. március 24-i határozatában felszólította az Oroszországi Föderációt, hogy azonnal hagyja abba az Ukrajna elleni ellenségeskedést, továbbá mivel 2022. március 16-án a Nemzetközi Bíróság felszólította az Oroszországi Föderációt, hogy haladéktalanul függessze fel katonai műveleteit Ukrajna területén¹⁹, így az Európai Parlament – ha nem is jogi kötelezettségből fakadóan, hanem pusztán politikai indíttatásból – lépéskényszerbe került.

¹³ Szilágyi Imre: A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után. Külügyi Szemle 2004/1-2. sz. 12. o.

¹⁴ Hoffmann Tamás: Háború vagy béke? Az államközi erőszak alkalmazásának nemzetközi jogi kérdései az orosz-ukrán konfliktusban. Közjogi Szemle 2022/3. sz. 8. o.

¹⁵ Kajtár Gábor: Az erőszak tilalma. Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <https://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2024. 06. 14.)

¹⁶ Kajtár: i. m. 5. o.

¹⁷ Kende – Nagy – Sonnevend – Valki: i. m. 781. o.

¹⁸ Marko Milanovic: What is Russia's Legal Justification for Using Force against Ukraine. EJIL: Talk! <https://www.ejiltalk.org/what-is-russias-legal-justification-for-using-force-against-ukraine/> (2024. 01. 10.)

¹⁹ Az Európai Parlament B9-0139/2023. állásfoglalása az Oroszország által Ukrajna ellen egy éve indított invázióról és agresszív háborúról (Továbbiakban: Az Európai Parlament B9-0139/2023. állásfoglalása)

Egy állam minden nemzetközi jogsértő cselekedete vagy mulasztása az adott állam nemzetközi felelősségével jár, és az érintett állam felelőssége attól függetlenül fennáll, hogy annak képviselőjét egyénileg büntetőjogilag felelősségre vonják-e vagy sem. Az agresszió (de egyebekben bármelyik nemzetközi bűncselekmény) tekintetében az egyéni büntetőjogi felelősség közvetlenül a nemzetközi jogból ered. Amennyiben az ezt vagy akár más súlyos bűncselekményt megvalósító cselekmény egyben betudható egy államnak is – jelen esetben Oroszország – egyszerre beszélhetünk egyéni büntetőjogi felelősségről és államfelelősségről. El kell tehát határolni az államfelelősséget, illetve a következőkben érintett egyéni büntetőjogi felelősséget.²⁰

Az Ukrajna elleni agresszió a mai napig nem csillapodott, így az Európai Parlament állásfoglalást adott ki az Ukrajna elleni agresszió büntetével foglalkozó törvényszék létrehozására, az agressziós helyzet mielőbbi kezelése érdekében. A Parlament megismételte, hogy a lehető leghatározottabban elítéli az Ukrajna elleni orosz agressziót, követeli a katonai tevékenység megszüntetését. Hangsúlyozta, hogy az Ukrajna elleni orosz agresszió büntette egyértelműen és vitathatatlanul sérti az ENSZ Alapokmányát, amit a nemzetközi közösség – a globális biztonság és a szabályokon alapuló nemzetközi rend érdekében – nem hagyhat válasz nélkül. Sürgette Ukrajnát és az Oroszországi Föderációt, hogy ratifikálja a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumát és annak módosításait, és váljon a Nemzetközi Büntetőbíróság hivatalos tagjává annak érdekében, hogy támogassa a súlyos nemzetközi bűncselekményekért felelős személyek felkutatására irányuló erőfeszítéseket, illetve ismételt felhívást tett egy különleges nemzetközi törvényszék felállítására az Ukrajna ellen elkövetett agresszió büntetéseinek kivizsgálása céljából.²¹

Az illúziót tovább fokozta, hogy Nemzetközi Büntetőbíróság elfogatóparancsot adott ki Putyin elnök háborús bűncselekményekért viselt feltételezett felelőssége miatt. És bár az elnökkel szemben foganatosított elfogatóparancs végrehajtása a gyakorlatban már-már lehetetlennek tűnik, pusztán az elfogatóparancs kibocsátása is elegendő ahhoz, hogy az oroszországi ratifikáció tényleg csak egy illúzió legyen.²²

Ezen humanista szempontok hangsúlyozzák a nemzetközi közösség elkötelezettségét az emberi méltóság védelme és az erőszakmentes megoldások előnyben részesítése iránt, és igyekeznek befolyásolni az érintett felek döntéseit az emberiség és humanizmus jegyében. A háborús helyzet pedig csak még élesebbé tette az egyes alapvető emberi jogok biztosításának fontosságát.

²⁰ Kende – Nagy – Sonnevend – Valkó: i. m. 320. o.

²¹ Az Európai Parlament B9-0139/2023. állásfoglalása

²² Szűcs Levente: Putyin letartóztatása az egyszerű kellemtelenségtől a casus belli-ig. Maszol. <https://maszol.ro/kulfold/Putyn-letartoztatasa-az-egyszeru-kellemtelensegtol-a-casus-belli-ig> (2024. 01. 10.)

Igaz tehát, hogy az emberi méltóság védelme, illetőleg az erőszakmentes megoldások (pl. gazdasági szankciók, büntetőeljárások megindítása) igyekeznek mindenkit jó útra terelni és így ebben az esetben talán lehet véges határidőn belül a háború lezárásában reménykedni, azonban nem elhanyagolható, hogy a másik oldalról is meg kell vizsgálni a kérdést. Ez azt jelenti, hogy az emberi méltóság, tisztességes eljárásához való jog, illetőleg az emberiség és humanizmus jegyében hogyan értékelhetők az oroszokkal szembeni szigorú intézkedések.

Több komplex kérdés is felvetődik a szankciók, szankciócsomagok tekintetében. Érthető, hogy a nemzetközi közösség elkötelezett az emberi élet és a méltóság védelme érdekében, azonban felmerül a gondolat, hogy nem léptek-e át egy határt a jogalkotók a szankciók elrendelése során, amik kifejezetten sértik az emberi méltóságot és ellentétesek a humanizmus jegyével (a szankciót elszenvedők vonatkozásában). Erre példaképpen kívánom megemlíteni, hogy az orosz oligarchák az emberi jogi törvényeket használják a szankciók ellen. A kérdés komplexitása és nagy terjedelme vitathatatlan, az álláspontok pedig megosztóak.

Az oroszok egyértelműen az emberi méltóságuk sérelmét és alapvető jogaiknak a korlátozását hangsúlyozzák tekintettel arra, hogy a szankciós intézkedések következtében a szabad mozgáshoz való joguk, tulajdonhoz való joguk, tisztességes eljárás lefolytatásához való joguk illetőleg emberi méltóságához való joguk is sérül.

Jogosan merül fel ugyanakkor az a felvetés is, hogy szükségesek és arányosak-e a szankciók és összehangba hozhatóak-e teljes mértékben a humanizmus elvével, és ténylegesen szükséges-e ilyen radikális szankciókat alkalmazni az oroszokkal szemben. Az nem kérdés, hogy a nemzetközi közösség egy erkölcsi és humanitárius érvelést tart szem előtt a szankciók elrendelésekor, mely szerint a béke fontos a vérontás és az emberi szenvedés megelőzése érdekében. A problémát inkább abban lehet látni, hogy a szankciók olyan orosz állampolgárokat is érintenek, akik nem működtek közre a háború kirobbantásában, hanem pusztán orosz állampolgárságuk miatt helyezik őket hátrányos helyzetbe. Ilyen esetekben úgy gondolom a humanizmus szempontjából átértékelendők, de legalább jobban – több dimenzióból – megvizsgálandóak az elfogadott szankciócsomagok és annak alkalmazásai.

IV. A szankciók jogszerűsége a radbruchi formulának a figyelembevételével

A gazdasági szankciók, mint külpolitikai eszközök az államokkal, nemzetközi szervezetekkel vagy magánszemélyekkel szembeni gazdasági kényszerintézkedések alkalmazását, vagy az azokkal való fenyegetést jelentik.²³ Általánosságban tehát az egyes államok közötti kereskedelemkorlátozó

²³ Marcin J. Menkes: Gazdasági szankciók a nemzetközi vitarendezésben. Queritius. <https://queritius.com/app/uploads/2022/05/Economic-sanctions-HU.pdf> (2024. 02. 17.) 3. o.

politikákat foglalják magukban, beleértve az úgynevezett "bojkottokat" és "embargókat". A szankciók hatóköre természetesen esetről esetre változik, amely magában foglalhatja egy ország teljes elszigetelését, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megszakítását.²⁴ A (gazdasági) szankciók céljai is változóak, és az elégedetlenség pusztá kifejezésétől a változás követeléséig is terjedhet, sőt egészen a végletekig is, vagyis a célsország politikájának megváltoztatásáig.²⁵ Minél magasabb a cél és a tervezett változás szintje, annál inkább nehezebb a kitűzött célt elérni.

Vitathatatlan, hogy a gazdasági szankciók igencsak vonzó politikai eszközök lehetnek azon államok számára, amelyek egy ország magatartásával kapcsolatos elégedetlenségüket kívánják kifejezni. Az viszont már vitatható, hogy egyrészt igazságosak-e, illetőleg gazdasági szempontból a szankciók ténylegesen képesek-e elérni azt a változást, amelyet a bevetett intézkedésekkel gyakran előirányoznak. Tekintettel arra, hogy egy háború mielőbbi befejezése a cél, így a másik oldalról felmerülő esetleges szankcióból fakadó károk vizsgálata leginkább a szankciót elszenvedők oldalán merül fel. Mindazonáltal a szankciós intézkedések száma egyre nő, és az utóbbi években egyre népszerűbbé váltak.²⁶ Mi lehet ennek a népszerűségnek a magyarázata? Érdemes áttekinteni a szankciókat, illetőleg megvitatni azt a kérdést, hogy ezek a szabályok igazságosak-e az érintett szankcionált alanyok vonatkozásában.

Az Oroszországi Föderáció ukrajnai területekre irányuló akcióit követően mind az Egyesült Államok, mind pedig az Európai Unió is gazdasági szankciókkal válaszolt. Számos szankciócsomag (az Európai Unió vonatkozásában számszerűen tizenkettő) elfogadásra került már sor, arról nem beszélve, hogy a mai napig folyamatosan újabb és újabb szankciós rendelkezések elfogadására illetőleg korábbi rendeletek módosítására (szigorítására) kerül sor. Utóbbira példaként említhető a Tanács 833/2014/EU rendelete (2014. július 31.) az ukrajnai helyzetet destabilizáló orosz intézkedések miatt hozott korlátozó intézkedésekről.

Az Oroszország ellen hozott gazdasági és kereskedelmi szankciók a gazdasági, pénzügyi és diplomáciai szankciók vegyes csomagját foglalják magukban. A szankciókba beleértendő a magánszemélyek és meghatározott szervezetek vagyonának befagyasztása, az orosz cégekkel folytatott pénzügyi tranzakciók, az olajjal kapcsolatos termékekre, valamint a kettős felhasználású termékekre vonatkozó korlátozások.²⁷ Újdonságnak számított, hogy ezekben a szankciókban számos oroszországi személyt céloztak meg. Jelenleg az a nyugati álláspont, hogy egyes orosz állami

²⁴ Milyen típusú szankciókat fogad el az EU? Consilium. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/sanctions-different-types/> (2024. 02. 17.)

²⁵ Menkes: i. m. 9-10. o.

²⁶ Michael Brzoska: International sanctions: A useful but increasingly misused policy instrument. Vision of Humanity. <https://www.visionofhumanity.org/international-sanctions-a-useful-but-increasingly-misused-policy-instrument/> (2024. 02. 16.)

²⁷ Akexei Portansky: Sanctions Pushing to Decline, a new reality for the Russian Economy. Russia in Global Affairs. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/sanctions-pushing-to-decline/> (2024. 01. 13.)

vezetőket, akik elrendelték, vagy akár csak megszavazták az orosz agresszióhoz szükséges törvényeket a képviselőházban, valamint az orosz hadsereg azon tagjait, akik atrocitások elkövetésére adtak parancsot, vagy maguk is atrocitásokat követtek el – ideértve a nem állami, hanem fizetett, “magán” zsoldoscsapatok résztvevőit is – felelősségre kell vonni.²⁸ De mi van azokkal, akik átlagos orosz állampolgárok, vagy akik politikai funkciót nem viselnek, harci cselekmények közelébe se mentek, hanem olyan orosz hatalmasságok, akik nem a háborút támogató intézkedéseikkel és parancsaikkal, hanem a(z) (esetlegesen illegális úton szerzett) vagyonukkal (köznapi megnevezésként mint oligarchák) szúrnak szemet az oroszellenes szankciók elrendelőinek és azok végrehajtóinak?

Úgy gondolom, hogy egy háborús helyzet szándékos teremtése esetén (erőszak és agresszió megvalósulása esetén) bizonyos (büntető)eljárások, szankciók az elszámoltathatóság és felelősségrevonás érdekében fenn kell, hogy álljanak, természetesen a szükséges és arányos mértékben. Viszont, ha a fentebb említett társadalmi körre (orosz állampolgárok, akik egyáltalán nem működtek közre a háború kiobbantásában, támogatásában) vonatkoztatva értelmezem a szankciók alkalmazását, felmerülhet a szankciók erkölcsiségének kérdése, esetleges hiánya. „Bíráható-e erkölcsileg a jog? Vagy annak elismerése, hogy egy szabály jogilag érvényes, kizárja erkölcsi bírálatát, illetve erkölcsi mércékre, elvekre hivatkozó elutasítását?”²⁹ A tisztán látás végett érdemes megemlíteni a szankciók vizsgálatát jogfilozófiai szempontból is a radbruch-i formulára visszavezetve.

Gustav Radbruch munkásságának középpontjában álló dilemma alapja, hogy kell-e, illetőleg adott élethelyzetben szabad-e alávetni magunkat az erkölcstelen törvényeknek? Határozott álláspontja szerint a végtelen erkölcstelen jogi előírások elveszítik a jogi jellegüket, azaz nem képesek arra, hogy betöltsék az eredeti rendeltetésüket. Radbruch tézisé a természetjog és a jogi pozitivizmus hagyományaiból vezeti le.

A természetjog évszázadokon át uralta a jogfilozófiát. Ez pedig azzal az állítással jár, hogy a jog a természetben nyilvánul meg, és általánosan hozzáférhető és felismerhető, mivel az emberek racionális lények. A természetjog megragadja az erkölcstan tézisé, amely szerint a jog és az erkölcs szükségszerűen összefügg. A törvények csak akkor minősülnek jogilag érvényesnek, ha megfelelnek az erkölcsnek; ha az erkölcs ellentétben áll egy törvénnyel, a törvényt érvénytelennek tekintik.

A kora újkorban alakult ki egy külön elmélet, amelynek középpontjában az emberek általi törvényhozás tekintélyelvű folyamata állt – melyet később pozitivizmusnak neveztek el – s mely

²⁸ James A. Goldston: How to Hold Russia Accountable for War Crimes in Ukraine. Open Society Foundations. <https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/how-to-hold-russia-accountable-for-war-crimes-in-ukraine> (2024. 02. 17.)

²⁹ Filó Mihály: Radbruch naivitása. Herbert L. A. Hart a visszaható hatály tilalmáról. Világosság 2010/1. sz. 146. o.

teljesen elkülönül az erkölcsiségtől. Ennek az elméletnek a háttérbe szorulása csak a második világháború után következett be a természetjog kisebb mértékű újjáéledésével, amely Radbruch nevéhez köthető.³⁰ A munkássága nyomán alakul ki és szilárdul meg a köztudatban az ún. „radbruchi formula”. Radbruch szerint a nép számára csak és kizárólag az lehet hasznos, ami jogszerű, hiszen a jog nem más, mint az „igazságosság akarása” és egyenlő mércéül kell szolgálnia mindenki számára.³¹ A formula lényege, hogy az erkölcs alapvető elvei hozzátartoznak a jog fogalmához, valamint a lényegéhez. Abban az esetben, ha az erkölcs legalapvetőbb elvei sem lelhetőek fel – ami megjegyzem koronként, földrajzi helyenként, kultúránként, sőt társadalmi csoportonként is változik – akkor az adott szabályt semmi szín alatt nem tekinthetjük jognak.³²

Ezt a gondolatmenetet követve jutunk el a három alaptételéhez: (i) igazságosság-közhasznúság (ii) célszerűség (iii) jogbiztonság.³³ Az alapvető nehézség a jogbiztonság és az igazságosság követelménye között merül fel. A pozitív jog, még ha igazságtalan és célszerűtlen is, elsőbbséget élvez, kivéve, ha a tételes törvénynek az igazságossággal való ellentéte olyan elviselhetetlen mértékűvé válik, hogy a törvénynek, mint az igazságosság „helytelen jogának” meg kell hátrálnia.³⁴ Amikor az igazságosság magját (egyenlőséget) semmibe veszik, az nemcsak „helytelen jog”, hanem egyáltalán nem jog (nemcsak érvénytelen jog, hanem nem-jog), mert a jog az igazságosság szolgálatára hivatott.³⁵

A törvény mindig valamilyen értéken alapszik, mivel legyen az bármilyen érték, jogbiztonságot tud nyújtani (és maga a mögöttes érték teremti meg a jogbiztonságot). Azonban a jogbiztonság nem lehet az egyetlen követendő érték. A célszerűségnek és az igazságoságnak is érvényesülnie kell a törvényhozás során. Ha a három értéket rangsorba kell állítani, akkor a célszerűségnek kell az utolsó helyen szerepelnie. Középen helyezkedik el a jogbiztonság. A jogbiztonság – a pozitívizmus okán – minden jogrendszer része, de magát a jogbiztonságot az igazságosság és a közjó követeli meg. A jogbiztonságnak és az igazságoságnak pedig egymásból kell következnie. A hatékony működéshez a kettőnek nem szabad konfliktusban állnia egymással, mivel ebben az esetben az igazságosság önmagával kerül konfliktusba: a látszat szerinti és a valóságos igazságosság konfliktusa bontakozik ki. Radbruch szerint az igazságosság a legfőbb érték, és az igazságosságot érvényre kell juttatni úgy, hogy a jogbiztonság a legkevésbé sérüljön.³⁶ Az

³⁰ Heather *Leanwoods*: Gustav Radbruch: An Extraordinary Legal Philosopher. Washington University Journal of Law & Policy 2000/1. sz. 490. o.

³¹ *Szigeti Péter*: Jogtani és államtani alapvonalak. Rejtjel Kiadó, Budapest 2011. 203-204. o.

³² Uo.

³³ Gustav *Radbruch*: Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog. (ford.: Nagy Endre). In: Modern jogelméleti tanulmányok (szerk. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest 2003. 234. o.

³⁴ *Tóth* Nikolett Ágnes: Természetjog és büntetőjog: Gustav Radbruch munkássága = Natural Law and Criminal Law: The Work of Gustav Radbruch. Magyar Rendészet 2017/2. sz. 13-25. o.

³⁵ *Ruti Teitel*: Az átmenet büntető-igazságszolgáltatása. Fundamentum 2000/1.sz. 117. o.

³⁶ *Radbruch*: i. m. 129-140. o.

igazságosság és a jogbiztonság közötti ellentétet úgy lehetne feloldani, hogy legyen rögzítve egy pozitív, írott jog, amely a hatalomtól biztosított legyen.

Helyes egy törvény/jogszabály akkor, ha valamennyi alapelv megtalálható benne. Helytelen egy törvény/jogszabály akkor, ha a három alapelv valamelyike hiányzik, mégis valamely oknál fogva be kell azt tartani. A törvényes jogtalanság állapota ebből következően azt jelenti, hogy a törvény/jogszabály olyan mértékben távolodik el az igazságosság kritériumától, hogy nem tekinthető jognak. Az igazságosságot amikor semmibe veszik, és nem törekszenek annak megteremtésére akkor pedig nem csak „helytelen jogról” beszélünk, hanem a norma jogi jellege is hiányzik. Egyfajta negatív természetjogról van itt szó, ami nem mondja meg, hogy mi az abszolút helyes jog, csak azt, hogy mi az abszolút jogtalan.³⁷

Az előbbiekre tekintettel a következő sorrend állítható fel: (i) helyes törvény/jog (ii) helytelen törvény/jog (iii) törvényes jogtalanság.

Radbruch végső következtetése úgy foglalható össze, hogy olyan jogállamot kell építeni, amely az igazságosságot és a jogbiztonságot együtt teremti meg, hiszen utóbbi része az előbbinek. Demokratikus berendezkedésre van szükség, mivel ez biztosítja a jogállamot.³⁸

Úgy gondolom, hogy annak ellenére, hogy egyes szankciók – ahogy az előző részben is említettem – morális és jogi kérdéseket vethetnek fel, nem hagyható figyelmen kívül a szankciók célja. Így akármennyire is kedvezőtlenek azok az orosz állampolgároknak, a radbruchi formulának a vizsgálatát követően arra a következtetésre juthatunk, hogy itt a törvényes jogtalanság helyzete nem áll fenn, hiszen a szabály nem távolodik el olyan mértékben az igazságosság kritériumától, ami miatt azt nem lehetne jognak tekinteni. Így ebben az esetben, ha a szankcióval érintett személyeknek még ha – radbruchi kifejezéssel élve – helytelen szabályozással is kell szembenéznük, úgy a célszerűség, igazságosság és jogbiztonság hármasa felülkerekedik ezen a másik oldal szemszögéből.

V. Összegzés

Összességében rövid tanulmányomban a jogfilozófia jelentőségének hangsúlyozását követően három fő pontot vizsgáltam meg: (i) az Oroszország és a Nyugat között feszülő filozófiából fakadó ellentétet illetően a háború jelenségét, (ii) a humanizmus és szankciók kapcsolatát, továbbá az oroszokat érintő szankciókra érkezett, humanizmusra hivatkozó választ, illetően (iii) az egyes szankciók jogszerűségét a radbruchi formulának a tárgyalásával.

³⁷ *Tóth: i. m.* 19. o.

³⁸ *Tóth: i. m.* 13-25. o.

Megvizsgáltam az évszázadokon át felmerült egyik legnyomósabb problémát, vagyis az oroszok és a Nyugat kapcsolatának kérdését, mely során elemeztem a két területen uralkodó eltérő hozzáállást. Nyugaton a tágan értelmezett arisztotelianizmus, Oroszországban pedig a neoplatonizmus határozza meg a világhoz való uralkodó hozzáállást, így az egyes nehézségek, ellentétek egyértelműen részben észlelési, részben pedig fogalmi sémák kulturálisan megalapozott különbségein alapulnak.

Kitértem a humanizmus jegyében az orosz-ukrán háború következtében bevezetett szankciós rendelkezések vizsgálatára, és arra, hogy az emberi méltóság, tisztességes eljáráshoz való jog, illetőleg az emberiség és humanizmus jegyében hogyan értékelhetők az oroszokkal szembeni szigorú intézkedések.

Elemeztem általánosságban a szankciós intézkedéseket a radbruchi formula alkalmazásával, aminél arra a következtetésre jutottam, hogy itt a törvényes jogtalanság helyzete természetesen nem áll fenn, hiszen az elrendelt szabályok (szankciós csomagok) nem távolodnak el olyan mértékben az igazságosság kritériumától, ami miatt azt nem lehetne jognak tekinteni. Végtelen erkölcstelen jogi előírásokról egyáltalán nem lehet beszélni, ennek értelmében pedig az egyes szabályok, szankciók nem veszítik el a jogi jellegüket, azaz képesek arra, hogy betöltsék az eredeti rendeltetésüket. Ugyanakkor érthető, hogy a szankciókkal érintett felek előszeretettel hivatkoznak jogséremlükre és minden jogorvoslati lehetőséget megragadnak és kihasználják a szankciók alól való mentesülés érdekében.

Az orosz-ukrán konfliktus megoldását pedig talán a Politikában leírt arisztotelészi elvek alkalmazása hozhatja meg. Arisztotelész azt állítja, hogy az értelem és a politika alkalmazása életképes politikai intézmények felépítéséhez vezet, amelyek a tökéletesség elérésének és a polgárság minden tagjának jó életének koncepcióján alapulnak.³⁹

³⁹ *Wise*: i. m.

Rózsa Csongor Ernő

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ alelnöke

A nő mint tipikus elkövető és tipikus sértett az angolszász szokásjoggyűjteményekben

I. Alapvetés

A frank-germán korban a patrimoniális államnak nem volt kifejezett büntetőigénye, így nem volt általános büntető joghatósága sem. Amennyiben az elkövetett bűncselekmény nem volt rendkívül súlyos, vagy a rokonság nem vitte az ügyet bíróság elé, úgy a viszályt (jogilag szabályozott keretek között) a két rokonság maga intézte el. Így a bűncselekmények két csoportra oszthatók: súlyosabb békeszegésre és kisebb békebontásra.¹

Az első csoportba tartozó deliktumok tipikusan az állam (így gyakorlatilag a király) elleni bűncselekmények (pl. hazaárulás, lázadás), istenek elleni cselekmények, sírrablás, esküszegés, emberölés. Az elkövető a cselekménye után békevesztetté vált. A germánok farkasnak (*vearg*) hívták az ilyen embert, aki szabad ugyan (ő az úr vagy rokonság nélküli ember, aki egyenesen gyanús e minőségéből kifolyólag), de mindenki ellensége is lett: büntetlenül végezhettek vele.²

A második csoport deliktumai azok, amik „csak” a rokonság ellenségeskedését váltják ki. Ez a *faehde*, amiben az egész rokonság részes. A viszályal engedélyezetté vált az önszegély használata,³ gyakorlatilag a bosszúállás: a *lex talionis* értelmében ameddig „ki nem egyenlődik a számla”,⁴ a két rokonság el is pusztíthatja egymást. A bosszú feloldásának módja az engesztelés (pl. vérdíj megfizetése), a megegyezés (pl. házasság) vagy a bírósághoz fordulás.

Kutatásom középpontjában az angolszász kori Angliában (Kr. u. V. század – 1066) a nők elleni és a nők által elkövetett és törvényben szabályozott bűncselekményeket elemzem. Ezek az ún. törvények óangol nyelven íródtak és *domas* névre hallgatnak, aminek a jelentése „igazság”, ezért a dolgozatomban gyakran élek majd ezzel a kifejezéssel. Az angolszász kori Angliában rendkívül gyakori volt a királyi jogalkotás, így az igazságok vegyesen tartalmazzák a kor szokásjogát és az uralkodói parancsjogot is. Ez nem változtat azon a tényen, hogy a rendelkezések nagy része büntetőjogias jellegű.⁵

¹ *Babják* Ildikó: A büntető igazságszolgáltatás sajátosságai a germán népek korai szokásjogában. In: Acta Jur. et Pol. Szeged: Tanulmányok Dr. Molnár Imre Egyetemi Tanár 70. Születésnapjára (szerk. Tóth Károly), Tomus LXV., Fasciculus 1-44. Szeged 2004. 11. o.

² *Babják*: i. m. 11-14. o.

³ *Babják*: i. m. 14-16. o.

⁴ Benjamin Thorpe (szerk. ford.): Ancient Laws and Institutes of England. The Lawbook Exchange, Clark 1840. 182. o.: *Egy ezerkétszázas ember esküje hat ceorl esküjével egyenlő, mert ha egy ezerkétszázast meg akarnak bosszulni, hat ceorl halálával lesz teljesen megbosszulva és ezért a vérdíja hat ceorl vérdíja* – Az eskükről, 12. §

⁵ Ruszoly József: Európai jog- és alkotmánytörténelem. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2011. 107. o.

A céloom elsősorban a forrásfeltárás, összehasonlítást csak akkor és annyiban végeztem, amikor és amennyiben azt szükségesnek találtam (illetőleg volt rendelkezésre álló szakirodalom, forrás). Természetesen a korban nem létezik törvényi tényállás, a kazuisztika érvényesül, a felmerülő eseteket pedig a továbbiakban négy csoportra osztva tárgyalom.

Ez a négy csoport a nők ellen szexuális, illetve nem szexuális, valamint a nők által elkövetett szexuális és nem szexuális bűncselekmények kategóriája. A felosztásból jól látható, hogy különös hangsúlyt kapnak a korban a szexuális jellegű bűncselekmények, amelyeknek kiemelt elkövetője vagy sértettje lehetett a nő, ezért évszázadokon át különböző rendelkezések születtek ezek visszaszorításának érdekében. Bár a nő ennek fényében védtelensége miatt különös alanya a korabeli büntetőjognak, a vérdíja tekintetében nem élvez kiemelt védelmet a férfiakkal szemben (lásd következő fejezet).

Kutatásom során Liebermann, Thorpe és Attenborough fordításait⁶ vettem alapul, az egyes szakaszok számozása a Liebermann általi számozást követi, ugyanis ő gyűjtötte össze először a legteljesebben az angolszász szokásjogot. A tanulmányban szereplő magyar fordításokat – amelyek az óangol szavak számossága okán különös nehézséget és kihívást jelentettek – magam készítettem.

II. Nők ellen elkövethető nem szexuális jellegű bűncselekmények (emberölés, testi sértés, magzatelhajtás)

A nők ellen elkövethető nem szexuális jellegű bűncselekmények elsősorban a testi sértés, emberölés, magzatelhajtás, lopás, becsületsértés, hamis vád, emberrablás. Ezek közül nem mindegyiket szabályozzák az angolszász igazságok kifejezetten nőkre tekintettel, de ez nem jelenti azt, hogy ellenük elkövetve az nem von maga után következményt.

Külön rendelkezés nem szól a nők sérelmére elkövetett emberölésről, azonban a terhes nőt fokozott védelemben részesíti a szokásjog. Alfréd szerint:

9. § *Ha bárki megöl egy terhes nőt, fizesse meg a nő teljes vérdíját, valamint a gyermek vérdíjának a felét az apa vérdíjának megfelelően.*⁷

Azonban a törvénykönyvének Bevezetésében⁸ is rendelkezik erről a bűncselekményről:

⁶ Ld. Felix *Liebermann* (szerk. ford.): *Die Gesetze der Angelsachsen*, Volume 1. Niemeyer, Halle 1903.; *Thorpe*: i. m.; Frederick Levi *Attenborough* (szerk. ford.): *The Laws of the Earliest English Kings*. Cambridge University Press, Cambridge 1922.

⁷ Vö. *Liebermann*: i. m. 55. o., *Thorpe*: i. m. 67-69. o., *Attenborough*: i. m. 69-71. o.

⁸ A Bevezető részint a Tízparancsolatot tartalmazza, illetve néhány keresztényi jellegű tiltást, illetve kötelezettséget, de mivel Alfréd törvénykönyvének részét képezi, így jogi relevanciával is bír. Attenborough nem fordította le a Bevezetést.

18. § *Ha valaki vita okán megsebesít egy terhes nőt, fizessen jóvátételt a sérelemért a bírók döntésének megfelelően. Ha azonban meghal [a nő], úgy ő adja életét egy életért.⁹*

Ezek alapján, ha bárki megöl egy terhes nőt, az halállal lakol.

A két tényállás merőben más szankciót tartalmaz, ezért nincs pontos elképzelésünk arról, hogy melyiket is alkalmazhatták a korszakban. Figyelembe véve azt, hogy a kétszeres értékelés tilalma nem létezett még, könnyen lehet, hogy mindkettő büntetést végrehajthatták, így miután az illetőt kivégezték, a rokonsága a továbbiakban köteles lehetett megfizetni a nő és a gyermek vérdíját is.

Egy nő megölése esetén egyebekben a szokásjog Aethelberht igazsága alapján ugyanakkora vérdíj megfizetését teszi kötelezővé, mint egy férfi esetében:

74. § *A fizetendő jóvátétel egy hajadon részére legyen egyenlő egy szabad férfinak fizetendővel.¹⁰*

A hajadon nem házas nőt jelent, azonban analógia alapján könnyedén levezethető az, hogy ez volt az alkalmazandó egy házas nő esetén is, ugyanis a nő házasságkötésével a vérdíja nem változott meg, továbbra is apja vérdíját viselte.¹¹

Testi sértés okozásáról az özvegy *mundiumának*¹² megsértése esetén is szó esik. Itt Alfréd (szintén a Bevezetőjében) rendkívüli büntetéssel sújtja azt, aki megsérti az özvegy *mundiumát*: az illető halállal lakol.

34. § *Ne háborgasd az özvegyeket és a mostoha-gyerekeket, és ne is okozz nekik sérülést, mert ha ellenkezőleg cselekedsz, megjelennek szímem előtt és Én meghallgatom őket, majd kardom által fogsz meghalni, hogy megbizonyosodjak róla, hogy a feleséged özvegy, a gyermekeid pedig árvák legyenek.¹³*

Fontos megjegyezni, hogy a *mundium* megsértésének nincs konkrét jelentése, ez gyakorlatilag bármi lehetett, ami a hatalombirtokos érdekeit sértette. Özvegy esetében ez valószínűleg házasságra kényszerítést, vagy az életébe történő bármilyen jogellenes magatartást is magába foglalhatta.

Ezt később Ethelred igazságában megerősíti.

⁹ Vö. *Liebermann*: i. m. 33. o., *Thorpe*: i. m. 49. o.

¹⁰ Vö. *Liebermann*: i. m. 7. o., *Thorpe*: i. m. 21. o., *Attenborough*: i. m. 15. o.

¹¹ Henry Royston *Loy*: Kinship in Anglo-Saxon England. In: Anglo-Saxon England, 1974/3., Cambridge University Press, 206. o.

¹² A nő felett gyakorolt hatalom, amit általában egy férfi rokona gyakorolt, hasonló a *patria potestas*hoz és a *manus*hoz. Az apja, később a férje, özvegyisége esetén a késő angolszász korban az egyház vagy az állam volt a hatalombirtokos.

¹³ Vö. *Liebermann*: i. m. 39. o., *Thorpe*: i. m. 53. o.

39. § *És ha bárki meggyalázz egy apácát vagy bántalmaz egy özvegyet, fizessen jóvátételt lehetőségeihez mérten mind az egyháznak mind az államnak.*¹⁴

Nincs pontos információ arról, hogy mit jelenthet a „lehetőségeihez mérten”, de Alfréd rendelkezésének analógiájára írva ez valószínűleg jószágvesztést jelent.

Bár magzatelhajtás nincs kifejezetten az igazságokban szabályozva, a kontinentális népjogot és Tacitust¹⁵ figyelembe véve, nagy valószínűséggel büntetendő volt az angolszász jog szerint is.¹⁶

III. Nők ellen elkövethető szexuális bűncselekmények (elcsábítás, zaklatás, szexuális erőszak, nőrablás)

Nők elleni szexuális bűncselekmények különösen az elcsábítás, a zaklatás, a szexuális erőszak és a nőrablás. A germán törvények nagy hangsúlyt fektettek a hajadonok szüzességének és a feleségeknek a védelmére.¹⁷

Alfréd törvénykönyve bünteti mind az elcsábítást, mind a szexuális erőszakot:

11. § *Ha valaki a mellénél fogva magával visz egy közemberekhez tartozó hajadont, fizessen neki 5 shilling jóvátételt.*

11.1. § *Ha földre dobja őt, de nem hál vele, fizessen neki 10 shillinget.*

11.2. § *Ha hál vele, fizessen neki 60 shilling jóvátételt.*

11.5. § *Ha ez a gyalázat egy nemesebb nővel történik, a jóvátétel emelkedjen a vérdíjának megfelelően.*¹⁸

18. § *Ha valaki kéjszóvár módon magával visz egy apácát, akár a ruhájánál akár a mellénél fogva az engedélye nélkül, fizessen kétszeres jóvátételt, ahhoz képest ahogy a világi nőkkel kapcsolatban rendelkezünk.*¹⁹

29. § *Ha valaki megerősszakol egy kiskorú lányt, azonos jóvátételt fizessen neki, ahogy egy felnőttnek kéne.*²⁰

A zaklatásnak ezek szerint két tényállása van (11. §, 11.1. §), a szexuális erőszaknak négy, attól függően, hogy az áldozat közember, nemes, apáca vagy gyermek. A kompenzáció általános értéke 60 shilling, nemesek és apácák esetében ennél magasabb, azonban érdemes megfigyelni, hogy bár a kiskorúval folytatott szexuális cselekmény pedofiliának minősül, e korban mégsem tulajdonítottak neki különösebb figyelmet.

Knut idejére a szexuális erőszak sokkal súlyosabban büntetendő, ha azt özvegyek sérelmére követik el: az elkövetőnek a saját vérdíját kell megfizetni a bosszú elkerülése érdekében (52. §).²¹

¹⁴ Vö. Liebermann: i. m. 257. o., Thorpe: i. m. 325. o.

¹⁵ Tacitus (19): „egyetlen megszületettnek a megölését is gyalázatnak tartják; többet érnek itt a jó erkölcsök, mint másutt a jó törvények”

¹⁶ Kimberlee Harper Dunn: Germanic Women: Mundium and Property, 400-1000. https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc5378/m2/1/high_res_d/thesis.pdf (2024. 05. 11.) 64-66. o.

¹⁷ Dunn: i. m. 75. o.

¹⁸ Vö. Liebermann: i. m. 57. o., Thorpe: i. m. 69-71. o., Attenborough: i. m. 71. o.

¹⁹ Vö. Liebermann: i. m. 59. o., Thorpe: i. m. 73. o., Attenborough: i. m. 73. o.

²⁰ Vö. Liebermann: i. m. 65. o., Thorpe: i. m. 81. o., Attenborough: i. m. 77. o.

²¹ Vö. Liebermann: i. m. 347. o., Thorpe: i. m. 407. o.

A korban érvényesen csak a *Muntwalt*²² hozzájárulásával volt megköthető a házasság, ez volt az ún. nővétel. Egy másik házasságkötési mód a nőrablás. Erről Athelberht igazságában olvashatunk.

82. § *Ha egy férfi erőszakkal magával visz egy bajadont, fizessen 50 shillinget a tulajdonosának [a Muntwaltnak] és utána vásárolja meg a tulajdonos hozzájárulását.*

83. § *Ha el volt jegyezve a nő egy másik férfinak, további 20 shillinget fizessen jóvátételként [a férfit] [a Muntwaltnak].*

84. § *Ha visszabozsákosítják őt, csak 35 shillinget fizessen [a Muntwaltnak] és 15 shillinget a királynak.*²³

Magától értetődő az egymást követő szakaszok lényege. 50 shillinget kell fizetnie a nőrablónak és ezután szükséges megvennie a hatalombirtokos hozzájárulását is (ekképpen a házasság érvényes lesz). Amennyiben a nő már menyasszony, további 20 shillinget kell fizetni (összefüggésben azzal, hogy az eljegyzés erős köteleket létesít, ami harmadik személyekkel szemben is fennáll). Ha az elrabló visszaviszi a lányt a családjához, úgy csak 35 shillinget kell fizetni a családnak és további 15-öt a királynak. Meg kell jegyezni, a király jelenléte itt nem teljesen érthető. Liebermann szerint, bár a nőt visszaadták (ami így csekélyebb súlyú bűncselekmény), mégis szükséges bírságot fizetni, ez pedig a király illeti.

Ellenben, ha Thorpe értelmezését vesszük alapul, egy merőben más tényállás tárul elénk. Fordítását alapul véve a szakasz ugyanis így hangzik:

84. § *Ha a nő terhes lesz, további 35 shillinget fizessen [a Muntwaltnak] és 15 shillinget a királynak.*

A kérdéses óangol szó a *gaengang*. Thorpe a szövegkörnyezetből következtet erre a feltevésre,²⁴ és álláspontom szerint nem is alaptalanul. Indokolt lehet rendelkezni egy olyan eshetőségről, amikor a nő teherbe esik az elrablását követően. Ezt követően a kompenzáció mértéke 85 shillingre emelkedik, ami a családfőt illeti, és további 15 shillinget szükséges a királynak megfizetni. A szakaszok egymásutánosságát tekintve logikus lehet, hogy az „alapesetet” kettő „minősített eset” követi. Az viszont megdöbbentő, hogy rajta kívül mindenki más az első értelmezésre jutott („ha visszaviszik”).

Ez alapján a nőrablás elsősorban bűncselekmény, ami a kompenzáció megfizetésének hiányában vérbosszút idéz elő a két rokonság között.²⁵ A népjogok nem rendelkeztek a nő

²² Hatalombirtokos a német szakzsargonban.

²³ Vö. Liebermann: i. m. 8. o., Thorpe: i. m. 25. o., Attenborough: i. m. 15. o.

²⁴ Thorpe: i. m. 25. o.

²⁵ Ruszoly: i. m. 145. o.

viSSzaadásáról. Később a nőnek lehetősége volt a szülei és elrablója között dönteni, ám ha az utóbbit választotta, az öröklési jogát elvesztette a családjá irányába.²⁶

Hozzátenném, valójában egyik elmélet sem igazolja a király jelenlétét ebben a rendelkezésben. Nincs ehhez hasonló tényállás, ahol a király jogot tartana bármiféle jóvátételre a felek közötti vitát tekintve. A *gaengang* a *Bosworth Toller's Dictionary* szerint is „teherbe esni”, „terhes lesz” jelentéssel bír, és jómagam is inkább ezen értelmezés mellett foglalom állást.

Alfréd törvénykönyvében továbbá található egy rendelkezés, ami a nőrablás egy különös esetéről szólhat: ha egy apácát megszöktetnek a zárdából.

8. § *Ha valaki elvisz egy apácát a zárdából a király vagy a püspök engedélye nélkül, fizessen 120 shillinget, felét a királynak, felét a püspöknek és az egyház vezetőjének, akinek a védelme alatt az apáca volt.*

8.1. § *Ha ő tovább él, mint aki elrabolta őt, ne örököljön tőle semmit.*

8.2. § *Ha gyermeket szül, az ne örököljön többet, mint az anyja.*²⁷

Ahogy a nőrablás általános szabályai szerint, ha a nő az elrablóját választja, elveszíti az örökjogát a családjá irányába, azonban itt az elrablójától sem örökölhet semmit. Ennek értelmében egyházi védelem alatt álló nő nem köthet érvényes házasságot semmiképpen sem engedély nélkül.

Azonban az elcsábítás is hasonló jogkövetkezményekkel járt: ha egy férfi elcsábított egy hajadont és hált vele, utána meg kellett fizetnie a *Muntschatzot* (a nő árát)²⁸. Ha azonban a hatalombirtokos nem adta a lányát feleségül a férfinak, annak akkor is fizetnie kell Alfréd Bevezetője szerint:

29. § *Ha valaki elcsábít egy hajadont és hál vele, fizessen érte és vegye feleségül. Ha az apja nem akarja feleségül adni, akkor is fizesse meg a weotumát.*²⁹

Az apácák további védelemben részesültek: ahogy fentebb olvasható, kétszeres jóvátétellel tartozott az elkövető, valamint a velük való házasságkötés nemcsak érvénytelen volt, hanem büntetendő is. Knut 1020-as levele szerint:

16. § *És hasonlóképp elrendeljük a Mindenható Isten és minden Szentje nevében, hogy egy férfi se legyen oly' merész, hogy feleségül vesz egy apácát vagy egy nőt, aki egyházi fogadalmat tett.*

²⁶ Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 46-47. o.

²⁷ Vö. *Liebermann*: i. m. 55. o., *Thorpe*: i. m. 67. o., *Attenborough*: i. m. 69. o.

²⁸ Véleményem szerint ez nem egyenlő azzal, hogy a nőt vették meg, csupán a felette gyakorolt hatalmat. Ha a nőt magát vették volna meg, indokolt lett volna a teljes vérdíját kifizetni (mert ez egy ember ára), azonban nővétel esetén ennek töredékében egyeztek meg a felek.

²⁹ A nő ára angolszász nyelven.

17. § *Ha valaki mégis így tesz, legyen kítaszított Isten előtt és rekesszék ki a Hívók közösségéből és szálljon minden vagyona, amije van a királyra, kivéve, ha eláll ettől a széntségtelen házasságtól és amilyen gyorsan csak lehet a végsőkig jóvá teszi Isten felé, amit tett.*³⁰

Ezek alapján, aki ilyen tiltott házasságot kötött, az békevesztetté és mindenki ellenségévé vált. Jól látszik, hogy az egyház kötelékében élő nők védelme rendkívüli volt. Hasonlóan rendelkezik Edmund (Egyházi 4. §)³¹: aki apácával paráználkodik, az nem temethető el tisztességesen.

IV. Nők által elkövetett nem szexuális bűncselekmények (lopás, boszorkányság)

Nem található túl sok rendelkezés, ami a nők által elkövetett nem szexuális bűncselekményeket szabályozná. Ezek szerint nem voltak gyakoriak, vagy nem tulajdonítottak nekik különösebb figyelmet.³² Az angolszász igazságok csak kettő ilyen tényállást ismernek: a lopást és a boszorkányságot.

Iné és Knut szerint a nő pusztán azért is büntethetővé vált, hogy tudott a férje lopásáról.

Iné 57. § *Ha a férj marhát lop és azt a házába viszi, majd később lefoglalják nála, vesszítse el a részét [a háztartásból], de a felesége legyen kivétel, mert a feleségnek engedelmeskednie kell az urának. Ha esküvel meg tudja erősíteni, hogy nem evett a lopott húsból, tartsa meg a harmad részét [a háztartásból].*³³

Knut 76. § *És ha bárki lopott dolgot visz a házába és lebukik, úgy helyes, ha ő [a tulajdonos] visszakapja, ami az övé.*

76.1. § *És bacsak nem kerül a feleség zárja alá, ő ártatlan.*

76.1a. § *De ő [a feleség] őrizi az ő raktárának és ládájának a kulcsát, ha ezek zárja alá kerül a lopott dolog, úgy ő is bűnös.*

76.1.b. § *De egy feleség sem tilthatja meg a férjének, hogy azt hozzon a házába, amit ő szeretne.*³⁴

A két király rendelkezése két dologra mutat rá. Az első alapján a feleség nem büntetendő *ipso facto* a férje által elkövetett bűncselekményekért, csak ha tettes benne, vagy az ő tudomásával történt a bűnös cselekmény (pl. a férj lopása esetén: ha a felesége, sőt, ha a gyermeke is tudott róla, mind eladták őket rabszolgának).³⁵

A második szerint a feleség köteles engedelmeskedni a férjének, értsünk ez alatt bármit (bár ez a felette gyakorolt *mundiumból* ítélve magától értetődő lehet).

A későbbiekben azonban kifejezetten rendelkeztek arról az esetről is, amikor nő lopott. Így Aethelstan igazsága (IV.) szerint:

³⁰ Vö. Liebermann: i. m. 274. o.

³¹ Liebermann: i. m. 185. o., Thorpe: i. m. 247. o.

³² Dunn: i. m. 109. o.

³³ Vö. Liebermann: i. m. 115. o., Thorpe: i. m. 139. o., Attenborough: i. m. 55-57. o.

³⁴ Vö. Liebermann: i. m. 363-365. o. Thorpe: i. m. 419-421. o.

³⁵ Lorraine Lancaster: Kinship in Anglo-Saxon Society – I. The British Journal of Sociology 1958/3. sz. 245. o.

6. § És ha valaki tolvaj lopást követ el a Thundersfield-i Tanács ülése után semmiképp se legyen méltó az életre és ne is kérje a védelmet, se a jóvátétel lehetőségét, ha a vád jól alátámasztott vele szemben, legyen szabad vagy szolga, nemes vagy közember, – vagy ha nő, akkor úrnő, avagy szolgálólány – bárki is legyen az, ha tetten ért vagy nem ért tetten, de biztosra vehető – ha nem tudott tisztítóeszkűt tenni – vagy ha az istenítélet alapján bizonyított, vagy ha a bűnössége máshogy kiderül.

6.4. § Szabad nő esetében vessék le a hegyről vagy fullasszák meg.³⁶

Aethelstan rendelkezése szerint a tolvaj büntetése halál, ha a vád megállja a helyét. Bár a korban a lopás jószágvesztéssel is járhatott, Iné igazsága szerint a tetten ért tolvaj pedig büntetlenül megölhető. Jól látható, hogy nem túrték más dolgának a jogellenes eltulajdonítását. Továbbá megfigyelhető, hogy az Aethelstan előtti jogalkotókban fel sem merült, hogy egy nő lophat.³⁷

A boszorkányság tipikusan nők által elkövethető deliktum, azonban az angolszászoknál a férfiak is büntetendőek voltak. Az első igazság Wihtred királyhoz kötődik.

12. § Ha a férj a feleség tudomása nélkül áldozatokat mutat be ördögöknek, vesztse el mindenét vagy a balszűrtjét. Ha mindketten áldozatokat mutatnak be ördögöknek, vesztse el a balszűrtjét vagy minden vagyonukat.³⁸

Bár Aethelberth az első keresztény uralkodó, ő nem rendelkezett a boszorkányságról, ami mögött egyházi hatás áll. Ez alátámasztani látszik azt, hogy alig vagy semennyire nem volt az egyháznak befolyása az igazságra, a szokásjoggyűjtemény e tekintetben pogánynak mondható. Wihtred korábban említett szabályaiból ítélve viszont úgy tűnik, hogy az ő korára már beért a kereszténység.

Nagy Alfréd Bevezetésében újra rendelkezik a boszorkányságról, majd Edward és Guthrum békéjében is megjelenik ez a tiltás, azonban már sokkal súlyosabban büntetendő:

11. § Ha mágusokkal vagy varázslókkal, esküszögökkel vagy akik titokban halált okoznak, vagy hitvány, szennyezett, közismert prostituáltakkal lehet találkozni mindenfelé az országban, úgy el kell üldözni őket a földről és meg kell tisztítani a nemzetet, máskülönben ki kell irtani őket a földről – kivéve, ha felhagynak bűnösségükkel és jóvátételt tesznek lehetőségeikhez mérten.³⁹

A tolerancia a boszorkányság felé továbbra sem lett nagyobb, Edward után Aethelstan és később Knut is rendelkezett róla. Ezek alapján pedig az első igazsághoz képest még négyszáz évvel később is probléma volt ez a deliktum.

³⁶ Vö. *Attenborough*: i. m. 149-151. o.

³⁷ *Dunn*: i. m. 117. o.

³⁸ Vö. *Liebermann*: i. m. 13. o., *Thorpe*: i. m. 41. o., *Attenborough*: i. m. 27. o.

³⁹ Vö. *Liebermann*: i. m. 135. o., *Thorpe*: i. m. 173-175. o., *Attenborough*: i. m. 109. o.

V. Nők által elkövethető szexuális jellegű bűncselekmények (házasságtörés, paráználkodás, vérfertőzés)

A népjogok a nők által elkövethető deliktumokat illetően legnagyobb mértékben a szexuális bűncselekményekkel, a vérfertőzéssel, a paráználkodással és a házasságtöréssel foglalkoztak. A kevésbé keresztényi törvények leginkább csak a házasságtörésre fókuszáltak.⁴⁰ Alfréd szerint:

10. § *Ha bárki egy férjes asszonnyal hál, akinek [a férjnek] a vérdíja 1200 shilling, fizessen [a férfi] 120 shilling jóvátételt a férjnek, ha a férj vérdíja 600 shilling, akkor 100 shillinget fizessen, ha pedig közember, akkor 40 shilling jóvátételt fizessen [hasonló bűncselekményért].⁴¹*

A férfirokon továbbá megölhette a házasságtörő férfit, akit a nőrokonával talált:

42.7. § *Egy férfi harcolhat, anélkül, hogy számolnia kellene a vérbosszúval, amennyiben egy másikat [férfit] talál a feleségével zárt ajtó mögött vagy a paplan alatt, vagy [ha másik férfit talál] a lányával [vagy lánytestvérével] vagy az anyjával, ha ő jogszerű házasságban él az apjával.⁴²*

A két szakasz ellentmond egymásnak, a 10. § jóvátételt ír elő, a 42.7. § azonban minden előjel nélkül azonnal jogot keletkeztet a férfirokon számára, hogy bosszút álljon. A probléma feloldása azonban az lehet, hogy az egyes szakaszok valószínűleg csupán a kor szokását hivatottak tükrözni: ha nem fizetik meg a jóvátételt, vérbosszú fog következni.

A fenti rendelkezést Knut megerősíti (50.1. §),⁴³ majd pár szakasszal később újra szabályozza a bűncselekményt és rendkívüli büntetéssel sújtja a házasságtörő nőt: csonkítással.

55. § *Egy nő se kövessen egy házasságtörést. Ha még férje életében teszi egy másik férfival és ez kiderül, úgy ő szégyent hozott magára és mindene, amije volt legyen a férjé és vesztse el az orrát és a füleit.⁴⁴*

A kontinentális szokásjogra tekintettel a férj akár meg is ölhette a feleségét, de ilyen testcsonkító büntetésre nincs példa.⁴⁵ Ami a férfit illeti, Alfréd korábbi rendelkezéséből és Aethelberht szabályozásából kifolyólag valószínűleg pusztán csak bírság megfizetése volt.

⁴⁰ Dunn: i. m. 119. o.

⁴¹ Vö. Liebermann: i. m. 57. o., Thorpe: i. m. 69. o., Attenborough: i. m. 71. o.

⁴² Vö. Liebermann: i. m. 75. o., Thorpe: i. m. 91. o., Attenborough: i. m. 85. o.

⁴³ Liebermann: i. m. 347. o., Thorpe: i. m. 405. o.

⁴⁴ Vö. Liebermann: i. m. 349. o., Thorpe: i. m. 407. o.

⁴⁵ Dunn: i. m. 128. o.

31. § *Ha egy szabad férfi egy másik szabad férfi feleségével hál, fizessen a férjnek a saját vérdíjának megfelelő összeget, majd saját költségén szerezzzen neki új feleséget és vigye a férj házához.*⁴⁶

Így bár a házasságtörő férfit nem ölték meg, de a kenti szokásjog szerint különösen nehéz volt kiengesztelni a férjet, a bírság és a nővétel ugyanis hatalmas kiadásokkal járt. Ha nem tudott fizetni, „természetesen” vérbosszú következett.

A különböző királyságok különböző szokásjoggal rendelkeztek, valószínűleg ezzel magyarázható az, hogy Kentben sokkal súlyosabban büntették a házasságtörést (Athelberth 31. §), mint Wessexben (Alfréd 10. §).

Alfréd 18.1. §-a értelmében a paráználkodás büntetendő, különösen, ha a nő el van jegyezve (társadalmi rangjához mérten a bírság mértéke emelkedik).

18.1. § *Ha egy eljegyzett fiatal nő paráználkodást követ el, fizessen 60 shilling jóvátételt a házassági esküinek megfelelően, ha közember [200 shilling vérdíja]. A jóvátétel állatállománnyal, marhával legyen megfizetve és semmiképp sem rabszolgával.*

18.2. § *Ha a vérdíja 600 shilling, fizessen 100 shilling jóvátételt a házassági esküinek megfelelően.*

18.3. § *Ha a vérdíja 1200 shilling, fizessen 120 shilling jóvátételt a házassági esküinek megfelelően.*⁴⁷

A fenti szakaszok majdnem a tükörképei Alfréd korábban említett 10. §-ának, a fizetendő jóvátétel közel azonos. Ha egy férfi férjes asszonnyal hál, a jóvátételt a férj számára kell megfizetnie. Házasságtörő nő esetében azonban nincs meghatározva, kinek kell fizetni. Abból kiindulva, hogy a házasság a germán népjogokban erős kötelmet keletkeztetett⁴⁸ (ami így különös jogi védelemben részesült), a pénzösszeget véleményem szerint a vőlegénynek, illetve a családjának kellett megfizetni. Ennek elmaradása valószínűleg vérbosszút vont maga után a „házassági eskü” megsértése miatt.

73. § *Ha egy szabad nő hosszú hajjal [hajadon] helytelenül cselekszik, fizessen 30 shilling jóvátételt.*⁴⁹

Aethelberht igazságában található ez a rendkívül homályos rendelkezés. Máshol nem található efféle körülírása a nőnek, illetőleg a „helytelenül cselekszik” túlságosan általános, nincsen rá konkrét magyarázat. Véleményem szerint a „szabad nő hosszú hajjal” nem házas nőt jelenthet, a „helytelenül cselekszik” pedig valószínűleg paráználkodásra utalhat. A paráználkodás büntetése a korban olyan szigorral járt, ami már egyenesen a prostituáltak ellen irányult. Edward korábban

⁴⁶ Vö. Liebermann: i. m. 5. o., Thorpe: i. m. 11. o., Attenborough: i. m. 9. o.

⁴⁷ Vö. Liebermann: i. m. 59-61. o., Thorpe: i. m. 73. o., Attenborough: i. m. 73. o.

⁴⁸ Ruszoly: i. m. 145. o.

⁴⁹ Vö. Liebermann: i. m. 7. o., Thorpe: i. m. 21. o., Attenborough: i. m. 15. o.

említett 11. §-át később Ethelred is megerősíti. Prostitúáltak természetesen minden társadalomban akadtak, azonban az angolszász és a vizigót szokásjog nem tűrte meg őket.⁵⁰

Utoljára szükséges szólni még a vérfertőzésről, ami a korszak egyik nagy problémájának minősült. Az egyház már 601-ben, I. Gergely pápa kinyilatkoztatásával megtiltotta az első unokatestvérek közti házasságkötést.⁵¹ Ennek ellenére Aethelberht igazságában nem található olyan rendelkezés, ami ezt az intelmet törvénybe foglalná. A legkorábbi igazság, ami foglalkozik a vérfertőzéssel, Wihtred kenti király nevéhez fűződik.

3. § *Azok, akik meg nem engedett házasságban élnek, forduljanak egy tisztességes élet felé és tanúsítsanak bűnbánatot vagy ki lesznek rekesztve az Egyház közösségéből.*
4. § *Az idegenek, ha nem teszik szabályossá a házasságukat, el kell hagyniuk a földet a vagyonukkal és a bűneikkel együtt.*
- 4.1. § *A mi népünk tagjai is ki lesznek kényszerítve az Egyház közösségéből, de őket nem ítéljük jószágvesztésre.*
5. § *Ha ez a gyűlés után egy nemes meg nem engedett házasságot mer kötni a király és a püspök, valamint az írott jog parancsa ellenében, fizessen 100 shilling jóvátételt az urának, a szokásjognak megfelelően.*
- 5.1. § *Ha egy közember tesz így, fizessen 50 shilling jóvátételt és bűnbánatot tanúsítva hagyja el a házasságát.*
6. § *Ha egy pap hozzájárul egy ilyen meg nem engedett házassághoz [...] hagyjon fel a tevékenységével a püspök döntéséig.⁵²*

A következő királyok igazságából ítélve, a vérfertőző házasságok továbbra sem szűntek meg. A tiltás Idősebb Edward és Guthrum békéjében megismétlődik (háromszáz évvel Wihtred után), a kenti eljegyzésben is felhívják a figyelmet, hogy „*ne legyenek túl közeli rokonok*” (bár pontos útmutatás nincs), valamint Knutnak is szükséges további szabályokat hoznia.

51. § *Ha bárki vérfertőzést követ el, fizessen jóvátételt a rokoni kapcsolat fokozatának megfelelően vagy vérdíj vagy bírság vagy minden vagyonának megfelelően.*
- 51.1. § *Nincs jelentősége a rokoni kapcsolatoknak annál, aki lánytestvérével vagy egy sokkal távolabbi rokonával hála.⁵³*

Meg kell jegyeznünk, az 51.1. §-ban nem teljesen értelmezhető, hogy miért nincsen jelentősége a lánytestvérrel való közösülésnek, erre semmiféle magyarázatot nem találunk, a szakirodalom nem foglalkozott vele.

⁵⁰ *Dunn*: i. m. 142. o.

⁵¹ *Lancaster*: i. m. 240. o.

⁵² Vö. *Liebermann*: i. m. 12-13. o., *Thorpe*: i. m. 37-39. o., *Attenborough*: i. m. 25-27. o.

⁵³ Vö. *Liebermann*: i. m. 347. o., *Thorpe*: i. m. 405. o.

Knut uralkodása alatt ismét szabályozzák a kérdést, ezúttal a Northumbriai Papok Törvényén belül (1020-3). A rendszabás megtiltja, hogy „*bárki a negyedik fokon belüli rokonával lépjen házasságra*”, valamint azt is kimondja, hogy „*senki ne lépjen házasságra lelki rokonával*”. A VII. századtól kezdve állandóak a levelezések az egyháziak és a királyok között a vérfertőzést illetően, amit újra és újra törvényekkel próbál megakadályozni az uralkodó.⁵⁴

Hamar kiderült, hogy első unokatestvérek gyakorta házasodtak össze, azonban meglepő, hogy néha fiúk vették el az apjuk özvegyét.⁵⁵ Két ilyen királyról van tudomásunk. Az egyik Eadbald, Kent királya, akiről Bede⁵⁶ azt írja: „*az apostol tanúsága szerint olyan paráznasággal szennyezett volt e cselekedet, miképp elvette az apja feleségét, ami még a pogányok között is ballatlan volt*”. A második Aethelbald, Wessex királya. Asser⁵⁷ szerint „*Aethelwulf fia, Isten tilalmával és a keresztény méltósággal, valamint a pogány szokásokkal ellentétben, apja ágyába emelkedve, feleségül vette Judithot, Károlynak, a frankok királyának lányát, hatalmas gyalázatot okozva ezáltal azoknak, akikről ballottam.*”

Whitelock szerint ez egy pogány szokás, de a történétírók szégyenkezését figyelembe véve nem valószínű, hogy valóban megszokott lett volna az özvegy feleségül vétele.⁵⁸

Uralkodók sem kerülhették el a vérfertőzés vádját: ekképpen végződött Eadwig és Aelfifu házassága is. Arról csak feltételezések vannak, hogy ők ketten milyen rokonsági viszonyban álltak egymással, az egyház mindenesetre megelégedett azzal, hogy „túl közeli rokonok voltak”. Feltételezhető, hogy különböző politikai játszmák áldozatai lettek, de az igazságot homály fedi.⁵⁹

A házasságok stabilitását figyelembe véve szemet szúrhat, hogy sok igazságban visszatérő rendelkezés a házasságtörés, illetve a poligámia tilalma. Ebből arra lehet következtetni, hogy gyakori volt az ágyasság a kereszténység felvétele után (még a papság körében is).⁶⁰

VI. Záró gondolatok

A kutatásom eredményeként kaphattunk egy hozzávetőleges képet a nők által és a nők sérelmére elkövethető tipikus bűncselekményekről az angolszász kori Angliában. A céloom elsősorban az igazságokban lefektetett büntető rendelkezések elemzése és összegyűjtése volt, azonban szükséges néhány észrevételt, illetőleg következtetést levonnom.

Az igazságok nagyjából hatszáz évet ölelnek fel, ez idő alatt a társadalom nyilvánvalóan fejlődött, ennél fogva, amit a legelső szokásjoggyűjtemény tartalmaz, az nem valószínű, hogy a

⁵⁴ *Lancaster*: i. m. 240-214. o.

⁵⁵ John Mitchell *Kemble*: *Saxons in England*. Volume 2. Taylor and Francis, London 1876. 407-409. o.

⁵⁶ *Bede*: *Ecclesiastical History of England*. [The Project Gutenberg EBook of Bede's Ecclesiastical History of England by Bede](https://www.gutenberg.org/files/63384/63384-h/63384-h.htm) (2024. 05. 29.) 96. o.

⁵⁷ John *Asser*: *Life of King Alfred*. <https://www.gutenberg.org/files/63384/63384-h/63384-h.htm> (2024. 05. 29.) 12. o.

⁵⁸ Dorothy *Whitelock*. *The Beginnings of English Society*. 150. o. Idézi: *Lancaster*: i. m. 241. o.

⁵⁹ *Kemble*: i. m. 409-413. o.

⁶⁰ *Lancaster*: i. m. 246-247. o.

korszak vége felé is változatlanul érvényben lett volna. Ezt az állítást alátámasztani látszik az is, hogy a korai időkben (Alfréd előtt) „*a királyok törzsek és népek királyai, sosem a területé, amin uralkodnak. Nyugati szászok, kentiek és merciaiak királya, de nem Wessex, Kent vagy Mercia királya.*”⁶¹ Ez alapján minden törzs a saját népjoga szerint élt, és egészen Alfrédig (de inkább Knutig, ugyanis az ő nevéhez köthető a legátfogóbb jogalkotás) nem beszélhetünk még csak közel sem egységes szokásjogról. Knut törvényhozása azonban „megtöri” a népjogot, Anglia királyaként általános érvényű szabályt hoz, ami így már minden Angliában élő népelemet kötelez.

Amit az igazságok alapján nem tudunk meg, az az íratlan szokásjog hatálya alá tartozik, és így az örök idők homályába veszik. Csak analógiát, illetve logikát alkalmazva alkothatunk hipotéziseket, hogy miként élt a kor embere.

A dolgozatomban általánosan „nőkről” beszélek, de a kifejezés magába foglalja a nemeseket, a közembereket és a rabszolgákat is. Az általánosítás szükségszerű, de torzít is a kutatás eredményén. A büntetőjogi rendelkezések azonban megfelelően differenciáltak a társadalmi jogállás tekintetében, így ezen a területen a torzulás nem akkora, mint mondjuk a földbirtoklás esetén.

Az elemzés során kirajzolódott, hogy az angolszász szokásjog a nők sérelmére, illetve a nők által elkövethető bűncselekmények tekintetében nem különbözik különösebben a kontinentális rokonaitól, amelyet azonban kifejezetten angolszász sajátosságként értelmezhetünk, az a testcsonkító büntetés Knut idején, a korszakon átívelő vérfertőzés problémája, valamint a prostituáltakkal szembeni intolerancia.

⁶¹ John Mitchell *Kemble*: Saxons in England. Volume 1. Taylor and Francis, London 1876. 152. o.

Szentes Dalma

alumni (PTE ÁJK), az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának volt tagozatvezetője

A kárfelszámítást befolyásoló tényezőkről II.

–

Az előreláthatósági korlát, valamint a felelősség szerződéses úton történő alakítása*

„*Iuris praecepta sunt haec:*

honeste vivere,

alterum non laedere,

suum cuique tribuere.”

(Ulp. D. 1, 1, 10, 1)

I. Bevezető gondolatok

Bár a kártérítési jog szabályrendszere folyton változik, a tanulmány mottójaként választott ulpianusi forráshely tartalma örökérvényű: a károkozás általános tilalma a modern jognak is szignifikáns eleme, a „*mindenkinek megadni, ami neki jár*” pedig ma is a kárfelelősség alapszabályának tekinthető. A kártérítési normák legfőbb célja, hogy a károsult megfelelő kompenzációhoz jusson azáltal, hogy a kár okozóját felelősségre vonják. A kárfelelősségi tényállások értékelése során a jogalkalmazónak számos olyan tényezőre kell figyelemmel lennie, amelyek jelentősen befolyásolják akár a kárviselés formáját, akár a kártérítés mértékét.

A kárfelszámítást befolyásoló tényezőket vizsgáló tanulmány első részében a kár- és kockázattelepítésnek, valamint a felróható károsulti közrehatásnak a kártérítési tényállások értékelése során betöltött szerepét értékeltem.¹ Áttekintettem a kockázat és a kár közötti különbségeket, illetve összefüggéseket, majd a Polgári Törvénykönyv kártelepítési szabályait, figyelmet szentelve a jóhiszeműségnek, mint szubjektív kategóriának. A kárviselés körében különös fontosságú a károsulti közrehatás értékelése is: amennyiben ugyanis megállapítható, hogy a károsult személy neki felróható módon nem tett eleget kármegelőzési, kárelhárítási vagy kárenyhítési kötelezettségének, úgy a bekövetkezett kár viselése megoszlik közte és a károkozó között. A

* A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

¹ Szentes Dalma: A kárfelszámítást befolyásoló tényezőkről I. A kár- és kockázattelepítés, valamint a károsulti közrehatás. Scriptura 2023/I. sz.

tanulmány második része az előreláthatósági klauzulát, valamint a felelősség szerződéses úton történő kialakítását mutatja be.

E tanulmány célja, hogy rámutasson azokra a tényezőkre, amelyek befolyásolják a kár kompenzációra érdemességét, áttekintést nyújtva az előreláthatósági klauzula alkalmazásáról, valamint a felelősség szerződéses úton történő korlátozásának és kizárásának szerepéről, illetve felhívja a figyelmet e tényezőknél a kártérítési perekben betöltött kiemelt jelentőségére.

II. Az előreláthatósági korlát²

Az előreláthatóság nem kizárólag jogi fogalom: a hétköznapi életben, a laikusok számára is ismert kifejezés. Az előrelátó – gondossággal eljáró – személy mindennapi ügyeinek vitele során elővigyázatos, felméri döntéseinek jövőbeni következményeit, és ezek tudatában hozza meg őket. Már az elején szükséges azt megjegyezni, hogy valójában a jogi értelemben vett előreláthatósági kritérium is ennek a magatartásnak az „elősegítését” szolgálja.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) egyik nagy újításának tekinthető, hogy felvette az 1980. évi Bécsi Vételi Egyezmény 74. cikkében³ foglalt előreláthatósági klauzulát a magyar kártérítési jogi szabályok közé. A törvénykönyv 6:143. § (2) bekezdése értelmében *„a szerződésszegés következményeként a jogosult vagyonában keletkezett egyéb károkat (következménykárokat) és az elmaradt vagyoni előnyt (lucrum cessans) olyan mértékben kell megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár mint a szerződésszegés lehetséges következménye a szerződés megkötésének időpontjában előre látható volt”*.

Az idézett törvényhelyből kitűnik, hogy a károsult csak akkor követelheti kárának megtérítését, ha az a szerződésszegés következményeként keletkezett, és bekövetkezése a szerződés megkötésekor előre látható volt. A kár és a szerződésszegés közötti oksági kapcsolatnak itt is fontos szerepe van: okozati összefüggés nélkül kártérítésről sem beszélhetünk.

Érdekes kérdéseket vet fel az előreláthatóság kapcsán az angolszász joggyakorlat vizsgálata. Csöndes Mónika a *common law* bíróságok gyakorlatát alapul véve úgy látja, hogy az okozatossági tényezőt a *reasonable man*, vagyis az ésszerűen eljáró személy magatartása, illetve a logikai és általános tapasztalati tények alapján érdemesebb vizsgálni, míg a megtérítendő károk mértéke az előreláthatósági korlát segítségével határozható meg.⁴

² Ugyan e tanulmányban kizárólag a szerződési jog szempontjából elemzem a jogintézményt, az előreláthatóság a deliktális jogban is az okozati összefüggés határaként jelenik meg (Ptk. 6:521. §). Két eltérést azonban érdemes kiemelni. Egyfelől, a deliktális előreláthatóság valamennyi kárra vonatkozik, tehát az előreláthatóság keretein belül minden kárt meg kell téríteni a károkozónak, függetlenül a kár típusától. Másfelől, különbözik a „referencia-időpont” is: míg a „kontraktuális előreláthatóság” a szerződéskötéskor vizsgálendő, addig a deliktális jogban értelemszerűen a károkozás bekövetkeztének ideje a releváns. *Ld. Fuglinszky* Ádám: Az előreláthatósági klauzula egyes kérdései, avagy kinek, mikor és mit kell előrelátnia. Magyar Jog 2011/7. sz. 412-425. o.

³ 1987. évi 20. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló, Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye kihirdetéséről.

⁴ Csöndes Mónika: Előrelátható károk? Az előreláthatósági korlát hatása szerződésszegési kártérítési jogunkra. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2016. 102. o.

Az angolszász jogban az előreláthatóság (*foreseeability*) ugyanis hangsúlyosabban jelenik meg, mint a kontinentális jogrendszerekben. Ahogy azt Csöndes Mónika is kiemeli, fontos különbség a kontinentális és az angolszász felfogás között, hogy utóbbi nem okozatossági tartalommal tölti ki az előreláthatóság fogalmát.⁵ A *common law* irodalmában a 'remoteness' („távoliság”) kifejezést használják annak a problémának a leírására, amellyel a bíróság egy szerződésszegéssel kapcsolatos kártérítési ügyben találkozhat. Az ítéletben egyfelől dönteniük kell arról, hogy a szerződésszegés következményei közül melyek tartoznak a 'too remote' kategóriába, vagyis az olyan károk közé, amelyek „túl távoliak”, tehát szokatlanok, rendkívüli nagyságúak.⁶ E következmények viselését ugyanis főszabály szerint nem lehet az ellenfélre hárítani, tehát azokat annak kell viselnie, aki elszenvedte. Másfelől, az eljáró bíróságnak határoznia kell az alperes felelősségének terjedelméről: elég széles-e ahhoz, hogy magában foglalja a felperes konkrét „veszteségeit”?

Csőndes Mónika szerint „*a common law bíróságok nem úgy általában döntenek valamilyen nagyságban felmerült kár megtérítéséről, hanem mindig adott típusú kár előreláthatósága esetén döntenek annak valamilyen nagyságban történő megtérítéséről*”.⁷ A Ptk. törvényjavaslatához fűzött Miniszteri Indokolás szerint az előreláthatóság követelménye nem azt jelenti, hogy a szerződő félnek a várható kockázatot részleteiben, a kárkövetkezmények összecszerúségére kiterjedően ismernie kell: „*elegendő, de egyben szükséges is viszont, hogy a fél felismerhette: egy esetleges szerződésszegése milyen jellegű és milyen nagyságrendű kárt idézne elő*”.⁸ Érzékelhető különbség tehát, hogy a *common law* csupán a kár típusának az előreláthatóságát várja el, míg az Indokolás a nagyságrendjének felismerését is megköveteli. A magam részéről egyetértek Csöndes Mónika álláspontjával, miszerint érdemesebb az angolszász gyakorlatra hagyatkozni, és eltekinteni a fenti két tényező „együttes előrelátásának” követelményétől. Ennek különösen a személyi sérüléssel járó káresemények körében van jelentősége, hiszen a kár típusát akár meg is változtathatja nagyságának terjedelme.⁹ Ellenkező esetben az előreláthatósági klauzula merev alkalmazása „*summum ius, summa iniuria*” ítéleteket eredményezhet.

Ahogy azt már Eörsi Gyula is megállapította, az előreláthatóság valójában kockázati kategória, amely azt hivatott kifejezni, hogy az üzleti forgalomban milyen veszteségekkel kell

⁵ Csöndes Mónika: A Ptk. 6:143. § (2) bekezdésébe foglalt előreláthatósági korlát szabályának tényállási elemeiről. Polgári Jog 2017/2. sz. [2]
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1700201.POJ&searchUrl=/gyorskereso%3Fpagenum%3D36> (2024. 05. 21.)

⁶ Banks *McDowell*: Foreseeability in Contract and Tort. The Problems of Responsibility and Remoteness. Case Western Law Review 1985/2. sz. 288. o.

⁷ Csöndes: A Ptk. 6:143... [14]

⁸ T/7971. számú törvényjavaslat <https://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf> (2024. 05. 17.) (Továbbiakban: T/7971. számú törvényjavaslat)

⁹ Csöndes: A Ptk. 6:143... [14]

számolnia a szerződő feleknek.¹⁰ Ezt a szemléletmódot tükrözi az Indokolás is, amely szerint a klauzula „*ösztönzi a szerződő felet arra, hogy a szerződésalkötéskor szükség szerint tájékoztassa partnerét egy esetleges szerződésszegés várható kárkövetkezményeiről, különösen a lucrum cessans és a lehetséges következménykárok nagyságáról. Ha ugyanis az általa előre látott, de a másik fél által nem ismert kockázatról nem ad tájékoztatást, a bekövetkező kárt neki kell viselnie*”.¹¹

A Fővárosi Törvényszék 2021-ben kelt ítéletében a következő megállapításokat rögzítette az előreláthatósággal kapcsolatban: „*lényege abban áll, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyát fenntartsa a szerződés kockázatával, amit a felek a szerződésalkötéskor ismerhettek, és amely körülmények a szerződéses akaratot létrehozták. Ezzel a jogalkotó korlátot akar állítani az okozatossági alapon előterjesztett kártérítési igényeknek; azaz a károkozó nem felel azokért a károkért, amelyeknek a kockázatát nem láthatta előre a szerződés megkötésekor*”.¹² A klauzula legfőbb célja tehát, hogy ésszerű keretek között tartsa a jogvitát, s ezzel megakadályozza az irreális – „*előreláthatatlan*” – mértékű kártérítési igények érvényesítését.

Álláspontom szerint az előreláthatósági klauzula jelentős jogpolitikai előnyökkel jár: egyfelől visszatartja a feleket a szerződés megszegésétől, másfelől pedig garanciát biztosít az ésszerűen eljáró, együttműködő személynek, hogy szerződéses érdekeinek megfelelő kártérítésre lesz jogosult szerződésszegő partnerétől.

III. A felelősség szerződéses úton történő alakítása

A polgári jog egyik legfontosabb alapelve a szerződési szabadság, amely négy elemet foglal magában: a fél szabadon dönthet arról, hogy akar-e egyáltalán szerződni, s ha igen, akkor kivel, milyen típusú és milyen tartalmú szerződést kíván kötni. A felek e körben szabadon kialakíthatják a szerződésszegésért való felelősség feltételeit, és meghatározhatják a kártérítés mértékét is.

E jog korlátlan biztosítása azonban disszonáns helyzeteket szülhet két eltérő szerződési pozícióban lévő fél között: a Ptk. ezért bizonyos jogintézmények segítségével gátat szab annak a gyakorlatnak, hogy az erőfölényben lévő fél a szerződésben önkényesen a másik fél számára méltánytalanul hátrányos módon alakítsa ki a kontraktuális felelősség szabályait. Ilyen eszközként szolgálnak a szerződés érvénytelenségére, illetve a szerződésszegésért való felelősség jogkövetkezményeinek kizárására és korlátozására vonatkozó szabályok, amelyek – ellentétben a szerződési joganyag legtöbb normájával – kógensek, így azoktól a felek nem térhetnek el a szerződésükben.¹³

A felelősséget kizáró és korlátozó szerződéses elemeket fontos megkülönböztetni az ún. definitív kikötésektől, amelyek célja a szerződés tárgyának meghatározása. E kikötések már „egy szinttel korábban” kiiktatják a kötelezett felelősséget azzal, hogy pontosítják a szerződéses

¹⁰ *Eörsi Gyula: A szerződésszegési kártérítés korlátozásáról. Magyar Jog 1974/3. sz. 143. o.*

¹¹ T/7971. számú törvényjavaslat

¹² Fővárosi Törvényszék Pf.631992/2021/7. sz. határozat

¹³ *Fuglinszky Ádám: Kártérítési jog. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2015. 79. o.*

teljesítés körét.¹⁴ Felelősségkizáró rendelkezésnek minősül, ha az adásvételi szerződésben a felek megállapodnak, hogy az eladó a gépjárműben előforduló üzemi hibáért felelősséget nem vállal. Definitív kikötésként ez úgy szerepelhet a szerződésben, hogy „*a felek nem tekintik hibának, ha a gépkocsi olajnyomást jelző műszere időnként hiányt jelez*”.¹⁵ Felmerülhetnek olyan esetek, amelyekben nem egyszerű eldönteni, hogy definitív kikötésről vagy burkolt felelősségkizárásról van szó: ilyenkor segítséget nyújthatnak bizonyos érvénytelenségi okok (például a jóerkölcsbe ütközés), amelyek szűrőjén az „áldefinitív” kikötések könnyen fennakadhatnak.¹⁶

A Ptk. 6:152. §-a tartalmazza a felelősségkizárás és korlátozás szabályát, amelynek értelmében „*a szándékosan okozott, továbbá emberi életet, testi épséget vagy egészséget megkárosító szerződészegésért való felelősséget korlátozó vagy kizáró szerződési kikötés semmis*”. Ahogy arra a Szegedi Ítéltábla is felhívta a figyelmet egy korábbi ítéletében, a szerződészegésért való felelősség kizárásának és korlátozásának kérdését a Ptk. új alapokra helyezte: elhagyta a súlyos gondatlansággal vagy bűncselekménnyel okozott szerződészegésért való felelősség érvényes kizárására vonatkozó, korábban hatályban volt törvényi tilalmat, továbbá nem kívánja meg azt sem, hogy a felelősség kizárását vagy korlátozását az illető fél valamilyen más szerződéses feltétellel kompenzálja.¹⁷ Ahogy azt Kemenes István is hangsúlyozza, a törvény azért mellőzi a „bűncselekménnyel okozott szerződészegés” fordulatot, „*mivel szerződészegést bűncselekménnyel okozni nem lehet, hanem csak olyan magatartással, amely egyben bűncselekmény törvényi tényállását is megvalósítja, és e magatartás egyúttal a polgári jog szempontjából szándékos szerződészegésnek minősül. A szerződészegés jogkövetkezményeinek diszpozitív korlátozása a Ptk. alapvető rendelkezéseiből adódóan sem korlátlan. A szerződészegés jogkövetkezményei akkor sem korlátozhatóak, ha az a jóhiszeműség és tisztesség követelményeivel ellentétes lenne.*”¹⁸

Egyfelől tehát, nem zárható ki, illetve nem korlátozható a fél felelőssége, ha a szerződést szándékosan szegte meg. Hangsúlyozandó, hogy a szabály szempontjából lényegtelen, hogy a károkozás szándékos volt-e vagy sem, amennyiben a szerződészegés annak tekinthető, úgy a fél nem hivatkozhat a szerződésben kikötött korlátozó (kizáró) rendelkezésre.

Másfelől, a szabály tekintettel van a megsértett érdekekre is: az emberi életre, a testi épségre és az egészségre. E jogtárgyak kiemelt védelmet élveznek, ezért semmilyen módon nem korlátozható előre a megsértésükből eredő felelősség. Mivel személyiségi jogként is nevesíti őket a Ptk. 2:43. § a) pontja, ezért álláspontom szerint a Ptk. 2:52. § (2) bekezdésének utaló szabálya alapján a sérelemdíjra is alkalmazandó a felelősségkorlátozó szabály.

¹⁴ Fuglinszky: i. m. 79-80. o.

¹⁵ BH 1997.5.220: Legf. Bír. Pfv. V. 20 810/1994. sz. határozat alapján

¹⁶ Menyhárd Attila: A szerződészegésért való felelősség korlátozása és kizárása. In: Jogi tanulmányok 2000 (szerk. Harmathy Attila). ELTE ÁJK, Budapest 2000. 132. o.

¹⁷ Szegedi Ítéltábla Gf. 30.072/2021/5. sz. határozata

¹⁸ Kemenes István: A szerződészegés szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben. Jogtudományi Közlöny 2014/5. sz. 218. o.

Elkerülve az esetleges későbbi jogvitákat, a felelősségkizáró és -korlátozó kikötéseket érdemes olyan formában megtenni, amely könnyen visszaidézhető és bizonyítható. Amennyiben a Ptk. az adott szerződéstípusra különös formai szabályokat ír elő, akkor a kikötést is csak abban a formában lehet érvényesen megtenni. A 6:7. § (1) bekezdése alapján az írásbeli alakhoz kötött jognyilatkozat akkor érvényes, ha legalább a lényeges tartalmát (*essentialia negotii*) írásba foglalták. Fuglinszky felhívja a figyelmet arra a jogirodalmi álláspontra, amely nem tekinti lényeges tartalmi elemnek a felelősségkorlátozó (kizáró) kikötést, vagyis eszerint az írásbeliséghez kötött szerződések esetében érvényesen meg lehet tenni a kikötést szóban vagy akár ráutaló magatartással is.¹⁹ Bármelyik formát is választják a felek, fontos, hogy egyértelműen és pontosan meghatározzák a felelősségkizárás és -korlátozás tartalmát, illetve irányát.

A felelősség korlátozása egyfelől történhet úgy, hogy a felek eltérnek a Ptk. 6:142. §-ában foglalt kimentési feltételektől, és visszatérnek a régi Ptk. felróhatósági alapú koncepciójához, vagyis úgy állapodnak meg, hogy a fél csak akkor felel a szerződésszegéssel okozott károkért, ha a szerződés teljesítése körében nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben elvárható. A szerződésben az is rögzíthető, hogy mely típusú károk megtérítését lehet követelni a szerződésszegés esetén, illetve mely kártípusok vannak kizárva a kártérítési kötelezettség alól (pl. elmaradt haszon, tiszta gazdasági kár).²⁰ Lehetőség van továbbá arra is, hogy összegszerűen meghatározzák, például maximalizálják a kötelezett által fizetendő kártérítést.²¹ Leszkoven László szerint az is lehetséges, hogy „*a felek új – a Ptk.-ban esetleg nem is nevesített – szerződésszegési szankciókat léptessenek életbe, mint pl. a hiteljogviszonyokban előforduló cross default-kikötés*”.²²

Érdemes kitérni a Ptk. 6:526. §-ára, amely a károkozásért való felelősség korlátozását és kizárását szabályozza. A törvényhely értelmében „*a szándékosan okozott, továbbá az emberi életet, testi épséget vagy egészséget megkárosító károkozásért való felelősséget korlátozó vagy kizáró szerződési kikötés semmis*”. Látható, hogy e tényállás valójában egy szó tekintetében különbözik a 6:152. §-tól, mivel nem szerződésszegésért, hanem károkozásért való felelősségről van szó. A szabály jelentősége azért nevezhető csekélynek, mivel a deliktualis felelősség esetében általában nem beszélhetünk a felek előzetes szerződéséről, megállapodásáról, hiszen a kötelmet maga a károkozás keletkezteti. Fuglinszky szerint két esetcsoportban értelmezhető a károkozásért való felelősség korlátozása és kizárása:

¹⁹ Fuglinszky: i. m. 85. o.

²⁰ Wellmann György: Polgári Jog I-IV. Kommentár a gyakorlat számára. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2022. (Jogkódexben elérhető verzió, hozzáférés: 2022. 09. 19.)

²¹ Fuglinszky: i. m. 85-86. o.

²² Leszkoven László: Szerződésszegés a polgári jogban. Wolters Kluwer Hungary Kft., 2019. (online) <https://mersz.hu/leszkoven-szerzodeszeges-a-polgari-jogban> (2024. 06. 07.)

1. Lehetséges, hogy a felek előzetesen felméri, hogy nemcsak szerződésszegéssel, hanem egyéb módon is tudnak egymásnak kárt okozni, amely már a deliktuális felelősség szabályai alá tartozik: ebben az esetben felelősségkorlátozó és -kizáró rendelkezéseket is belefoglalhatnak a megállapodásukba.²³ A *non-cumul* elvre tekintettel azonban kizárt, hogy szerződéses viszonyukban deliktuális igényeket érvényesíthessenek. Bizonyos élethelyzetekben azonban előfordulhat, hogy az egyik fél a szerződésüktől függetlenül okoz kárt a másiknak, így nem elképzelhetetlen a deliktuális felelősségi kérdések ekként való rendezése.
2. Szintén nem nevezhető hétköznapi szituációnak, azonban elképzelhető, hogy a felek úgy állapodnak meg előzetesen a kárrendezés szabályaiban, hogy köztük nem áll fenn semmilyen szerződéses viszony. Ez azokban a helyzetekben reális, amelyekben fennáll a másiknak okozható kár veszélye. Ebben az esetben a károkozás nem a szerződésszegés következményeként, hanem a szerződés tárgyaként értelmezhető.²⁴

Megállapítható tehát, hogy a felelősség szerződéses úton történő alakítása egy rendkívül bonyolult és összetett jogintézmény, amelynek alkalmazásakor a feleknek nagy körültekintéssel és óvatossággal kell eljárnia.

IV. Összegzés

E tanulmány elsősorban azt a kérdést járta körül, hogy a modern kártérítési jogban milyen tényezők bírnak kiemelt jelentőséggel a kárfelelősségi tényállások értékelése során, vagyis mely elemektől függ a kár „kompenzálhatósága”.

Megállapítható, hogy az előreláthatósági klauzula Ptk.-ba való beemelése jelentős jogpolitikai előnyökkel járt. Az előreláthatósági korlát kapcsán különösen fontosnak tartottam az angolszász joggyakorlat említését, hiszen a *common law*-ban sokkal hangsúlyosabban jelenik meg az ún. *foreseeability* problematikája.

Ahogy az korábban látható volt, a felelősség szerződéses úton történő alakítása egy rendkívül érdekes jogintézmény, amelynek elemzése azért is bizonyult kulcsfontosságúnak, mert a felelősséget korlátozó, illetve kizáró kikötéseknek az ún. definitív kikötésektől való elkülönítése a gyakorlatban sokszor komoly problémát okozhat.

A tanulmány által felvetett gondolatok is alátámasztják azt a megállapítást, hogy kártérítési jog egy folyamatosan mozgásban lévő jogterület, amelyet nagymértékben befolyásolnak a

²³ Fuglinszky: i. m. 94-95. o.

²⁴ Fuglinszky: i. m. 96. o.

különböző társadalmi-gazdasági hatások. A szüntelenül változó körülményekre tekintettel tehát a kártérítési jog fő dilemmája, hogy a károsult milyen igényt érvényesíthet, illetve tud-e egyáltalán kárigénnyel élni: a kárfelszámítást befolyásoló tényezők vizsgálatának e kérdések megválaszolásakor jut kiemelt szerep.

Tónai Virág Eszter

jogballgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Civilisztika Tagozatának tagja

A beszámításban végbement változások az új polgári perrendtartás hatálybalépésével

I. Bevezetés

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényt (a továbbiakban: régi Pp.) a rendszerváltozást követően több mint 100 alkalommal módosították, ami jogalkalmazási nehézségeket okozott. A sorozatos módosítások következményeképpen igény jelentkezett egy új és korszerű kódex megalkotására, amely a 1267/2013. számú kormányhatározatban teljesedett ki. A kormányhatározat elrendelte egy átfogó törvény létrehozását, amely haladó szellemiséget mutatva, más nemzetek mintáit és bevált megoldásait alapul véve elősegíti az anyagi jogok hatékony érvényesülését. Ezen folyamat eredményeként született meg a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: új Pp.), mely 2018. január 1-jén lépett hatályba. E törvény számos koncepcionális dogmatikai változást hozott. Tanulmányomban ezen változások közül a beszámításban végbement módosításokat elemzem és azt kívánom bemutatni, hogyan vált önálló eljárásjogi jogintézményé a „beszámítási kifogás”.

II. A beszámítási kifogás

A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) 296-297. §-ai rendelkeztek a beszámításról. E jogintézményt a régi Pp. beszámítási kifogásként nevezte meg, mely elnevezés abból adódott, hogy a beszámítást az alperes kifogás formájában nyújthatta be a jogosultnak, bírósági eljárás esetén a bíróságnak. A beszámítás a polgári anyagi jog jogintézménye volt, amely eljárásjogilag kifogásként – beszámítási kifogásként – jelent meg, ugyanis formailag a kifogás volt az, amelyben bár perjogilag értelmezhetővé vált, mégsem vesztette el anyagi jogi jellegét.¹

Az alperes a beszámítási kifogásnak nevezett védekezési eszközzel akkor élhetett, ha a felperessel szemben egynemű és lejárt követelése állt fent. Mindkét feltétel megléte kiemelt fontosságú volt, hiszen ezek nélkül a beszámítás nem jöhetett volna létre. Beszámítási kifogás fellebbezési eljárásban is előterjeszhető volt, mégpedig abban az esetben, ha azt az ellenérdekű fél elismerte, vagy ha a beszámítani kért követelés az elsőfokú eljárás berekesztését követően járt le.² Beszámítási kifogást feltételesen is lehetett emelni. „*Feltételes beszámítási kifogásról akkor beszélünk, ha*

¹ *Völcsy* Balázs: A beszámítás új perjogi fogalma. *Eljárásjogi Szemle* 2018/2. sz. 6. o.

² A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 247. § (3) bekezdés

az alperes tagadja a felperes követelésének fennállását, és csak arra az esetre vonatkozóan él a beszámítással, ha a bíróság jogosnak találja a felperes követelését.”⁵ A régi Ptk. tartalmazta azon kivételek felsorolását, amely esetekben a beszámítás nem lehetséges. Nem volt helye beszámításnak olyan szolgáltatással szemben, amelyet megállapodás alapján meghatározott célra kellett fordítani, továbbá tartási, életjáradéki és baleseti járadékkövetelés esetén, illetve szándékosan okozott kár megtérítésére irányuló követeléssel szemben.⁴

A következő idézet találóan foglalja össze az intézmény lényegét: „A beszámítás a kötelezett olyan, a jogosulthoz intézett nyilatkozata, amellyel bejelenti, hogy a maga kötelezettségét nem teljesíti, viszont a jogosult vele szemben fennálló, azonos értékű, egyműi és lejárt tartozását nem követeli. A beszámítás a teljesítés hatályával megszünteti a kötelezettel szemben fennálló követelést.”⁵

A régi Ptk. XXIV. fejezete „A teljesítés és beszámítás” címet viselte, ami arra enged következtetni, hogy a teljesítést és a beszámítást két különböző jogintézménynek tekintette. A beszámítás ugyan megszüntette az ellenkövetelést a beszámítás erejéig, azonban azt nem tartotta egyenlőnek a teljesítéssel. A beszámítási kifogás csupán jogszünetető kifogás volt, ami helytadás esetén annak erejéig megszüntette a kötelezettségeket.⁶ Erre tökéletes példa a Pfv.I.20.016/2015. számú ügyben a jogalap nélkül átutalt összeg beszámításáról hozott elvi jelentőségű döntésről szóló tájékoztató alábbi szövegrésze: „Kifejtette a Kúria: a beszámítás erejéig az ellenkövetelés megszűnik, azonban a beszámítás nem teljesítés, nem polgári jogi értelemben vett „fizetés” [...]”⁷ Érdemes megemlíteni, hogy már korábban – az új Pp. és a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) hatályba lépése előtt – születtek olyan döntések, amelyek a beszámítást a teljesítés egyik fajtájaként értelmezték, erre kiváló precedens a 1/2011. (VI. 15.) PK vélemény, melyben az alábbiakat írták: „az ellenértéket nem tényleges ellenszolgáltatással, hanem beszámítással teljesíti, vagy végrehajtás alól mentes vagyontárgyat juttat a kötelezettnek”. Ezek a döntések a jövőbe mutatóak voltak, mivel rámutattak a régi Ptk. és a régi Pp. újraszabályozásának szükségességére.

III. A beszámítás mint önálló eljárásjogi jogintézmény

2014. március 15. napján hatályba lépett az új Ptk., amely újraszabályozta a polgári anyagi jogi jogviszonyokat, ezért is volt fontos egy korszerű eljárásjogi törvény létrehozása, hiszen erre hárult az anyagi jogi normák érvényesítésének biztosítása. Közrejátszott az új Pp. megalkotásában, hogy már régóta esedékes volt a régi Pp. kodifikációja, ezt annak nagyszámú módosítása is alátámasztja, melyek miatt a jogszabály értelmezése nehézkessé és követhetlenné vált. Az új Pp. számtalan

³ Kís Daisy: A polgári per titkai - Kérdések és válaszok a Polgári perrendtartás általános részéből. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2006. 424. o.

⁴ A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. IV. törvény 297. § (1) bekezdés

⁵ 2015.281 számú jogeset Bírósági Határozata

⁶ Kís: i. m. 423. o.

⁷ Kúria Polgári Kollégiumának 1/2011. (VI. 15.) véleménye

újítást eszközölt, ezzel jelentős hatást gyakorolva az ítélkezési gyakorlatra. Ezen változások a beszámításra vonatkozó rendelkezéseket is módosították, mely hatására a jogintézmény gyökeres átalakuláson ment keresztül.

Alapvető koncepcionális változás, hogy a régi Pp. a beszámítást ugyan önálló jogintézménynek tartotta, de csak az új Pp. ismerte el egyértelműen önálló eljárásjogi jogintézménynek. Ezt támasztja alá többek között az is, hogy az új Pp. „A perfelvétel további iratai és szabályai viszontkereset, beszámítás esetén” címszó alatt szabályozza a beszámítást, mint az alperes felperessel szembeni ellenkövetelését, melynek önálló perfelvételi iratot is szentel. A perfelvételi iratot beszámítást tartalmazó iratnak nevezzük, amelyről az új Pp. 210-211. §-ai rendelkeznek. Az új Pp. 210. § (1) bekezdése szerint a beszámítást tartalmazó iratra a keresetlevél tartalmára és mellékletére vonatkozó szabályokat kell alkalmazni,⁸ míg ugyanezen törvény 209. § (9) bekezdése értelmében a beszámításra a kereset szabályai irányadóak.⁹ Mindezekből adódik, hogy a *terminus technicus* megváltoztatása nem csupán véletlen, nagyon is tudatos, kifejező és lényeges változás. Az új Pp. a régihez képes már nem a beszámítási kifogás megnevezést használja az intézményre, hanem beszámításként hivatkozik rá, ugyanis a beszámítás már nem anyagi jogi kifogás többé, hanem annak ellenkövetelés jellege a meghatározó.¹⁰

Szintén jelentős változás, hogy a régi Ptk. rendelkezései alapján a beszámítási kifogás a beszámítás erejéig ugyan megszüntette az ellenkövetelést, de ez nem számított teljesítésnek, csupán a kötelmet megszüntető okok egyike volt. Az új Ptk. egyik jelentős újítása, hogy a beszámítás kétségtelenül a teljesítés egyik fajtájaként jelenik meg benne. Ezt egyértelművé teszi számunkra az, hogy „A kötelelem teljesítése” címszó alatt található X. fejezet a „Beszámítás” címet viseli, amely a beszámításra vonatkozó szabályozásokat tartalmazza. Továbbá az új Ptk. magyarázata kimondja, hogy a beszámítás a teljesítés speciális esete és a teljesítés joghatásával jár, illetve, hogy mivel a beszámítás a jogosulthoz intézett egyoldalú jognyilatkozat – amelyhez a jogosult beleegyezése nem szükséges – ezért a beszámítást az új Ptk. nem megállapodásnak, hanem a teljesítés egy formájának tekinti.¹¹ Az, hogy a beszámítást teljesítésként ismerjük el az új Ptk. értelmében, nagy hatással van a jogintézmény több szegmensére, többek között a régi szabályozás szerint megengedett feltételesen előterjeszhető beszámításra is.

Ebből fakadóan rendkívül érdekes és összetett kérdés az, hogy a mostani jogszabályok alapján lehetséges-e feltételes hatállyal beszámítási nyilatkozatot tenni. Ahogy fentebb már említésre került, beszámítási kifogást feltételesen is lehetett emelni a régi Ptk. hatálya alatt, mivel nem

⁸ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) 210. § (1) bekezdés

⁹ Pp. 209. § (9) bekezdés

¹⁰ *Völsey*: i. m. 8. o.

¹¹ *Vékás Lajos*: Beszámítás. In: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (szerk. Vékás Lajos). Wolters Kluwer Kiadó, Budapest 2013. 539. o.

tartalmazott olyan rendelkezést, amely szerint a feltételhez kötött beszámítás hatálytalan lett volna. Így abban az esetben is hatályos volt a beszámítás, ha az alperes tagadta a felperes követelésének fennállását és csak akkor élt beszámítási kifogással, ha a bíróság jogosnak találta a felperes követelését. A kérdést anyagi jogi és eljárásjogi oldalról is érdemes megvizsgálni.

Anyagi jogi elemzésem azzal az általános ténnyel kezdeném, hogy a beszámítás nem más, mint a kötelezett jogosulthoz intézett egyoldalú jognyilatkozata. Az új Ptk. 6:9. §-a akként rendelkezik, hogy a szerződés általános szabályait a jognyilatkozat hatályára, érvénytelenségére és hatálytalanságára megfelelően kell alkalmazni.¹² A szerződés hatályáról és hatálytalanságáról szóló részben pedig azt mondja ki, hogy ha a felek a szerződés hatályának beálltát egy bizonytalan jövőbeli eseménytől tették függővé, akkor a szerződés hatálya a feltétel bekövetkeztével beáll.¹³ Mindezek alapján egyértelmű, hogy a beszámítás a jognyilatkozat egy fajtája, a jognyilatkozat hatályának szabályozására pedig az új Ptk. szerint a szerződés általános szabályait kell megfelelően alkalmazni.

A szerződés hatályára vonatkozó általános szabály szerint, ha a felek a szerződés hatályának beálltát egy bizonytalan jövőbeli eseményhez kötik, akkor az esemény bekövetkeztével a szerződés hatálya beáll, mely bizonytalan jövőbeli esemény a beszámítás esetében nem más, mint amikor a bíróság a felperes követelését jogosnak véli és ezzel az alperes beszámítási igénye hatályossá válik. Ebből megállapítható, hogy anyagi jogi értelemben lehetséges a feltételhez kötött beszámítást tartalmazó nyilatkozat előterjesztése.

A kérdés eldöntése során azonban nem tekinthetünk el a beszámítás valódi dogmatikájától és céljától. A beszámítás lényege ugyanis nem más, mint *„annak a természetes igénynek az elismerése, annyiban, amennyiben a két követelés fedezi egymást, így az adósnak nem kell teljesítenie olyan szolgáltatást, amellyel megegyező szolgáltatásra hitelezőjével szemben követelése áll fenn.”*¹⁴ Mivel az új Ptk. a beszámítást a teljesítés egyik formájaként értelmezi, teljesíteni viszont csak fennálló követelést lehet, abban az esetben, ha azt a kötelezett felfüggesztő feltételhez kötné, az valójában azt jelentené, hogy a teljesítés egy bizonytalan jövőbeli eseménytől függene.¹⁵ Ehhez hozzátartozik az is, hogy *„a beszámítás az esetek túlnyomó többségében a pénzügyi elszámolások során alkalmazott. Ezért a Ptk. elsősorban pénzkövetelések beszámításáról rendelkezik [...]”*¹⁶

Ebből adódóan, semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül az, hogy ha a kötelezett pénztartozás esetén – tehát az esetek nagy többségében – benyújtja a beszámítási nyilatkozatát, akkor azzal együtt elismeri a vele szemben fennálló pénztartozást is. Abban az esetben, ha a feltételes beszámítás lehetséges volna, az azt jelentené, hogy a kötelezett csak feltételesen ismerné

¹² A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) 6:9. §

¹³ Ptk. 6:116. §

¹⁴ *Völcsy*: i. m. 7. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ *Vékás*: i. m. 540. o.

el a jogosult vele szemben fennálló pénzkövetelését, ami értelmezhetetlen lenne. Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy a feltételhez kötött beszámítás anyagi jogi értelemben – a beszámítás lényegét, dogmatikai tartalmát és célját is figyelembe véve – nem lehetséges. Ez a megállapítás azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy a feltételes beszámítás eljárásjogi értelemben is lehetetlen vagy értelmezhetetlen lenne.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy lehetséges-e eljárásjogi értelemben feltételes beszámítást előterjeszteni, akkor abból az esetből kell kiindulnunk, hogy ha az egyik fél a másik féllel szemben keresetet nyújt be, akkor a keresetet benyújtó fél részéről egyfajta követelés keletkezik a másik féllel szemben. Ezt követően az alperes többféleképpen tud védekezni a felperes keresetével szemben, attól függően, hogy mi a célja. Élhet akár csak alaki, vagy csak anyagi védekezéssel, de akár mindkettővel egyszerre is. A következőkben ezeket a lehetséges alternatívákat fogom sorra venni.

Abban az esetben, ha az alperes alaki és érdemi védekezéssel is szeretne élni, akkor azokat egyszerre, az ellenkérelemben kell feltüntetnie, vagylagosan nem terjesztheti őket elő. Az új Pp. 199. § (2) bekezdésének ba)-bb) alpontjai értelmében a félnek ellenkérelme érdemi részében, érdemi védekezés esetén fel kell tüntetnie az anyagi jogi kifogást – a beszámítás kivételével – a jogalap megjelölése útján, illetve a keresetlevél érdemi részében előadottakra vonatkozó vitató és cáfoló nyilatkozatokat.¹⁷ Ellenkérelmében tehát az alperes vitatja és cáfolja a felperes keresetében foglalt tényállításokat és jogállításokat. Azonban a beszámítás magába foglalja a követelés elismerését. Ezáltal, ha eshetőlegesen terjeszthetne elő az alperes ellenkérelmet és beszámítást tartalmazó iratot, akkor egyben elfogadná és cáfolná is a felperes követelését, ami ellentmondásos helyzetet idézne elő, tehát nem lehetséges.

A másik elképzelhető eset, hogy a fél csak alaki védekezéssel él. Ilyenkor az alperes elsődlegesen az eljárás megszüntetését kéri, ha azonban ez nem jár sikerrel, akkor másodlagosan az ellenféllel szemben fennálló ellenkövetelését kívánja beszámítani. Így már értelmezhető az, hogy az alperes írásbeli ellenkérelmet, illetve beszámítást tartalmazó iratot eshetőleges viszonyban terjeszt elő. Azonban ez egy feltételes elismerést, teljesítést jelentene, ami viszont anyagi jogilag és eljárásjogilag sem lehetséges. Ennek oka pedig az, hogy a beszámításra a keresetre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni,¹⁸ feltételes kereset azonban nem értelmezhető, hiszen az új Pp. szerint a keresetlevél érdemi részében fel kell tüntetni a bíróság döntésére irányuló határozott kereseti kérelmet,¹⁹ amely szabályozásnak a feltételes kereset nem tenne eleget. Azonban az új Pp. megengedi egymással eshetőleges vagy vagylagos viszonyban álló több kereset (látszólagos tárgyi

¹⁷ Pp. 199. § (2) bekezdés ba)-bb) alpontok

¹⁸ Pp. 209. § (9) bekezdés

¹⁹ Pp. 170. § (2) bekezdés a) pont

keresethalmazat) előterjesztését, ha a keresetek ugyanabból a jogviszonyból erednek, vagy ha az egyes keresetek között nincs olyan, amelynek elbírálása más bíróság hatáskörébe vagy kizárólagos illetékességébe tartozik, és több alperes esetén valamennyi keresetet valamennyi alperes ellen indítják.²⁰

Mindezek alapján megállapítható, hogy feltételes beszámítás nem terjeszhető elő, ami mind anyagi jogilag, mind eljárásjogilag alátámasztható állásfoglalás. Ennek dacára, a gyakorlatban mégis adódhatnak olyan helyzetek, amikor az alperes egymással eshetőleges viszonyban álló írásbeli ellenkérelmet és beszámítást tartalmazó iratot terjeszt elő. Mit kell tennie ilyen esetben a bíróságnak? A kérdésre a válasz az új Pp. több szakaszának együttes értelmezésével adható meg.

Az új Pp. 211. §-a értelmében a bíróság a beszámítást tartalmazó iratot visszautasítja²¹ a 206. § (1) bekezdés a) és b) pontjában foglalt esetekben. Véleményem szerint a 206. § (1) bekezdés b) pontjából lehet levezetni az állítás magyarázatát, mivel ezen pont alapján a bíróság visszautasítja a vizontkereset-levelet, ha keresetlevél visszautasításának a 176. § (1) és (2) bekezdésében foglalt valamely oka fennáll.²² A 176. § a kereset visszautasításának okairól rendelkezik, melynek (2) bekezdésének e) pontja kimondja, hogy a bíróság visszautasítja a keresetlevelet, ha hiánypótlási felhívás ellenére a keresetlevél nem tartalmazza a 170. §-ban, illetve a törvényben előírt egyéb kötelező tartalmi elemeket.²³ A keresetlevél tartalmáról rendelkező 170. § (2) bekezdés a) pontja pedig azt mondja ki, hogy a keresetlevél érdemi részében fel kell tüntetni a bíróság döntésére irányuló határozott kereseti kérelmet.²⁴ Ezen pontról az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó Konzultációs Testület állásfoglalást (47. állásfoglalás) tett közzé, amelyben kifejtették, hogy a kereseti kérelem akkor kellően határozott, ha a felperes a kereseti kérelemben kétséget kizáró, további értelmezést nem igénylő módon meghatározza, hogy az alperessel szemben milyen tartalmú jogvédelmet – megállapítást, marasztalást vagy jogalakítást – kér és ennek érdekében milyen tartalmú ítéleti rendelkezést, döntést kíván a bíróságtól.²⁵

Ahogy korábban már utaltam rá, a beszámításra a kereset szabályait, míg a beszámítást tartalmazó iratra a keresetlevél szabályait kell alkalmazni, ezért végkövetkeztetésként megállapítható, hogy a bíróságnak el kell utasítania a beszámítást tartalmazó iratot, ha az nem felel meg a határozott kereseti kérelem követelményeinek. Márpedig, ha a fél eshetőlegesen terjeszt elő írásbeli ellenkérelmet és beszámítást tartalmazó iratot, akkor nem felelhet meg a határozott kereseti kérelem követelményeinek.

²⁰ Pp. 173. § (2) bekezdés

²¹ Pp. 211. §

²² Pp. 206. § (1) bekezdés b) pont

²³ Pp. 176. § (2) bekezdés e) pont

²⁴ Pp. 170. § (2) bekezdés a) pont

²⁵ Kúria Konzultációs Testületének 47. számú állásfoglalása

IV. Összegzés

Megállapítható, hogy ugyan a beszámítási kifogásnak és a napjainkban hatályos törvények szerinti beszámításnak vannak közös pontjai, hiszen a beszámítási kifogás és a beszámítás is arra ad lehetőséget, hogy az egyik fél a másik fél követelésével szemben kérhesse egymű és lejárt tartozásának beszámítását – melynek következtében a beszámítás erejéig a kötelezettségek megszűnnek –, azonban a Ptk. és a Pp. kodifikációja után jelentős változások figyelhetők meg az intézmény jellegében. Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból felfedezhetők különféle módosulások. Az, hogy az új Ptk. a beszámítást a teljesítés egyik fajtájaként ismeri el, a hatályos Pp. értelmében pedig önálló eljárásjogi intézmény, erőteljesen befolyásolta az ítélkezési gyakorlatot. Ezt szemlélteti az is, hogy az aktuális szabályozás szerint nem lehet feltételes hatállyal beszámítási nyilatkozatot előterjeszteni, ugyanis az ilyen jognyilatkozatokat a bíróságnak el kell utasítania, hiszen az nem felel meg a törvény rendelkezéseinek.

Véleményem szerint a tárgyalt átalakulások szükségszerűek és esedékesek voltak, hisz a fentebb említett 1/2011. (VI. 15.) PK véleményben láthattuk, hogy az új szabályozások hatályba lépése előtt is születtek már olyan döntések és határozatok, amelyek a beszámítást a teljesítés egy formájaként értelmezték – tehát eltértek az akkor hatályos törvényben előírtaktól –, amely arra enged következtetni, hogy a beszámítás megújulása már rendkívül időszerű volt, hiszen a gyakorlat is azt mutatta, hogy igény van a jogszabályok újraértelmezésére, megújítására. létfontosságú volt egy új és átfogó törvény megalkotása, mert a régi törvények további folyamatos módosítása veszélybe sodorta volna a jogszabályok világos és egyértelmű értelmezését, ez pedig a jogbiztonságot veszélyeztette volna, amelynek alapja a szabályozások közérthetősége, ami egy jogállam elengedhetetlen kritériuma.